درسنامه

شناخت عربستان و وهابیت

علی محمدی آشتیانی

بسم الله الرحمن الرحيم

درسنامه شناخت عربستان و وهابیت

نویسنده:

علی محمد آشنانی

ناشر چاپی:

مشعر

ناشر دیجیتالی:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

فهرست ----- ۵
درسنامه شناخت عربستان و وهابیت ----- ۱۵
مشخصات کتاب ----- ۱۵
اشاره ----- ۱۵
مقدمه ----- ۲۷
پیش گفتار ----- ۳۱
پیش‌درآمد ----- ۳۱
چکیده ----- ۴۱
پرسش‌ها ----- ۴۲
اشاره ----- ۴۲
برای مطالعه بیشتر ----- ۴۲
فصل اول: جغرافیای طبیعی انسانی اجتماعی و فرهنگی عربستان ----- ۴۵
پیش‌درآمد ----- ۴۵
۱. ساختار کلی و ویژگی‌های عمومی ----- ۴۵
۲. جغرافیای طبیعی عربستان ----- ۵۰
اشاره ----- ۵۰
الف. پیشینه طبیعی ----- ۵۰
ب. عوارض طبیعی ----- ۵۳
اشاره ----- ۵۳
۱ ارتفاعات غربی ----- ۵۳
۲ نجد ----- ۵۳
۳ احساء و قطیف ----- ۵۳
۴ صحراهای شن‌زار ----- ۵۴

ج. آب و هوا ----- ۵۵
د. پوشش گیاهی و محیط زیست ----- ۵۷
د. ذخایر و منابع طبیعی ----- ۵۹
ه. شهرهای مهم ----- ۶۰
و. بنادر مهم ----- ۶۱
۳. جغرافیای انسانی ----- ۶۲
اشاره ----- ۶۲
الف. پیشینه تاریخی جمعیت ----- ۶۲
ب. نژاد و قبایل ----- ۶۴
ج. جمعیت کنونی ----- ۶۶
د. تراکم و پراکندگی جمعیت ----- ۶۷
ه. مهاجرت ----- ۶۷
۴. جغرافیای اجتماعی ----- ۶۸
اشاره ----- ۶۸
الف. وضعیت اجتماعی ----- ۶۸
ب. نقش دین ----- ۶۹
ج. آداب و رسوم ----- ۷۰
اشاره ----- ۷۰
نام‌گذاری، سخن و گفتگو ----- ۷۰
پوشاک ----- ۷۱
ارتباطات و پذیرایی ----- ۷۱
رسوم و تشریفات ----- ۷۲
معماری ----- ۷۲
صنایع دستی ----- ۷۳

هنر و ادبیات ---- ۷۳
تفریحات، ورزش و جوانان ---- ۷۵
د. وضعیت زنان ---- ۷۶
اشاره ---- ۷۶
حضور و مشارکت اجتماعی ---- ۷۶
ازدواج و طلاق ---- ۷۸
تلاش‌های نوین ---- ۷۸
ه. بهداشت و درمان و خدمات اجتماعی ---- ۷۹
۵. جغرافیای فرهنگی و آموزشی ---- ۸۰
اشاره ---- ۸۰
الف. امور فرهنگی ---- ۸۰
اشاره ---- ۸۰
کتاب ---- ۸۱
کتابخانه‌ها ---- ۸۱
رادیو و تلویزیون ---- ۸۳
خبرگزاری‌های داخلی و خارجی ---- ۸۴
مطبوعات ---- ۸۴
اینترنت ---- ۸۶
موزه‌ها ---- ۸۶
ب. نظام آموزشی ---- ۸۶
اشاره ---- ۸۶
وضعیت سواد ---- ۸۷
مدارس و دانشگاه‌ها ---- ۸۷
تحصیلات عالی ---- ۸۸

چکیده فصل ----- ۹۱
پرسش‌ها ----- ۹۳
اشاره ----- ۹۳
برای مطالعه بیشتر ----- ۹۴
فصل دوم: نظام سیاسی و اقتصادی عربستان ----- ۹۷
۱. جایگاه و اهمیت سیاسی ----- ۹۷
اشاره ----- ۹۷
الف. عوامل دینی ----- ۹۷
ب. موقعیت جغرافیایی ----- ۹۷
ج. عوامل اقتصادی (ذخایر فراوان نفت و گاز) ----- ۹۸
د. عوامل سیاسی ----- ۹۹
ه. تحولات منطقه‌ای ----- ۱۰۰
و. عضویت و نفوذ در سازمان‌های منطقه‌ای و جهانی ----- ۱۰۱
۲. پیشینه سیاسی عربستان ----- ۱۰۴
اشاره ----- ۱۰۴
الف. دوران باستان ----- ۱۰۴
ب. دوران ظهور اسلام ----- ۱۰۷
ج. دوران آل‌سعود ----- ۱۱۱
اشاره ----- ۱۱۱
دولت اوّل سعودی (۱۱۳۹ ۱۲۲۹ ه. ق) ----- ۱۱۲
۱. محمد بن سعود (۱۱۷۹ ۱۱۳۹ ه. ق) ----- ۱۱۲
۲. عبدالعزیز بن محمد (۱۲۱۸ ۱۱۷۹ ه. ق) ----- ۱۱۲
۳. سعود بن عبدالعزیز «سعود کبیر» (۱۲۱۸۱۲۲۹ ه. ق) ----- ۱۱۳
اشاره ----- ۱۱۳

شکست و فروپاشی دولت آل‌سعود ---- ۱۱۴
۴. عبدالله بن سعود (۱۲۲۹- ۱۲۲۳ ه. ق) ---- ۱۱۴
اشاره ---- ۱۱۴
پیامدهای لشکرکشی به مصر ---- ۱۱۴
سال‌های فترت (۱۲۳۰ ۱۲۳۴ ه. ق) ---- ۱۱۵
دولت دوم آل سعود (۱۲۳۵ ۱۳۰۹ ه. ق) ---- ۱۱۵
۵. مشاری بن سعود (۱۲۳۵ ۱۲۳۵ ه. ق) ---- ۱۱۵
۶. ترکی ابن عبدالله (۱۲۴۰ ۱۲۴۹ ه. ق) ---- ۱۱۵
۷. فیصل بن ترکی (۱۲۵۰ ۱۲۵۴ ه. ق) ---- ۱۱۶
۸. خالد بن سعود (۱۲۵۴ ۱۲۵۷ ه. ق) ---- ۱۱۶
۹. عبدالله بن ثنیان (۱۲۵۷ ۱۲۵۹ ه. ق) ---- ۱۱۶
۱۰. فیصل بن ترکی؛ دوره دوم (۱۲۵۹ ۱۲۸۲ ه. ق) ---- ۱۱۷
۱۱. عبدالله بن فیصل؛ دوره اوّل (۱۲۸۲ ۱۲۸۸ ه. ق) ---- ۱۱۷
۱۲. سعود بن فیصل (۱۲۸۸ ۱۲۹۱ ه. ق) ---- ۱۱۷
۱۳. عبدالرحمن بن فیصل؛ دوره اوّل (۱۲۹۱ ۱۲۹۳ ه. ق) ---- ۱۱۷
۱۴. عبدالله بن فیصل؛ دوره دوم (۱۲۹۳ ۱۳۰۷ ه. ق) ---- ۱۱۸
۱۵. عبدالرحمن بن فیصل؛ دوره دوم (۱۳۰۷ ۱۳۰۹ ه. ق) ---- ۱۱۸
دولت سوم آل سعود (۱۳۱۹ ه. ق تا کنون) ---- ۱۱۹
۱۶. عبدالعزیز بن عبدالرحمن (۱۳۷۳- ۱۳۱۹ ه. ق) ---- ۱۱۹
۱۷. ملک سعود بن عبدالعزیز (۱۳۸۴- ۱۳۷۳ ه. ق) ---- ۱۲۳
۱۸. ملک فیصل بن عبدالعزیز (۱۳۹۵- ۱۳۸۴ ه. ق.) ---- ۱۲۳
۱۹. ملک خالد بن عبدالعزیز (۱۴۰۲- ۱۳۹۵ ه. ق) ---- ۱۲۳
۲۰. ملک فهد بن عبدالعزیز (۱۴۲۶- ۱۴۰۲ ه. ق) ---- ۱۲۴
۲۱. ملک عبدالله بن عبدالعزیز (تا کنون- ۱۴۲۶ ه. ق) ---- ۱۲۴

نژادنامه خاندان سعودی ----- ۱۲۵
حاکمان دوره اول آل سعود ----- ۱۲۶
حاکمان دوره دوم آل سعود ----- ۱۲۶
حاکمان دوره سوم آل سعود ----- ۱۲۶
۳. دوران معاصر عربستان ----- ۱۲۷
اشاره ----- ۱۲۷
الف. قانون اساسی ----- ۱۲۷
ب. ساختار سیاسی ----- ۱۲۷
۱ قدرت مطلقه پادشاه ----- ۱۲۷
۲ ولیعهد ----- ۱۲۸
۳ شورای خاندان حاکم ----- ۱۲۸
۴ قوای سه‌گانه ----- ۱۲۸
اشاره ----- ۱۲۸
الف قوه مقننه ----- ۱۲۹
ب قوه قضائیه ----- ۱۲۹
ج قوه مجریه ----- ۱۳۱
ج. سیاست داخلی ----- ۱۳۳
د. سیاست و روابط خارجی ----- ۱۳۴
اشاره ----- ۱۳۴
رابطه با جمهوری اسلامی ----- ۱۳۵
ه. سیستم دفاعی عربستان ----- ۱۳۷
و. مؤسسات عمومی عربستان ----- ۱۳۸
۴. وضعیت اقتصادی عربستان ----- ۱۳۹
اشاره ----- ۱۳۹

الف. سیستم اقتصادی ----- ۱۳۹
ب. درآمد، درآمد سرانه، اشتغال و مسکن ----- ۱۴۰
ج. برنامه، بودجه و رهیافت‌های توسعه اقتصادی ----- ۱۴۱
د. بخش‌های مختلف اقتصادی ----- ۱۴۲
اشاره ----- ۱۴۲
۱ انرژی ----- ۱۴۲
۲ معادن ----- ۱۴۳
۳ صنایع ----- ۱۴۳
۴ کشاورزی ----- ۱۴۴
۵ گردشگری و جهان‌گردی ----- ۱۴۵
۶ حمل و نقل ----- ۱۴۶
اشاره ----- ۱۴۶
الف راه آهن ----- ۱۴۶
ب جاده‌ها و اتومبیل ----- ۱۴۶
ج فرودگاه‌ها ----- ۱۴۶
۷ مخابرات و ارتباطات ----- ۱۴۷
۸ بانک‌های داخلی، سرمایه و کمک‌های خارجی ----- ۱۴۷
۹ مبادلات تجاری، صادرات و واردات ----- ۱۴۸
چکیده فصل ----- ۱۵۰
پرسش‌ها ----- ۱۵۲
اشاره ----- ۱۵۲
برای مطالعه بیشتر ----- ۱۵۳
فصل سوم: وهابیت و عربستان ----- ۱۵۷
وهابیت و عربستان ----- ۱۵۷

اشاره ----- ۱۵۷
۱. پیشینه تاریخی و زمینه‌های فکری ----- ۱۵۸
۲. بنیانگذار وهابیت ----- ۱۶۲
۳. آموزه‌های اعتقادی وهابیت ----- ۱۶۶
اشاره ----- ۱۶۶
الف. توحید ----- ۱۶۷
ب. نبوت ----- ۱۶۹
۴. آرای فقهی وهابیت ----- ۱۷۲
اشاره ----- ۱۷۲
الف. تحریم بناسازی و تعمیر و ترمیم قبور ----- ۱۷۲
ب. تحریم ساختن مسجد، روشن نمودن چراغ، برگزاری نماز و دعا نزد قبور ----- ۱۷۲
ج. تحریم سفر برای زیارت قبور وممنوعیت زیارت قبور برای زنان ----- ۱۷۳
د. تحریم توسل و تبرک جستن به آثار اولیای الهی ----- ۱۷۳
ه. تحریم ندا، استمداد و درخواست حاجت از غیر خدا ----- ۱۷۳
و. تحریم درخواست شفاعت از اولیای خداوند ----- ۱۷۳
ز. تحریم سوگند به غیر خداوند ----- ۱۷۳
ح. تحریم مجالس بزرگداشت یاد اولیای الهی ----- ۱۷۴
ط. تحریم نذر برای غیر خداوند ----- ۱۷۴
۵. وهابیت در دوران معاصر ----- ۱۷۴
اشاره ----- ۱۷۴
الف. حوزه‌های دینی ----- ۱۷۴
ب. رهبران مذهبی ----- ۱۷۵
اشاره ----- ۱۷۵
۱ خاندان آل شیخ ----- ۱۷۶

۲ هیأت علمای بزرگ هیئت کبار العلما (س) ----- ۱۷۶
۳ امامان جمعه و جماعت و مبلغان ----- ۱۷۷
۶. مراکز و سازمان‌های وابسته ----- ۱۷۷
اشاره ----- ۱۷۷
الف. وزارت حج ----- ۱۷۷
ب. سازمان رابطهٔ العالم الاسلامی ----- ۱۷۹
ج. سازمان امر به معروف و نهی از منکر ----- ۱۸۰
د. مجتمع چاپ قرآن ملک فهد ----- ۱۸۰
ه. کارگاه بافت پرده کعبه ----- ۱۸۱
و. نهادهای دیگر ----- ۱۸۱
۷. هدف، روش، تاکتیک و ابزارهای تبلیغی وهابیت ----- ۱۸۱
هدف ----- ۱۸۱
وهابی‌سازی امت اسلامی و ترویج مذهب حنبلی. ----- ۱۸۱
پیش فرض‌ها ----- ۱۸۲
پیشینه ----- ۱۸۲
برآیند و پیامد آموزه‌ها ----- ۱۸۳
زمینه گسترش ----- ۱۸۳
روش‌ها ----- ۱۸۳
تاکتیک‌ها ----- ۱۸۴
ابزارها ----- ۱۹۰
۸. راهکارهای مقابله ----- ۱۹۰
اشاره ----- ۱۹۰
الف. گرفتن پرچم گسترش و آموزش توحید از دست وهابیون ----- ۱۹۱
ب. چاپ و نشر گسترده قرآن با آرم جمهوری اسلامی ----- ۱۹۱

ج. چاپ و نشر و توزیع گسترده و رایگان جزوه‌های کوچک ---- ۱۹۲
د. برعهده‌گرفتن مسؤولیت شناساندن، ترویج و تبلیغ سنت نبوی ---- ۱۹۲
ه. برجسته وفرهنگ‌سازی آیات مورد استناد در آموزه‌های شیعی ---- ۱۹۲
و. برگزاری نشست‌های مشترک با علمای اهل سنت داخل و خارج کشور ---- ۱۹۳
ز. دعوت رسمی و برگزاری نشست‌های مشترک با وهابیون داخل و خارج کشور برای معرفی حقیقت شیعه به آنها ---- ۱۹۳
ح. سامان‌دهی تبلیغ داخل و خارج کشور ---- ۱۹۴
ط. روشنگری منطقی و مبارزه عملی ---- ۱۹۴
۹. تذکر اساسی ---- ۱۹۴
چکیده فصل ---- ۱۹۶
پرسش‌ها ---- ۱۹۹
اشاره ---- ۱۹۹
برای مطالعه بیشتر ---- ۲۰۰
منابع و مآخذ ---- ۲۰۱
درباره مرکز ---- ۲۰۷

درسنامه شناخت عربستان و وهابیت

مشخصات کتاب

سرشناسه : محمدی، علی، ۱۳۴۲ -

عنوان و نام پدیدآور : درسنامه شناخت عربستان و وهابیت/ تالیف علی محمدی آشنانی.

مشخصات نشر : تهران: مشعر، ۱۳۸۱.

مشخصات ظاهری : ۱۵۱ ص.: نقشه.

شابک : ۷۰۰۰ ریال:۹۶۴-۷۶۳۵-۲۱-۴ ؛ ۸۰۰۰ ریال: چاپ هشتم:۹۷۸-۹۶۴-۷۶۳۵-۲۱-۹ ؛ ۱۰۰۰۰ ریال (چاپ دوازدهم)

یادداشت : چاپ هشتم : بهار ۱۳۸۷.

یادداشت : چاپ دوازدهم : ۱۳۸۹.

یادداشت : کتابنامه: ص. [۱۴۹] - ۱۵۱.

موضوع : عربستان سعودی

رده بندی کنگره : DS۲۰۴/م ۳ش ۹

رده بندی دیویی : ۹۵۳/۸

شماره کتابشناسی ملی : م ۸۱-۴۲۱۶۱

ص:۱

اشاره

ص:۲

ص:۳

ص:۴

ص:۵

ص:۶

ص:۷

ص:۸

ص:۹

ص:۱۰

ص:۱۱

ص:۱۲

ص:۱۳

مقدمه

تحقق اهداف و آرمان‌های یک سازمان، به علل و عوامل مختلفی بستگی دارد. در این میان، به گفته کارشناسان و صاحب نظران "مدیریت سازمانی "و نیز به گواهی "آموزه های وحیانی "،"عامل انسانی "اساسی‌ترین و محوری‌ترین نقش را در موفقیت و بالندگی سازمانی ایفا می‌کند. دیگر عوامل سازمانی در پرتو عامل انسانی و حول محور او، شکل گرفته و حرکت می‌کنند.

سیاست‌ها، برنامه‌ها، روش‌ها، ابزار و سخت‌افزارهای سازمان، تابعی از خواست و اراده نیروی انسانی و دانش و تدبیر او می‌باشد. بالطبع کمّ و کیف نتایج و خروجی‌های سازمان نیز مانند "ورودی‌ها "و "فرآیند، "متأثر از فعالیت و تدبیر نیروی انسانی است. بنابراین نیروی انسانی، افزون بر اینکه عامل موفقیت هر سازمانی است، شاخص و معیاری برای پیش‌بینی میزان موفقیت آن سازمان نیز محسوب می‌شود.

بی‌جهت نیست که دنیای مدرن با پی‌ریزی علومی همچون روان‌شناسی کار، جامعه‌شناسی مشاغل و مدیریت، بخش اعظمی از مباحث این علوم را به عامل انسانی اختصاص داده است. پیش‌تر از این نیز آموزه‌های وحیانی بر جایگاه و اهمیت نیروی انسانی و نقش محوری آن در رستگاری و موفقیت جمعی اشاره کرده و به مؤمنان و جامعه دینی اکیداً توصیه نموده که در واسپاری کارها و مسئولیت‌ها، به اهلیّت و صلاحیت نیروهای انسانی توجه کنند؛

إِنَّ اللَّهَ یأْمُرُکُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الأَماناتِ إِلی أَهْلِها وَ إِذا حَکَمْتُمْ بَینَ النَّاسِ أَنْ تَحْکُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا یعِظُکُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ کانَ سَمِیعاً بَصِیراً (۱)

در آیات دیگر، این رویه را، تدبیر خداوند متعال در عالم تکوین و تشریع معرفی کرده است:

اللَّهُ أَعْلَمُ حَیثُ یجْعَلُ رِسالَتَهُ (۲)

قالَ إِنِّی جاعِلُکَ لِلنَّاسِ إِماماً قالَ وَ مِنْ ذُرِّیتِی قالَ لاینالُ عَهْدِی الظَّالِمِینَ (۳)

هدف و رسالت اساسی انبیای الهی نیز، تربیت و پرورش انسان ها بوده است:

رَبَّنا وَ ابْعَثْ فِیهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ یتْلُوا عَلَیهِمْ آیاتِکَ وَ یعَلِّمُهُمُ الْکِتابَ وَ الْحِکْمَةَ وَ یزَکِّیهِمْ (۴)

نهادها و مؤسسات دینی نیز برای تضمین موفقیت و دستیابی به اهداف و آرمان‌های سازمان، باید بر مبنای آموزه‌های وحیانی و یافته‌های بشری، جذب و گزینش نیروهای کارآمد و

۱- نساء: ۵۸

۲- انعام: ۱۲۴

۳- بقره: ۱۲۴

۴- همان: ۱۲۹

ص:۱۴

تعلیم و تربیت آنان را در اولویت مأموریت‌های خود قرار دهند.

در همین راستا "،حوزه نمایندگی ولی فقیه در امور حج و زیارت "پس از فراغت از طراحی و اجرای فرآیند جذب و گزینش"، آموزش و ارتقای سطح علمی و فرهنگی نیروی انسانی به ویژه روحانیون "را در کانون برنامه‌های ستادی خود قرار داد و دوره‌های آموزش بدو خدمت، ضمن خدمت و تکمیلی را راه‌اندازی نمود. از آنجا که تدوین متون آموزشی کاربردی متناسب با واحدها و سرفصل‌های مصوب، از مراحل و عناصر اصلی و اساسی دوره‌های آموزشی محسوب می‌شود، به طور همزمان گردونه تدوین متون آموزشی نیز به حرکت درآمد. نکته حائز اهمیت این که متون آموزشی پس از تدوین توسط گروه‌های علمی و تخصصی معاونت امور روحانیون و ارزیابی ناظران محتوایی، به صورت "درسنامه "برای حداقل یک ترم، به طور آزمایشی تدریس می‌شود، تا پس از نظرسنجی و گردآوری نقطه نظرات مدرّسان و دانش‌پژوهان، به رفع و اصلاح کاستی‌های احتمالی اقدام شود و برای آموزش در دوره‌های بعد، تدوین نهایی شود.

نوشتار حاضر، از جمله همین متون آموزشی است که توسط "گروه علمی و تخصصی تاریخ اسلام "به رشته تحریر درآمده و در قالب "درسنامه "منتشر شده و در اختیار شرکت‌کنندگان دوره‌های آموزشی روحانیون قرار می‌گیرد. فرصت را مغتنم شمرده و از تدابیر و تلاش‌های ارزشمند گروه علمی و تخصصی تاریخ اسلام به ویژه محقق و مؤلف گرانمایه جناب حجت الاسلام و المسلمین آقای علی محمدی آشنانی تقدیر و سپاس به عمل می‌آید.

شایان ذکر است اگر چه قبلًا کتاب "شناخت عربستان "و "وهابیت در ترازوی نقد "برای اطلاع‌رسانی عمومی در مورد موضوع این درسنامه، تدوین و از سوی نشر مشعر، منتشر شده است و به ناچار بین آن دو کتاب و این درسنامه در پاره‌ای از عناوین و در قسمت‌هایی از متن، تشابه و همانندی‌هایی وجود دارد، ولی این نوشتار، افزون بر روزآمد نمودن اطلاعات و تصحیح آمار و ارقام قابل دستیابی، با حذف، کاهش یا تلخیص پاره‌ای از مطالب و افزودن نکات نوین، از نظر مخاطب، هدف نگارش، روش نگارش (سبک آموزشی)، ساختار و ساماندهی مطالب نیز با دو کتاب پیش‌گفته، تفاوت زیادی دارد.

انتظار می‌رود که مدرسان و دانش‌پژوهان محترم پس از طی دوره، نقطه نظرات اصلاحی خود را پیرامون متن، محتوا، منابع و دیگر بخش‌های درسنامه، جهت رفع و اصلاح نواقص و اشکالات احتمالی به کمیته تدوین ارایه نمایند.

معاونت امور روحانیون

کمیته تدوین متون آموزشی

زمستان ۱۳۸۷

ص:۱۵

ص:۱۶

ص:۱۷

پیش گفتار

پیش‌درآمد

برابر آموزه‌های قرآن کریم؛ شناخت گیتی، مناطق جغرافیایی و اطلاع از وضعیت ساکنان آنها به عنوان بخشی از آیات الهی (۱)و برای درس و عبرت آموزی از آن به منظور دستیابی به یک زندگی آگاهانه لازم است: «قُل سِیرُوا فِی الارضِ فَانظُرُوا کَیفَ بَدَأَ الخَلقَ، در زمین بگردید و بنگرید چگونه آفرینش را آغاز کرده است.» (۲)

بدون شک در دوران معاصر که از یک سو همگرایی‌های منطقه‌ای و همکاری و تعاملات مذهبی فرهنگی افزایش یافته و از سوی دیگر گسترش فنّاوری اطلاعات و بهبود وسایل مسافرت و تسهیلات، کشورهای جهان را به بخش‌های یک مجموعه کوچک تبدیل نموده است و از جهت دیگر به دلیل شکست اندیشه مارکسیسم و فروپاشی شوروی، اندیشه اسلامی و مسلمانان به تنها رقیب اصلی فرهنگ و تفکر غربی بدل شده‌اند و به همین جهت تهاجم شدید فکری فرهنگی و نظامی علیه آنها فزونی یافته، شناخت و همگرایی کشورهای اسلامی ضرورتی مؤکّد است. (۳)در میان کشورهای اسلامی، شناخت عربستان و تفکر وهابیت، به ویژه برای روحانیون کاروان‌های حج، به دلیل ارتباط، حضور و انجام بخش عمده‌ای از فعالیت‌های کاری آنها در این سرزمین و توقف ایفای صحیح رسالت حوزوی و

۱- یوسف، ۱۰۵

۲- عنکبوت، ۲۰ نیز نحل، ۳۶، نمل، ۶۹ و روم، ۴۲

۳- مطهری، مرتضی؛ حج، اوّل، صدرا، ۱۳۸۰، ص ۹- ۲۵.

ص:۱۸

تبلیغی آنها بر این شناخت، همچنین به دلیل ویژگی‌های خاص ذیل، از اهمیت و ضرورتی افزون‌تر برخوردار است:

۱. برابر روایات و متون تاریخی، منطقه جغرافیایی عربستان، نقطه آغاز بسیاری از امور مهم است:

الف. عربستان نقطه آغاز بسط و گسترانیدن زمین است (۱)که در آیه شریفه «وَالارضَ بَعدَ ذلِکَ دَحَاهَا» (۲)بدان تصریح و در آیه شریفه «وَ اللهُ جَعَلَ لَکُمُ الارضَ بِسَاطاً» (۳)و آیه «وَهُوَ الَّذِی مَدَّ الارض» (۴)به آن اشاره شده است. بدین جهت باید آن سرزمین را اصل و آغاز همه آبادی‌ها (۵)و مادرِ زمین و تمدن‌های جهانی خواند. (۶)ب. در تبیین هبوط انسان به زمین (۷)پاره‌ای از روایات، محل این هبوط و نخستین جایگاه فرود و سکونت آدمی در این کره خاکی را، عربستان دانسته‌اند. (۸)ج. نخستین خانه عبادت و اوّلین کانون هدایت مردمان، کعبه، در آن سرزمین مبارک بنا شده است؛ «إِنَّ أَوَّلَ بَیت وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِی بِبَکَّةَ مُبَارَکاً وَ هُدًی لِلعَالَمِینَ، در حقیقت نخستین خانه‌ای که برای عبادت مردم تعیین شده، همان است که در مکه قرار دارد و مبارک می باشد و برای جهانیان مایه هدایت است.» (۹)

بدین جهت برخی تعبیر «بیت العتیق» در آیات ۲۹ و ۳۳ سوره مبارکه حج

۱- مجلسی، محمد تقی؛ بحارالانوار، ج ۵۷، ص ۲۳۲ و ج ۶۶، ص ۲۵۴

۲- نازعات، ۳۰

۳- نوح، ۱۹

۴- رعد، ۳

۵- قاضی عسکر، سیدعلی؛ حج وحرمین شریفین در تفسیر نمونه، دوم، نشر مشعر، ۱۳۸۴، ص ۳۵۵

۶- امینی، محمد هادی؛ تاریخ مکه، ترجمه محسن آخوندی، دوم، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران، ۱۳۷۶، ص ۱۷

۷- بقره، ۳۶ و ۳۸، اعراف، ۲۴، طه، ۱۲۳

۸- بحار الانوار، ج ۱۱، ص ۱۸۳

۹- آل عمران، ۹۶.

ص:۱۹

را به معنای خانه کُهَن، قدیم و باستانی دانسته‌اند. (۱)د. این کشور، جایگاهِ نخستین طلوع خورشید تابناک و حیات‌بخش اسلام و مرکز جوشش چشمه‌توحید ناب اسلامی و محل وقوع شکل گیری وقایع و حوادث دوران آغازین تاریخ پرافتخار و خاطره‌انگیز صدر اسلام و مهدِ پیدایش و رشد تمدن بزرگ اسلامی و مرکز تکوین هویت و پرورش اندیشه اسلامی است. به همین جهت ما را به دیدار آثار آن رسول الهی و تبیین آنها برای دیگران فرا خوانده‌اند.

ه. نه تنها عربستان نقطه آغاز بسیاری از امور، بلکه برابر گفته مفسران مقصود از «معاد/ نقطه بازگشت» در آیه شریفه: «إِنَّ الَّذِی فَرَضَ عَلَیکَ القُرآنَ لَرَادُّکَ إِلَی مَعَاد، در حقیقت همان کسی که این قرآن را بر تو فرض کرد، یقیناً تو را به سوی وعده‌گاه باز می‌گرداند.» (۲)نیز سرزمین مکه است. (۳)۲. منطقه عربستان، از دیر باز مهبط وحی و محل رفت و آمد انبیای الهی همچون: حضرت صالح (ع) و حضرت ابراهیم (ع) و تلاش پی گیر آنها برای برافراشتن و حفظ پرچم توحید و برخوردار از نشانه‌های روشن آنان است؛ «فِیهِ آیَاتٌ بَیِّنَاتٌ مَقَامُ إِبرَاهِیمَ، در آن نشانه‌هایی روشن از جمله مقام ابراهیم است.» (۴)این منطقه زادگاه، مرکز بعثت و محل معراج خاتم پیامبران الهی حضرت محمد (ص)، همچنین جایگاه ولادتِ صدیقه‌اطهر، فاطمه زهرا (س) و یازده تن از اختران تابناک آسمان ولایت و امامت (ع)، مدفن و آرامگاه کوثر هستی و چهار امام و پیشوای پاک؛ امام مجتبی، امام سجاد، امام باقر، امام صادق (ع) و بسیاری

۱- قیل سمی به لانه قدیم فهو اوّل بیت وضع للناس بناه آدم؛ شیخ طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان، ج ۸- ۷، اوّل، ناصر خسرو، ۱۴۰۶ ق، تهران، ص ۱۳۰

۲- قصص، ۸۵

۳- مجمع البیان، ج ۷- ۸، ص ۴۲۰

۴- آل عمران، ۹۷.

ص:۲۰

از بستگان، اصحاب و یارانِ والا مرتبه آنان است و بدین جهت دارای مکانت بی بدیلی است.

۳. عربستان دربرگیرنده و حاوی «حجرالاسود» به عنوان قطعه‌ای از بهشت و دست خدا در مکه است. رسول خدا (ص) فرموده‌اند: «الحجر الاسود من حجار الجنهٔ، حجرالاسود از سنگ‌های بهشتی است.» (۱)و «الحجر یمین الله الارض یصافح به عباده، حجرالاسود دست خدا در روی زمین است که خداوند به وسیله آن با بندگانش مصافحه می‌کند.» (۲)و دربردارنده باغی از باغ‌های بهشت در مدینه است: رسول خدا (ص) فرمودند: «ما بین قبر و منبر روضهٔ من ریاض الجنهٔ، میان قبر تا منبر من، باغی از باغ‌های بهشت است.» (۳)۴. عربستان وطن دینی همه مسلمانان، بلکه موطن همه مردم است؛ «الَّذِی جَعَلنَاهُ لِلنَّاسِ سَوَاءً العَاکِفُ فِیهِ وَالبَادِ؛ آن را برای مردم اعم از مقیم در آنجا و بادیه نشین یکسان قرار داده‌ایم» (۴)بدین سان اهمیت عربستان، مختص به مردم آن کشور، مقطعی و صرفاً تاریخی و مربوط به زمان گذشته یا حال و آینده نیست؛ بلکه به دلایل گوناگون به ویژه به علت وجود کعبه به عنوان قبله‌گاه آخرین دین الهی (۵)و به دلیل برگزاری همایش بین‌المللی حج در آن (۶)، همیشه مورد توجه همگان بوده و هست و خواهد بود؛ زیرا هماره قلب همه مسلمانان، بلکه قلب انسانیت در حرمین شریفین می‌تپد.

۵. عربستان به عنوان مرکز اجتماع و تلاقی امت اسلامی نیز دارای اهمیتی

۱- محمدی ری‌شهری، محمد؛ حج و عمره در قرآن و سنت، ترجمه جواد محدثی، اوّل، دارالحدیث، قم، ص ۱۴۲- ۱۴۴

۲- همان، ص ۱۴۲

۳- حج و عمره، ص ۵۳۸- ۵۳۶

۴- حج، ۲۵، نیز بقره، ۱۲۵، آل عمران، ۹۶

۵- بقره، ۱۴۴، ۱۴۹، ۱۵۰

۶- آل عمران، ۹۷.

ص:۲۱

استراتژیک است؛ زیرا کشوری است که می‌تواند نقش مهم، برجسته، بی‌بدیل و فراوانی در ایجاد وحدت و استحکام پیوند و حفظ انسجام امت اسلامی ایفا کند: «وَلَا جِدَالَ فِی الحَجِ؛ در اثنای حج ... جدال (س) روا] نیست» (۱)؛ چنان که می‌تواند در جهت عکس، منازعات اعتقادی و فرهنگی امت را دامن زند.

توجه به این حقیقت لازم است که خداوند در قرآن کریم، مؤمنان را برادر خوانده (۲)و امت اسلامی را امتی واحد و یگانه نامیده است. (۳)و همه این امت را به اقامه دین و عدم تفرقه در آن (۴)و چنگ زدن به ریسمان الهی (۵)و پرهیز از نزاع و درگیری که جز سستی و فرسایش، سرانجامی ندارد، فرا خوانده است (۶)و امت اسلامی را از همانندی کسانی که بر طبل تفرقه می‌کوبند، بر حذر داشته است. (۷)و رسول اعظم خود را از تفرقه افکنان و اختلاف انگیزان بر کنار دانسته است. (۸)آری بر اساس این آموزه‌ها و فرامین مؤکد و حیاتی است که رسول خدا (ص)، برای رفع کدورت‌ها، بلکه برای ایجاد اخوت دینی، تلاش‌های فراوانی انجام داده و همه مسلمانان را به همراهی یکدیگر توصیه فرموده است: «و اللزوم لجماعتهم ...، همراهی با جامعه اسلامی ...» (۹)و از دشمنی برحذر داشته است: «و لاتباغضوا فانها الحالقة، و با یکدیگر دشمنی و کینه توزی نداشته باشید که نابود کننده است.» (۱۰)پس از نبی مکرم اسلام (ص) امام علی (ع) که ۲۳ سال در کنار رسول خدا (ص)

۱- بقره، ۱۹۷

۲- حجرات، ۱۰

۳- انبیاء، ۹۲

۴- شوری، ۱۳

۵- آل عمران، ۱۰۳

۶- انفال، ۴۶

۷- آل عمران، ۱۰۵

۸- انعام، ۱۵۹

۹- اصول کافی، ج ۱، ص ۴۰۳

۱۰- نهج البلاغه، خطبه ۸۶.

ص:۲۲

با کفر و شرک مبارزه کرد، بیش از ۲۵ سال از عمر گرانبهای خود را با شکیبایی شگفت انگیزی در راه حفظ وحدت، بلکه همراهی، مشارکت، تعاون و هدایت جامعه نو پای اسلامی صرف نمود و همگان را در عمل و گفتار به سوی وحدت دعوت نمود (۱)؛ بدین رو می‌بایست آن حضرت را قهرمانِ فداکار و بی‌نظیر «وحدت امت» دانست.

بدون شک پیروان آن امام همام که به فرمان خداوند، مسؤولیت خطیر فراهم ساختن بستر و فضای لازم برای وحدتِ جهان شمول همه یکتا پرستان جهان، بر محور توحید را بر دوش دارد: «قُل یَا أَهلَ الکِتَابِ تَعَالَوا إِلَی کَلِمَهٍ سَوَاء بَینَنَا وَ بَینَکُم أَلَّا نَعبُدَ إِلَّا الله، بگوای اهل کتاب بیایید بر سر سخنی که میان ما و شما یکسان است، بایستیم که جز خدا را نپرستیم.» (۲)، باید با الگو گیری از آن حضرت، بهترین نمادِ متعالی و برترین فریادگرِ علمی و عملی وحدت امت اسلامی باشند و برای تحقق وحدت و انسجام اسلامی و رفع چالش‌ها و موانع این هدف والا به ایفای وظیفه کنونی خود بپردازند و تلاش نمایند تا وحدت امت اسلامی، تحقق یابد.

به علاوه لزوم اهتمام نسبت به امور مسلمانان جهان به عنوان وظیفه اساسی یک مسلمان؛ «من أصبح لا یهتمّ بأمور المسلمین فلیس بمسلم، هر کس به روز درآید و به امور مسلمانان اهتمام نورزد، مسلمان نیست.» (۳)و ضرورت برنامه‌ریزی و تلاش برای حسن تفاهم (۴)، همگرایی و برقرار ساختن پیوند، تعاون و همکاری گسترده امت اسلامی نیز شناخت عربستان و وهابیت را لازم نموده است؛ بلکه

۱- الزموا ما عقد علیه حبل الجماعهٔ؛ نهج البلاغه، خ ۱۵۱، و علیکم بالتواصل و التباذل و ایاکم و التدابر و التقاطع؛ همان، نامه ۴۷، و لیس رجل احرص علی جماعهٔ امهٔ محمد و الفتها منی ابتغی بذلک حسن الثواب و کرم المآب؛ همان، نامه ۷۸

۲- آل عمران: ۶۴

۳- بحارالانوار، ج ۷۴، ص ۳۳۹- ۳۳۷

۴- یکدیگر را خوب و آن طور که هستند، فهمیدن؛ مطهری، مرتضی؛ حج، ص ۹.

ص:۲۳

مسؤولیت خاص، بسیار مهم و سنگین جهانِ تشیع و پیروان اهل بیت (ع) و روحانیت گرانمایه آن در ایجاد انسجام و وحدت میان امت اسلامی و وظیفه و مأموریت ویژه روحانیون کاروان‌ها در شناساندن معارف ناب اسلامی و هدایت امت از طریق کلام اهل بیت (ع) (۱)، شناخت و تعامل با عربستان در این عرصه را از اهمیت و ضرورت بیشتری برخوردار ساخته است.

۶. عربستان از یک سو جایگاه ویژه عبادت و ذکر و نیایش (۲)و یکی از بهترین مکان‌های تعظیم شعائر دینی «إِنَّ الصَّفَا وَ المَروَةَ مِن شَعَائِرِ الله، در حقیقت صفا و مروه از شعائر خدا است (س) که یادآور اوست] » (۳)و «وَ البُدنَ جَعَلنَاهَا لَکُم مِن شَعَائِرِ اللهِ، و شتران فربه را برای شما از شعائر خدا قرار دادیم.» (۴)و از سوی دیگر بهترین محل ابراز برائت از مشرکان (۵)و قدرت نمایی مسلمانان در برابر همه دشمنان اسلام و مسلمین است. (۶)بدین جهت شناخت این کشور، ما را در برانگیختن و یاری امت اسلامی برای احساس قدرت پایا و پویای خویش و قد برافراشتن در برابر استکبار و مبارزه با ظلم و ستم جهانی توانا می‌سازد.

۷. عربستان از یک سو محل یاد کردن از حقیقت انسان کامل و الگوهای والای انسانی است؛ یاد کرد حضرت آدم (ع)، حضرت ابراهیم (ع): «وَ اذکُر فِی الکِتَابِ إِبرَاهِیمَ، و در این کتاب به یاد ابراهیم پرداز» (۷)، و حضرت اسماعیل (ع)؛ «وَ

۱- فان الناس لو علموا محاسن کلامنا لاتبعونا؛ شیخ صدوق، عیون اخبار الرضا، ج ۲، ص ۲۷۵. نیز امام صادق: شَرِّقا او غَرّبا فلا تجدان علماً صحیحاً الا شیئاً صحیحاً خرج من عندنا اهل بیت؛ وسایل الشیعه، ج ۲۱، ص ۴۷۷

۲- بقره، ۱۹۸ و ۲۰۰ و ۲۰۳

۳- بقره، ۱۵۸

۴- حج، ۳۶ و مائده، ۲

۵- توبه، ۳- ۱، ممتحنه، ۴، زخرف، ۲۶

۶- انفال، ۶۰

۷- مریم: ۴۱، ص:۴۵.

ص:۲۴

اذکُر فِی الکِتَابِ إِسماعِیلَ، و در این کتاب از اسماعیل یاد کن.» (۱)و یاد کرد پیامبر اعظم (ص) و امامان معصوم (ع) و دیگر شخصیت‌های نقش آفرین در عرصه تعالی انسانیت، برای راه‌یابی و الگوگرفتن از آنان است. (۲)چنان که از سوی دیگر، محل تتبّه‌یافتن به دشمنی ابلیس با آدم (۳)و شناساندن نقش او در هبوط (۴)و خوار ساختن انسان (۵)و دور ساختن آدمی از بهشت (۶)و فرو افتادن او در جهنم (۷)برای هشیاری هر چه بیشتر انسان (۸)و مخالفت و دشمنی ورزیدن در برابر شیطان است. (۹)۸. شکل‌گیری نوعی تفکر متصلّب، متعصّب و خشن دینی و پروراندن گونه‌ای از نگرش غلط مذهبی تحت عنوان «وهابیت و سلفی‌گرایی» در عربستان که برآیند آن در تروریسم، جلوه‌نمایی کرده و سیمای درخشان و چهره تابناک دین و مذاهب اسلامی را در میان جامعه بشری مخدوش ساخته است، همچنین برنامه گسترده گسترانیدن اندیشه وهابیت در میان همه مسلمانان و وهابی‌سازی همه امت، آن هم تحت عنوان مقدس «گسترش توحید» و «امر به معروف و نهی از منکر»، ضرورت شناخت عربستان و وهابیت را مضاعف ساخته است؛ زیرا بدون این شناخت، نمی‌توان در برابر آنان، برنامه راهبردی مناسبی برای تصحیح اندیشه تجسم‌گرایانه آنان و ارائه توحید ناب و معرفی معارف و محاسن کلام اهل بیت (ع) به جهانیان، تدوین استراتژی تبلیغی جهان تشیع در میان امت اسلامی

۱- مریم: ۵۴، ص:۴۸

۲- احزاب: ۲۱، ممتحنه: ۴

۳- بقره: ۱۶۸، ۲۰۸، انعام: ۱۴۲، یس: ۳۶، ۶۰

۴- اعراف: ۲۴

۵- فرقان: ۲۹

۶- طه: ۱۱۷

۷- ص:۸۴، اسراء: ۶۳، شعراء: ۹۴

۸- یس: ۶۲

۹- فاطر: ۶.

ص:۲۵

و در میان شیعیان، طراحی، برنامه‌ریزی و اجرا نمود.

افزون بر رسالت جهانی تشیع در پیراستنِ چهره درخشان اندیشه اسلامی از این نوع تفکر خشک، منجمد و اعمال خشونت بار آن و هدایت توده ناآگاه و عوام گمراه شده اهل سنت توسط وهابیون، حضور و مشارکت مداوم زائران ایرانی و شیعی به ویژه قشر جوانان و نوجوانان در آن کشور و مسؤولیت مهم روحانیون برای مصون سازی زائران خانه خدا در برابر تهاجمات و شبهه‌پراکنی‌های روز افزون آنها و لزوم آگاهی و مجهز شدن برای دفاع عقلانی، مستدل و جانانه برای حفظ اندیشه ناب شیعی، همچنین شناخت حساسیت‌های آنان برای باز داشتن زائران از کارهایی که بهانه به دست وهابیون تندرو می‌دهد، نیز ما را به ضرورت شناخت وهابیت و شبهات و برنامه‌های آینده آنان، برای ایفای یک نقش مؤثر، رهنمون می‌سازد.

نوشتاری که پیش رو دارید، درسنامه شناخت عربستان و وهابیت است و در سه فصل تدوین شده است:

۱. جغرافیای طبیعی، انسانی و اجتماعی و فرهنگی- آموزشی عربستان.

۲. نظام سیاسی اقتصادی عربستان.

۳. وهابیت و عربستان.

در این کتاب کوشش شده اطلاعات مربوط به موضوع بحث، پیشینه، سیر تحولات و برآیند آن، به صورت جامع و تا حد ممکن به روز، از منابع موجود، گردآوری و متناسب با نیاز خوانندگان، به ویژه روحانیون و کارگزاران حج و زیارت، به صورت کامل با قلمی روان، تنظیم و ارائه شود.

گفتنی است محدودیت تاریخ‌نویسی مکتوب بشری به سه هزار سال پیش از میلاد مسیح (۱)، ارائه تصویری روشن از همه فراز و نشیب‌ها در طول تاریخ را با

۱- مرکز فرهنگ ومعارف قرآن، دائرة المعارف قرآن، ج ۲، اوّل، بوستان کتاب قم، ۱۳۸۳، ص ۷۸.

ص:۲۶

دشواری‌هایی رو به رو ساخته است، بدین جهت و به خاطر رعایت اختصار و به دلیل توجه به اولویت‌های نیاز مخاطبان در این درسنامه، با اشاره به پیشینه و فرآیند تحولات پیشینی، بیشتر، دوران معاصر و وضعیت کنونی مورد توجه قرار گرفته است.

در پایان، ضمن تقدیر و تشکر از تلاش و اهتمام محقق و مؤلف ارجمند، جناب حجت الاسلام و المسلمین آقای علی محمدی آشنانی، امید است مطالب کتاب برای آگاهی و توانمند سازی فراگیران بالاخص ابواب جمعی حج و زیارت و در جهت ایفای هر چه بهتر مسؤولیت خطیر آنان مفید باشد.

گروه علمی و تخصصی تاریخ اسلام

زمستان ۱۳۸۷

ص:۲۷

چکیده

فرمان الهی مبنی بر شناخت جهان از یک سو و وضعیت کنونی جهان معاصر و صف‌آرایی استکبار جهانی در برابر مسلمانان، ویژگی‌های منحصر به فرد و جایگاه بی‌بدیل دینی تاریخی عربستان و نقش برجسته آن در وحدت یا تفرقه امت اسلامی و همچنین انجام بخش عمده مأموریت‌های روحانیون کاروان‌ها به این سرزمین، آشنایی با این کشور را ضروری ساخته است.

از سوی دیگر شناخت پیشینه، اصول و برنامه‌های آینده وهابیت به جهت دشمنی و تبلیغات سوء، علیه تشیع از اهمیت و ضرورت فراوانی برخوردار است.

تدوین استراتژی و طراحی برنامه راهبردی مناسب برای تبلیغ تشیع و آمادگی کامل برای دفاع استدلالی و قرآنی روایی از اندیشه ناب شیعی از جمله اقداماتی است که می‌بایست در سیاست‌گزاری‌ها و برنامه‌ریزی‌ها لحاظ شده و مورد توجه و دقت متولیان امر قرار گیرد.

نوشتار حاضر برگرفته از همین موضوعات بوده و سعی در آشنایی مخاطبان با این سرزمین و افکار وهابیون دارد.

ص:۲۸

پرسش‌ها

اشاره

۱. ضرورت شناخت عربستان در چیست؟

۲. ویژگی‌های خاص منطقه عربستان کدام است؟

۳. عربستان جایگاه کدامین آغازهاست؟

۴. نقش عربستان در بستر سازی و تحقق وحدت و انسجام اسلامی یا دامن زدن به اختلافات امت اسلامی چیست؟

۴. چرا باید امام علی (ع) را قهرمان بی‌نظیر امت اسلامی دانست؟

۵. شناخت اندیشه وهابیت برای پاکسازی و بهسازی چهره تابناک اسلام، هدایت توده ناآگاه اهل سنت، مقابله با اندیشه‌های تجسم گرایانه و مصون سازی زائران ایرانی و شیعی، چه کاربردی دارد؟

۶. الزامات آشنایی با عربستان برای روحانیون کاروانها در چیست؟

۷. نقش شناخت وهابیت در تدوین استراتژی تبلیغی جهان تشیع و انجام صحیح وظیفه و رسالت روحانیون نسبت به جامعه جهانی، جهان اسلام و زائران ایرانی و شیعی چیست؟

۸. چرا برافراشتن پرچم وحدت امت اسلامی بیش از دیگران بر عهده پیروان تفکر ناب و اصیل شیعی و روحانیت راستین آن است؟

برای مطالعه بیشتر

۱. مطهری، مرتضی؛ حج (گزیده‌ای از یادداشت‌ها)، صدرا.

ص:۲۹

ص:۳۰

ص:۳۱

فصل اول: جغرافیای طبیعی انسانی اجتماعی و فرهنگی عربستان

پیش‌درآمد

در ابتدا به منظور دستیابی به شناخت کلی، ویژگی‌های عمومی عربستان تبیین می‌شود. سپس جغرافیای طبیعی، از آغاز گسترش زمین تا کنون و جغرافیای انسانی، فرهنگی، آموزشی و اجتماعی این کشور با اشاره به پیشینه و تأکید بیشتر بر وضعیت کنونی مورد بررسی قرار می گیرد.

۱. ساختار کلی و ویژگی‌های عمومی

نام: عربستان سعودی/ المملکهٔ العربیهٔ السعودیهٔ/

Saudi Arabia

(۱)نوع حکومت: پادشاهی (پادشاهی مطلقه اسلامی)

پایتخت: شهر ریاض از سال ۱۹۵۵ میلادی/ ۱۳۷۵ ه. ق تا کنون.

روز استقلال: ۲۳ سپتامبر سال ۱۹۳۲ م/ ۱۳۵۰ ه. ق که به «روز اتحاد» موسوم می‌باشد.

روز ملّی: اول میزان، برابر ۲۳ سپتامبر هر سال میلادی.

پرچم: به شکل مستطیل با رنگ سبز که در وسط آن بر فراز شمشیری، به رنگ سفید به خط ثلث نوشته شده است: «لا اله الّا الله محمد رسول الله». این پرچم به احترام شهادتین هرگز نیمه‌افراشته نمی‌شود.

۱- در جهان معاصر، عربستان تنها کشوری است که به نام یک خاندان آل سعود، منتسب است.

ص:۳۲

نشان رسمی: نشان رسمی کشور از زمان محمد بن سعود، یک نخل خرما در میان دو شمشیری است که یکدیگر را قطع کرده‌اند. (۱)موقعیت: از کشورهای قاره آسیا (۲) در منطقه استراتژیک خاورمیانه (۳)، هم‌مرز با خلیج فارس و دریای سرخ است.

۱- العجلانی، منیر؛ تاریخ البلاد السعودیه، ج ۱، ص ز

۲- آسیا با مساحتی بیش از ۴۴ میلیون کیلومتر مربع، بزرگترین قاره کره زمین است که بیش از یک چهارم مساحت کل خشکی‌های زمین / ۱۳۵ میلیون کیلومتر مربع را در بر گرفته و ۶۰٪ جمعیت دنیا را در خود جای داده است

۳- خاورمیانه Middle East اصطلاحی است که برای اولین بار در سال ۱۳۲۰ میلادی توسط یک افسر امریکایی به کار گرفته شد و پس از آن به تدریج در میان سیاستمداران کشورها رایج گردید. سازمان ملل، این اصطلاح را در سال ۱۹۴۸ پذیرفت. برخی، پدید آورنده این اصطلاح را فرماندهی نظامی بریتانیا در خلال جنگ جهانی دانسته‌اند. جغرافیای کشورهای مسلمان، ص ۱۱، العجلانی، منیر، تاریخ بلاد عربی سعودی، ص ۹.

ص:۳۳

وسعت جغرافیایی: دارای ۳۵۰/ ۲۴۰/ ۲ کیلومتر مربع (۷۳۰/ ۸۶۸ میل مربع) مساحت، (۱)بزرگترین کشور شبه جزیره عربستان، (۲)چهارمین کشور بزرگ قاره آسیا و سیزدهمین کشور بزرگ جهان (۳). مساحت آن تقریباً ۱/ ۵ برابر ایران، ۳ برابر فرانسه و ۴ برابر عراق است.

طول جغرافیایی: بین خطالعرض جغرافیایی ۱۶۰ الی ۳۲۰ درجه در شمال خط استوا.

ارتفاع از سطح دریا: از ۷۵۰ تا ۱۵۰۰ متر. (۴)پست‌ترین نقطه: برابرِ خلیج فارس در سطح دریا.

بالاـترین نقطه: جبل سَوداء، ۳/ ۱۳۳ متر. (۵)همسایگان: عربستان سعودی از شمال به اردن و عراق و از جنوب به جمهوری یمن و عمان و از شرق به کویت، بحرین، قطر و امارات عربی متحده و خلیج فارس و از غرب به دریای سرخ محدود می‌شود و دارای ۴/۴۳۱ کیلومتر مرز زمینی با همسایگان است؛ با عراق ۸۱۴ کیلومتر، با اردن ۷۴۴ کیلومتر، با کویت ۲۲۲ کیلومتر، با عمان ۶۷۶ کیلومتر، با قطر ۶۰ کیلومتر، با امارات عربی متحده

۱- گودوین، عربستان سعودی، ص ۱۲۱، ۱۹۶۰۵۸۲ کیلومتر مربع، نیز سایت world Atlas Home ،www .About .com Geography:

۲- شبه جزیره عربستان در نیمکره شمالی و نیمکره شرقی جنوب غربی آسیا قرار گرفته است و از مشرق با خلیج فارس، از مغرب با دریای سرخ دریای قلزم و از جنوب با اقیانوس هند، هم‌مرز است. مرز شمالی آن را به دقت نمی‌توان معین کرد ولی می‌توان خطی فرضی را از خلیج عقبه تا فرات امتداد داد و آن را مرز شمالی این شبه جزیره دانست. این شبه جزیره از هفت کشور؛ عربستان سعودی، جمهوری یمن، عمان، امارات متحده عربی، قطر، بحرین و کویت تشکیل شده است

۳- برازش، محمد رضا؛ عربستان سعودی، اوّل، آفتاب هشتم، ۱۳۸۵، مشهد، ص ۱۳

۴- برخی از منابع شهر طائف را دارای ۱۸۰۰ متر ارتفاع از سطح دریا دانسته‌اند. دلیل المملکة العربیه السعودیه، ص ۹ و برخی کوه‌های جنوب مکه را دارای بیش از ۲۴۰۰ متر ارتفاع از سطح دریا معرفی کرده‌اند. گودوین، عربستان سعودی، ص ۱۵

۵- سایت Geography: world Atlas Home ،www .About .com

ص:۳۴

۴۵۷ کیلومتر و با یمن ۴۵۸/ ۱ کیلومتر مرز مشترک دارد. (۱)خط ساحلی: ۶۴۰/ ۲ کیلومتر خط ساحلی با خلیج فارس و دریای سرخ.

جمعیت: بر اساس سرشماری ژولای سال ۲۰۰۵ میلادی/ ۱۴۲۶ ه. ق دارای ۵۹۹/ ۴۱۷/ ۲۶ نفر است که ۲۱ میلیون نفر آن بومی و تعداد ۰۷۶/ ۵۷۶/ ۵ نفر آن مهاجرِ غیر عربستانی است.

دین و مذهب: دین رسمی این کشور اسلام و مذهب رسمی آن سنی حنبلی است و کشور بر اساس آیین وهابیت اداره می‌شود. در منطقه حجاز، بیشتر، مالکی مذهب و در نجد بیشتر مردم پیرو مذهب حنبلی هستند. بر طبق آمارهای منتشره حدود ۸۵ در صد سنی و ۱۵ در صد شیعه هستند. (۲)شمار رسمی جمعیت شیعیان عربستان بیش از دو میلیون نفر است که بیشتر آنان در منطقه شرقیه و شهرهای دمام، احساء و قطیف و حدود ۵۰ هزار نفر آنان در مدینه منوره سکونت دارند. (۳)در عسیر و نجران گروهی از شیعه اسماعیلیه وجود دارند. در حوالی مکه معظمه، بخشی از یمنی‌های مقیم عربستان، زیدی مذهب هستند و در جنوب و نزدیک مرز یمن نیز گروه هایی از فرقه‌های مختلف شیعه، زندگی می‌نمایند.

گفته شده ۳ درصد مسیحی و حدود ۴ درصد از ادیان دیگر نیز در کشور عربستان سکونت دارند. بر طبق آخرین آمار در ۱۹۹۱ حدود شصت هزار مسیحی کاتولیک (خارجی) در این کشور زندگی می کنند.

زبان و خط رسمی: عربی (از زبان و خطهای سامی) است. در ادارات دولتی، مراکز تجاری و دانشگاه‌ها، از زبان انگلیسی نیز استفاده می‌شود. در میان

۱- سایت Geography: About .com ،www ،world Atlas Home

۲- فخری، محمد؛ عربستان، ویرایش دوم، اوّل، مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی، ۱۳۷۲، تهران، ص ۸، نصیری، عبدالله؛ آشنایی با عربستان، اوّل، نشر مشعر، ۱۳۸۶، ص ۱۶

۳- آشنایی با عربستان، ص ۱۷.

ص:۳۵

مهاجرین، زبان‌های مختلفی همچون اردو، پشتو، ترکی استانبولی، هوسه و ... نیز رایج است.

تقسیمات کشوری: دارای سیزده منطقه یا استان است؛ ۱. ریاض ۲. شرقیه ۳. مکه مکرمه ۴. مدینه منوره ۵. حائل ۶. القصیم ۷. تبوک ۸. الباحه ۹. عسیر ۱۰. نجران ۱۱. جوف ۱۲. جیزان ۱۳. الحدود الشمالیهٔ.

در حال حاضر استان ریاض و مکه مکرمه توسط برادران شاه، استان شرقیه توسط فرزند ملک فهد، یک منطقه توسط برادر زاده مؤسس سلسله سعودی و استان‌های دیگر توسط نوادگان دیگر عبدالعزیز اداره می‌شوند.

تقویم رسمی ام القری: این تقویم، طبق سال هجری قمری با ۳۵۴ روز، تنظیم شده که از اوّل محرم آغاز می گردد و در آخر ذی‌حجه پایان می‌پذیرد.

تعطیلات: تعطیلات سالیانه از بیست و پنجم ماه مبارک رمضان تا پنجم شوال به مناسبت عید فطر و از پنجم تا پانزدهم ذی‌حجه به مناسبت عید قربان تعطیل می‌باشد.

تعطیلات هفتگی روزهای جمعه است و بانک‌ها و برخی از ادارات، روزهای پنج شنبه را نیز تعطیل می کنند.

روزها به هنگام برگزاری نماز، همه اماکن دولتی و تجاری تعطیل‌هستند.

ساعت: ساعت این کشور، ۳ ساعت جلوتر از ساعت گرینویچ (GMT)

می‌باشد و اختلاف آن با ساعت جمهوری اسلامی ایران، ۳۰ دقیقه است.

ساعت کار: در بیشتر ادارات، ساعت کار از ۷/۳۰ صبح آغاز می شود و در ۱۴/۳۰ پایان می‌یابد ولی بیشتر شرکت‌ها، مؤسسات خاص و بانک‌ها در دو نوبتِ صبح از ساعت ۸ الی ۱۳ و عصر از ساعت ۱۶ الی ۱۹ به کار می‌پردازند.

واحد پول: واحد پول «ریال» است؛ هر ریال برابر با ۱۰۰ هلله است. اسکناس‌های رایج این کشور ۱۰، ۲۰، ۵۰، ۱۰۰، ۲۰۰ و ۵۰۰ ریالی می‌باشد و سکه‌های رایج آن ۱۰، ۲۵، ۵۰ هلله و یک ریالی است.

ص:۳۶

از دیرباز تا کنون یک دلار آمریکا برابر با ۷۴۵/ ۳ ریال و یک لیره استرلینگ برابر با ۸۴۶/ ۵ ریال ثابت مانده است؛ زیرا دولت در برابر گرانی و تورم با پشتیبانی و اقدامات لازم، از کاهش ارزش پول ملی جلوگیری می‌کند.

واحد اندازه‌گیری: مقیاس اندازه‌گیری طول «متر» و نظام وزن آن بر اساس «کیلو گرم» است.

۲. جغرافیای طبیعی عربستان

اشاره

در این بخش، نخست، پیشینه طبیعی و سپس عوارض، آب و هوا، پوشش گیاهی و محیط زیست، ذخایر و منابع طبیعی، شهرها و بنادر مهم مورد، بحث و بررسی قرار می‌گیرد:

الف. پیشینه طبیعی

برابر قرآن کریم در مورد گسترانیدن زمین (۱)و به تصریح روایات (۲)، سرزمین عربستان، کهن‌ترین بلکه نخستین نقطه پیدایش و گسترش کره خاکی است. امام علی (ع) در پاسخ این پرسش که «چرا مکه را ام القری نامیده‌اند؟» فرمود: «لانّ الارض دحیت من تحتها، چون زمین از ذیل آن نقطه، گسترش یافته است.» (۳)برخی از روایات، آفرینش شهر مکه و گستراندن آن تا بیت المقدس را تا دو

۱- نازعات: ۳۰

۲- بحارالانوار، ج ۵۷، ص ۲۳۲ و ج ۶۶، ص ۲۵۴ نیز حج و عمره در قرآن و حدیث، ص ۹۴

۳- شیخ صدوق، علل الشرایع، ج ۱- ۲، مکتبة الداوری، قم، ص ۵۹۳.

ص:۳۷

هزار سال، قبل از آفرینش زمین معرفی (۱)و برخی بنیان نهادن کعبه را قبل از آفرینش حضرت آدم (ع) و توسط فرشتگان و ساخت کعبه به وسیله آن حضرت را برای دومین بار معرفی کرده‌اند. پس از آدم، برخی از فرزندش «شیث» نیز در ساخت کعبه نام برده‌اند. (۲)در میان تحولات بعدی، حوادثی همچون عدم غرق شدن کعبه در جریان توفان نوح (۳)، بلکه پنهان شدن آن از زمان توفان تا زمان حضرت ابراهیم (ع) و آشکار ساختن و معرفی آن برای حضرتش: «وَإِذ بَوَّأنَا لِابرَاهِیمَ مَکَانَ البَیتِ، چون برای ابراهیم جای خانه را معین کردیم» (۴)و بازسازی آن؛ «وَ إِذ یَرفَعُ إِبرَاهِیمُ القَوَاعِدَ مِنَ البَیتِ وَإِسمَاعِیلُ، و هنگامی که ابراهیم و اسماعیل پایه‌های خانه (کعبه) را بالا می‌بردند.» (۵)و پاکسازی آن به فرمان و هدایت الهی توسط حضرت ابراهیم و اسماعیل (ع)؛ «وَ عَهِدنَا إِلَی إِبرَاهِیمَ وَإِسمَاعِیلَ أن طَهِّرَا بَیتِیَ لِلطَّائِفِینَ وَالعَاکِفِینَ وَالرُّکَّعِ السُّجُودِ، و به ابراهیم و اسماعیل فرمان دادیم که خانه مرا برای طواف کنندگان و معتکفان و رکوع و سجده کنندگان پاکیزه کنید.» (۶)، از موارد مهم و قابل اشاره است. (۷)باستان‌شناسان، قدمت این سرزمین را به دوران ماقبل تاریخ و «عصر حجر»

۱- محمدی ری‌شهری، محمد؛ حج و عمره در قرآن و حدیث، ترجمه جواد محدثی، دارالحدیث، ص ۳۲ و ۹۶

۲- ازرقی، محمد بن عبدالله بن احمد؛ اخبار مکه و ما جاء فیها من الاثار، به نقل از کردی مکی، محمد طاهر؛ کعبه و مسجدالحرام در گذر تاریخ، ترجمه انصاری، محمد هادی؛ دوم، نشر مشعر، ۱۳۸۴، ص ۱۸- ۱۵

۳- و قیل سمی به بیت العتیق لانه اعتق من الطوفان فغرقت الارض کلها الا موضع البیت؛ مجمع البیان، ج ۸- ۷، ص ۱۳۰ نیز: حج و عمره در قرآن و حدیث، ص ۹۰

۴- حج: ۲۶

۵- بقره: ۱۲۷

۶- بقره: ۱۲۵

۷- کعبه و مسجدالحرام در گذر تاریخ، ص ۲۶.

ص:۳۸

منتسب ساخته‌انـد. آنان اکتشافات باسـتانی و آثار زیر خاکی را بهترین شاهـد این قـدمت دانسـته‌اند. (۱)کشف آثـار دوره برنزی در برخی از منـاطق این کشور نیز مؤیِّد پیشـینه بسـیار کهن آن است. (۲)بر اساس برخی از پژوهش‌های زمین‌شناسـی، (۳)کوه‌های شبه جزیره عرب متعلق به دوران دوم زمین‌شناسـی؛ یعنی دوره ژوراسـیک است. (۴)گفته شده زیربنای شـبه جزیره عربستان از نظر زمین شناختی دارای ساختاری بسـیار قـدیمی است که همزمان با پیدایش قلل رشـته کوه آلپ در اروپا تشـکیل شده است. شـصت میلیون سال پیش در اعماق دریایی کم عمق که اکنون به بیابان‌های وسـیع مرکزی عربستان سعودی تبدیل شده، لایه ضخیمی از سنگ‌های آهکی تشـکل گردیـد. امروزه در فاصـله‌ای نه چنـدان دور از ریاض در این چینه‌بندی آهکی، غارها و سوراخ‌های بی‌شـماری پدید آمـده است که در زبـان عربی آنها را «دهل» می‌نامنـد. از زمانی که کاشـفان غیر حرفه‌ای این غارها را در دهه ۱۹۸۰ کشف کردند، دهل‌هـای زیبـا و غیر عـادی بسـیاری در این منطقه یافت شـده است. (۵)زمین شـناسان بر این باورنـد که عربسـتان از یـک سو دنباله صحرای بزرگ آفریقـاست کـه توسـط دره نیـل و خلیـج بزرگ دریـای سـرخ از آن مُنفـک گردیـده است و از سـوی دیگر امتـداد ریگستان وسیعی است که در آسیا از قلب ایران تا

۱- عبـده، طلعت احمـد محمـد؛ جغرافیـای تاریخی شـبه جزیره عربی در دوران ماقبل تاریـخ، ص ۲۶۸ ۱۸۴. برای تفصـیل بیشتر به: شرف الدین، المدن و الاماکن الأثریه فی شمال و جنوب الجزیره

۲- تاریخ البلاد العربیهٔ السعودیه، ص ۵

۳- تاریـخ زنـدگی کره زمین دو تا پنـج میلیارد سال تخمین زده می‌شود؛ مخـدوم، مجید؛ شالوده آمایش سـرزمین، دانشـگاه تهران، ششم، ص ۳

۴- افزون بر دوران بیش از دورانهای شـناخته شـده، زمین‌شناسـی به سه دوران اساسـی پالئوزوئیک/ کهن‌زیست و مزوزوئیک/ میان زیست و سـنوزوئیک/ نـوزیست تقسـیم می‌شـود. دوره ژوراسـیک از دوره‌هـای متعلـق به دوران دوم یعنی مزوزوئیـک است؛ دولت آبادی، حسن؛ فرهنگ محیط زیست فرهنگ معاصر، اوّل، ۱۳۸۲، ص ۱۱۳

۵- گودوین، ویلیام؛ عربستان سعودی، ص ۱۶ ۱۳.

ص:۳۹

صحرای گبی گسترده شده است. رشته کوه‌های نسبتاً مرتفعی که از شبه جزیره سینا آغاز و در امتداد دریای سرخ تا خلیج فارس کشیده شده، همچون دیواری، این شبه جزیره را محصور نموده است.

در لا ـ به لای این ارتفاعات، دره‌های کوچک و بزرگی به نام «وادی» دیده می‌شود. (۱)مهم ترین وادی‌های ساحلی آن کشور؛ عفال، صدر، الیسر، مراش، سلمی، دما، اظلم، شلبه، عنتر، المیاه، املج، الفرعه، الفقیر، بنی مالک، فاطمه، نعمان، سعدیه، لیث و مشهورترین وادی‌های داخلی آن، رنیه، تربه، لیه، فجر، عتیق، حمض، جزل و مصول هستند. (۲)

ب. عوارض طبیعی

اشاره

کشور عربستان سعودی از نظر جغرافیایی به چهار منطقه و سه ناحیه تقسیم می‌شود:

۱ ارتفاعات غربی

سلسله کوه‌های «سروات» که از خلیج عقبه آغاز می شود و تا منطقه حجاز و عسیر ادامه دارد و دشت تهامه در آن قرار گرفته است.

۲ نجد

مرکز شبه جزیره عربستان می باشد و قسمت اعظم آن را فرا گرفته است.

۳ احساء و قطیف

در ساحل شرقی کرانه‌های خلیج فارس قرار گرفته است.

۱- شهیدی، سید جعفر؛ تاریخ تحلیلی اسلام، ص ۱ نیز عربستان، ص ۴

۲- شاکر، محمود؛ شبه جزیره، ص ۳۶- ۳۰. برای اطلاعات بیشتر به معجم ادویهٔ الجزیره، عبدالله محمد بن‌خمیس، و قلب الحجاز، عاتق بن غیث البلادی مراجعه شود.

ص:۴۰

۴ صحراهای شن‌زار

این بیابان‌ها به سه قسمت تقسیم شده‌اند:

الف. صحرای نفود یا «بادیه سماوه»: در شمال عربستان و دارای هفتاد هزار کیلومتر مربع مساحت و مرکب از تپه‌های شن سفید و سرخ است.

ب. صحرای دهناء: حد واسط میان صحرای «نفود» و صحرای «ربع‌الخالی» است.

ج. صحرای ربع‌الخالی/

Empty quarter

یا رمله: این بیابان با مساحت تقریبی ۶۰۰ /۰۰۰ کیلومتر مربع و تنوع شگفت انگیزش قبل از اکتشافِ منابع فراوان نفت در آن، از هرگونه تمدن و آبادانی تهی بود امّا پس از اکتشاف، اهمیت زیادی یافته است.

نواحی سه گانه عربستان عبارتند از:

۱. تهامه یا غور

در این منطقه که به علت شدت گرما، آفتاب سوزان و نوزیدن باد، تهامه نامیده شده، زندگی مشکل است. استان جیزان در ناحیه عسیر و ساحل دریای سرخ، در تهامه واقع شده است.

۲. نجد (/ سرزمین مرتفع)

دارای ۷۵۰ تا ۱۵۰۰ متر ارتفاع از سطح دریا است. این ناحیه که بیشترین قسمت عربستان را تشکیل می‌دهد، موطن آل‌سعود، کانون شکل گیری آیین وهابیت و شهر ریاض پایتخت عربستان را در بر می گیرد.

۳. حجاز

استان غربی و مناطق کوهستانی شمال غربی عربستان است که به دلیل آن که رشته کوه‌های بلندی دارد و مانع ارتباط طرفین خود با یکدیگر شده، حجاز نامیده شده است. شهرهای مقدس مکه، مدینه، یَنبُع، جدَّه و طائف نیز در آن قرار گرفته‌اند.

ص:۴۱

ج. آب و هوا

عربستان به دلیل قرار گرفتن در نیم‌کره شمالی و نزدیکی به خط استوا، دارای آب و هوایی خشن و دارای بیابانی خشک و تفتیده با دمایی بسیار بالا و طاقت فرساست؛ هوای این کشور در تابستان بسیار گرم و در زمستان معتدل می‌باشد؛ در ماه‌های گرم از خرداد تا اواخر شهریور، میانگین دما ۳۸ درجه سانتی گراد و در ماه‌های سرد بین آذر تا اواخر اسفند، درجه حرارات هوا به ۲۳ درجه سانتی گراد در جده و ۱۴ درجه در دمام می‌رسد. در اغلب مناطق، میانگین درجه حرارت از ۳۰ تا ۴۹ درجه و در مناطق داخلی بالغ بر ۵۴ درجه است. (۱)در این کشور بارندگی بسیار کم است و برف و تگرگ به ندرت و فقط در مناطق کوهستانی و زمین‌های با ارتفاع زیاد می‌بارد؛ متوسط بارش سالیانه این کشور ۱۰۰ میلی‌متر و در مناطق شرقی تا ۴۰۰ میلی‌متر در سال گزارش شده است، در حالی که میزان بارندگی برخی از مناطق شمالی ایران به ۲۰۰ میلی متر در روز می‌رسد. (۲)برخی علت نام گذاری مکه را بدین اسم، کمبود آب دانسته‌اند، گویا زمینِ آن منطقه، آب را مکیده و در خود فرو برده است. (۳)با آن که این کشور از دو طرف به آبهای آزاد راه دارد و از غرب به دریای سرخ و از طریق آن به تنگه باب المندب و کانال سوئز و از شرق به خلیج فارس و از طریق آن به تنگه هرمز (۴)مرتبط می شود و نیز با آن که دو طرف این کشور را دریا احاطه کرده ولی به علت اندک بودن وسعت آب‌های مجاور، از گرما و خشکی اراضی و بیابان‌هایش کاسته نشده است.

۱- عربستان، ص ۶

۲- دلیل المملکة العربیة السعودیة، ص ۱، نصیری، عبدالله؛ آشنایی با عربستان، ص ۱۲

۳- امینی، تاریخ مکه، ص ۲۶

۴- برازش، عربستان سعودی، ص ۱۷.

ص:۴۲

به علت وزش بادهـای موسـمی در نقـاط مرکزی عربسـتان، میزان بسـیار نـاچیزی از باران‌های اقیانوس هنـد به داخل این منطقه نفوذ می‌کند. به همین دلیل، گاه

خشک سالی‌هایی سخت در آن ایجاد می‌شود و گاه نیز رگبارهای تند و کوتاه به صورت غیرعادی می‌بارد و منطقه حجاز را تهدید می‌کند.

افزون بر باران‌های سیل آسا، توفان شن و ماسه نیز از خطرهای طبیعی است که مناطق دارای این نوع آب و هوا را تهدید می‌کند.

در عربسـتان هیـچ رودخانه دائمی یا فصـلی وجود ندارد که به دریا بریزد و مردم مجبورند با حفر چاه از ذخایر آبی موجود اسـتفاده کننـد ولی در آن وادی‌هـایی هست که سـیلاب‌ها را در خـود جمع می‌کنـد و به همین دلیـل در دره‌هـای عمیـق منطقه حضـرموت، آب‌های زیرزمینی فراوانی وجود دارد.

طبق برخی از آمارها، آب‌های زیر زمینی غیر قابل جایگزین در این کشور را که از آن به عنوان «آب فسیلی» یاد می‌شود، ۰۰۰/ ۳۵۰ میلیـارد متر مکعب تخمین زده و آن را بر اسـاس جمعیت و مصـرف کنونی تـا سه قرن کـافی دانسـته‌اند. (۱)گفته شـده یکی از این سفره‌ها به نام واسعه که بزرگ‌ترین سفره آب زیر زمینی عربستان است، بیش از تمام خلیج فارس آب دارد.

اکنون آب‌هـای سـطحی که بیشـتر در منـاطق غرب و جنوب غربی آن وجود دارد ۱۰٪ و آب‌هـای زیر زمینی ۶۰٪ است و اصـلاح و شیرین نمودن آب‌های شور، حدود ۳۰٪ از نیازهای این کشور به آب را برطرف می‌سازد.

گفتنی است به دلیل گستردگی صـحراها، وضعیت زمین و کمبود آب، ۲۴/ ۹۸٪ زمین‌های عربسـتان غیر قابل استفاده و تنها ۶۷/ ۱٪ از اراضی آن قابل

استفاده است و فقط ۰۹/ ۰٪ آن زمین کشاورزی و قابل زراعت می‌باشد. (۲)به همین

۱- نصیری، آشنایی با عربستان، ص ۲۰

۲- عبده، احمد محمد؛ جغرافیای تاریخی شبه جزیره، ص ۴۴ و فخری، محمد؛ عربستان، ص ۱۰۴ و سایتworld Atlas Home ،www .About .com :Geography

ص:۴۳

جهت عربستان برای تأمین آب مورد نیاز از طریق شیرین سازی آب شور دریا، سرمایه گذاری زیادی کرده است.

نکته جالب توجه آن است که علی رغم چنین آب و هوایی به دلیل دعای حضرت ابراهیم (ع) مبنی بر «وَارزُقهُم مِنَ الثَّمَرَاتِ، و آنان را از محصولات (س) مورد نیازشان] روزی ده» (۱)و پذیرش فراگیرتر خداوند «قَالَ وَ مَن کَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ قَلِیلًا ثُمَّ أَضطَرُّهُ إِلی عَذَابِ النَّارِ وَبِئسَ المَصِیرُ، فرمود: و هر کس که کفر بورزد، اندکی برخوردارش می کنم، سپس او را با خواری به سوی آتش (س) دوزخ] می کشانم.» (۲)، انواع فراورده‌ها بدان سرزمین آورده می‌شود و فراوانی انواع مواد غذایی در آن به خوبی مشهود است: «یُجبَی إِلَیهِ ثَمَرَاتُ کُلِّ شَیءٍ رِزقاً مِن لَدُنَّا وَ لکِنَّ أَکثَرَهُم لَا یَعلَمُونَ، محصولات هر چیزی- که رزقی از جانب ماست- به سوی آن سرازیر می‌شود، ولی بیشترشان نمی‌دانند.» (۳)

د. پوشش گیاهی و محیط زیست

پوشش گیاهی عربستان، متناسب با آب و هوای خشک و بیابانی و به صورت بوته‌ها و درختچه‌های خاردار و سوزنی شکل با تنوع بسیار زیاد (۸۰ نوع) (۴)است که با ریشه‌های عمیق از آب‌های زیر زمینی تغذیه می کنند. درختان آن نیز بیشتر از نوع درخت خرما و اکالیپتوس است که مخصوص آب و هوای خشک و صحرایی یا مرطوب کنار ساحل است. (۵)قرآن کریم از زبان حضرت ابراهیم (ع) منطقه مکه مکرمه را غیر مزروع و بیابانی بدون کشت خوانده است: «رَبَّنَا إِنِّی

۱- ابراهیم: ۳۷ نیز بقره: ۱۲۶

۲- بقره: ۱۲۶

۳- قصص:۵۷

۴- دلیل المملکهٔ العربیهٔ السعودیهٔ، ص ۵

۵- برازش، عربستان سعودی، آفتاب هشتم، ص ۱۶.

ص:۴۴

أَسکَنتُ مِن ذُرِّیَّتی بِوَاد غَیرِ ذِی زَرع، پروردگارا من یکی از فرزندانم را در دره‌ای بی‌کشت سکونت دادم.» (۱)در این کشور، به دلیل همزیستی با آب و هوای بیابانی، شتر و پس از آن، اسب عربی پرورش داده می شود که از شهرت جهانی برخوردار است. حیوانات دیگری شامل گرگ، کفتار، روباه، خارپشت، موش صحرایی و موش خرمایی و پرندگانی همچون شاهین، عقاب، قوش، کرکس، مرغ ماهی‌خوار، کلاغ و حواصیل نیز در این کشور زیست می‌کنند و در مناطق بیابانی و شن‌زارها، گونه‌های مختلف حشرات و انواع عقرب و مار و مارمولک و سوسک صحرایی زندگی می‌کنند.(۲)گفتنی است به دلیل شکار بی‌رویه و عوامل دیگر؛ نسل غزال، بز کوهی، شتر مرغ و شیر در این کشور منقرض شده است.(۳)این کشور به صورت موسمی پذیرای پرندگان مهاجر نیز هست.(۴)عربستان در سال ۱۴۰۶/ ۱۹۸۶ با تشکیل «هیأت وطنی برای حمایت از حیات فطری و رشد آن» برنامه‌ریزی برای ایجاد ۱۰۳ منطقه حمایت شده حفظ محیط زیست را آغاز کرده است.(۵)امام علی (ع) ضمن توصیف وضعیت آب و هوایی عربستان، علت عدم آب فراوان و هوای معتدل در آن را، فراهم آمدن زمینه برای امتحان دانسته و راز قرار گرفتن کعبه در میان این منطقه سنگلاخی و خشن را امتحان الهی، زدودن تکبر، استوار نمودن خضوع و گشودن درهای فضل و عفو به روی بندگان معرفی فرموده است: «الا ترون ان الله سبحانه اختبر الاولین من لدن آدم صلوات الله علیه، الی الاخرین من هذا العالم باحجار ... ثم وضعه باوعر بقاع الارض حجراً و اقل نتائق

الدنیا مدراً و اضیق بطون الاودیه قُطراً بین جبال خشنهٔ و رِمال دمثهٔ و عیون وشلهٔ

۱- ابراهیم: ۳۷

۲- عربستان سعودی، ص ۱۸

۳- عربستان سعودی، ص ۲۹

۴- دلیل المملکهٔ، ص ۵

۵- دلیل المملکهٔ، ص ۷.

ص:۴۵

و قری منقطعهٔ ... ابتلاءاً عظیماً و امتحاناً شدیداً و اختباراً مبیناً و تمحیصاً بلیغاً جعله الله سبباً لرحمته و وصلهٔ الی جنّته ... و لکن الله یختبر عباده بانواع الشدائد

و یتعبّدهم بانواع الَمجاهد و یبتلیهم بضروب المکاره اخراجاً للتکبّر من قلوبهم و اسکاناً للتذلل نفوسهم و لیجعل ذلک ابواباً فُتُحاً الی فضله و اسباباً ذُلُلًا لعفوه» نهج البلاغه، خطبه ۱۹۲ مشهور به خطبه قاصعه.«آیا مشاهده نمی‌کنید که همانا خداوند سبحان انسان‌های پیشین از آدم تا آیندگان این جهان را با سنگ‌هایی در مکه آزمایش کرد ... سپس کعبه را در سنگلاخ‌ترین مکان‌ها، بی‌گیاه‌ترین زمین‌ها و کم‌فاصله‌ترین دره‌ها در میان کوه‌های خشن، سنگریزه‌های فراوان و چشمه‌های کم آب و آبادی‌های از هم دور قرار داد که شتر، اسب و گاو و گوسفند، هیچ کدام در آن سرزمین آسایش ندارند ... که آزمونی بزرگ و امتحانی سخت و آزمایشی آشکار است برای پاکسازی و خالص شدن که خداوند آن را سبب رحمت و رسیدن به بهشت قرار داد ... در صورتی که خداوند، بندگان خود را با انواع سختی‌ها می‌آزماید و با مشکلات زیاد به عبادت می‌خواند و به اقسام گرفتاری‌ها مبتلا می‌سازد تا کبر و خودپسندی را از دل‌هایشان خارج کند و به جای آن فروتنی آورد و درهای فضل و رحمتش را به رویشان بگشاید و وسایل عفو و بخشش را به آسانی در اختیارشان گذارد.»

د. ذخایر و منابع طبیعی

عربستان، افزون بر ذخایر نفت و گاز، دارای منابع و ذخایر طبیعی غنی و گسترده‌ای همچون طلا، نقره، مس، سنگ آهن، فسفات، سنگ مرمر، روی، بوکسیت، پتاسیم، نمک، آهک، اورانیوم و .... است.

تا کنون ۴۵۰۰ معدن گوناگون در این کشور کشف شده است که معدن طلای واقع در حدود ۳۵۰ کیلومتری شرق جده با برآورد ذخیره حدود ۵ میلیون

ص:۴۶

تن سنگ طلا و معدن طلای مهدالذهب و ذوخیبرات با ذخیره ۴/ ۸ میلیون تن از آن جمله است. افزون بر آنها ذخایر معدنی دیگری نیز وجود دارد که هنوز از آن

بهره‌برداری نشده است. (۱)معادن عربستان اکثراً در کوه‌های حجاز و منطقه عسیر و ناحیه نجد واقع شده است. دو شهر صنعتی ینبع در ساحل دریای سرخ و جبیل در ساحل خلیج فارس به این هدف احداث شده‌اند که وضعیت منابع و معادن عربستان را ساماندهی کنند.

ه. شهرهای مهم

شهرهای عربستان از جهت‌های گوناگون؛ سیاسی، مذهبی، صنعتی، تجاری و کشاورزی دارای اهمیت می‌باشند:

سیاسی

پس از ریاض، شهر «جده» پایتخت سابق این کشور است که محل شعبات وزارتخانه‌ها و اقامت مقامات سیاسی می باشد. سپس شهر «طائف» که به دلیل خوشی آب و هوا و تشکیل هیأت دولت در فصل تابستان در آن، دارای اهمیت است.

مذهبی و تاریخی

«مکه» به علت وجود کعبه، مسجدالحرام و برگزاری مناسک حج و سپس شهر «مدینه» به دلیل وجود مسجد و حرم نبوی و قبرستان بقیع در آن، همچنین به دلیل شکل گیری تاریخ اسلام در آنها، از اهمیت مذهبی تاریخی برخوردارند.

۱- برازش، عربستان سعودی، ص ۴۴.

ص:۴۷

تجاری و صنعتی

از نظر تجاری، مکه و مدینه در ایام برگزاری حج، جده و شهر «دمام» در مرکز منطقه شرقی، دارای اهمیت هستند. منطقه شرقی به دلیل دارا بودن

بیشترین منابع نفت و گاز، شهر صنعتی «جبیل» واقع در ساحل خلیج فارس و شهر «یَنبع» در ساحل دریای سرخ از نظر صنعت پالایش و پتروشیمی، دارای اهمیت زیادی هستند.

کشاورزی

طائف، بریده، تبوک، نجران، احساء و خمیس مشیط، از نقطه نظر کشاورزی دارای اهمیت زیادی هستند.

و. بنادر مهم

مهمترین بندر عربستان، بندر آزاد و بازرگانی «جده» در ساحل دریای احمر است که از نظر سیاسی، تجاری و بازرگانی دارای اهمیت بسیار زیادی است. این بندر از پیش رفته‌ترین شهرهاست و به دلیل فرودگاه بین‌المللی ملک عبدالعزیز در آن، محل ورود حاجیان است. تعدادی از پایگاه‌های مهم نظامی و دریایی نیز در این بندر قرار دارند. فواره بزرگ ملک فهد و جاده ساحلی ۸۰ کیلومتری آن دو نقطه دیدنی جده است.

پس از جدّه، بنادر «دمام» در منطقه شیعه‌نشین شرقیه و پس از آن «ینبع، جیزان، جبیل، جبل و بندر نفتی رأس تنوره» دارای اهمیت هستند.

علاوه بر بنادر مهم پیش گفته، عربستان دارای بنادر کوچک‌تری به نام‌های کوریبه، حاجی، دیبا، الوجیه، یمیلوج، فاراسان، القامه، الکبار، ضیقف، یاقاری، دارین، رأس الخفیجی و رأس الحیشاب نیز می‌باشد.

ص:۴۸

۳. جغرافیای انسانی

اشاره

در این بخش، پیشینه تاریخی جمعیت، نژاد و قبایل، جمعیت کنونی، تراکم و پراکندگی جمعیت و مهاجرت، مورد بحث قرار می گیرد:

الف. پیشینه تاریخی جمعیت

برابر پاره‌ای از روایات، نخستین انسانها یعنی حضرت آدم و حوا در این منطقه هبوط یافته و در آن سکونت یافته‌اند (۱)پس از آن، در متون بسیاری، تداوم زیست فرزندان حضرت آدم در آن منطقه مورد اشاره قرار گرفته است. (۲)کاوش‌های باستان شناسی، نشان از حیات جمعی انسان‌ها در این سرزمین، در بیست و پنج قرن قبل از میلاد دارد. (۳)برخی با استناد به شواهدی چند، قدمت آن را ۸۰۰۰ سال قبل از میلاد دانسته‌اند. (۴)از نُه قرن قبل از میلاد به ویژه در دوران آشوریان، نام این منطقه را «بلاد عرب» (۵)نامیده‌اند.
هومر در ادیسه در نه قرن قبل از میلاد و مورّخ معروف یونانی
هیرودتس (Herodotos)
در اواسط قرن پنجم قبل از میلاد در مکتوبات خود به

۱- از رسول خدا روایت شده که فرمود:« فاوحی الله تعالی الی جبرئیل ان اهبطهما الی البلدة المبارکه مکة فهبط بهما جبرئیل فالقی آدم علی الصفا و القی حواء علی المروة ...؛ تفسیر راهنما، ج ۱، ص ۱۱۲ به نقل از تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۳۶، ج ۲۱، تفسیر برهان، ج ۱، ص ۸۴

۲- کعبه و مسجدالحرام در گذر تاریخ، ص ۲۶- ۲۵

۳- لبیب البتنونی، محمد؛ الرحلة الحجازیه، ص ۳۴- ۱۱

۴- دراسات تاریخ الجزیرة العربیه، ص ۱۰۳- ۷۹

۵- در مورد معنای عرب و راز نامیدن مردم عربستان به آن، اختلاف نظر وجود دارد؛ غیر از برخی از آرای دارای تعصب و بغض‌آمیز شرق شناسان، برخی گفته‌اند به دلیل نام نیای آنان یعرب ابن قحطان، این نژاد عرب نامیده شده‌اند. ابن ندیم واژه عرب را برگرفته از سخن حضرت ابراهیم به حضرت اسماعیل دانسته‌است که چون فرزندان اسماعیل را با دائی‌های آنها از قبیله جُرهُم نگریست به اسماعیل گفت: اعرب له/ آنان را با هم بیامیز الفهرست، ص ۸ برخی نیز این واژه را برگرفته از ریشه‌ای دانسته‌اند که معنای حرکت و عبور می‌دهد. در قرآن کریم نیز واژه عرب به کار رفته است. عربی در نحل: ۳۳ و ... اعراب در توبه: ۹۰، ۹۷، ۹۸، ۹۹ گفته شده عرب و عربی بر شهروندان و اعراب و اعرابی بر بادیه نشینان اطلاق شده است. تاریخ تحلیلی اسلام، ص ۳- ۲.

ص:۴۹

این سرزمین اشاره کرده‌اند. (۱)در کتیبه‌های باقی مانده در شرح نبردهای شلمنصر سوم پادشاه آشوری (۸۵۹- ۸۲۴ ق میلاد) نیز واژه «عرب» دیده می‌شود. (۲)در قرن دوم میلادی دانشمند یونانی بطلیموس با تعبیر «بلاد صحرایی عربی؛

Arabia Eremon

» از این سرزمین یاد نموده و آن را به دو قسمت تقسیم کرده است: بلاد عربی خوشبخت (منطقه جنوبی/ یمن) و بلاد عربی صخره‌ای (منطقه شمالی و مرکزی/ عربستان کنونی) (۳).

شواهد باستان شناختی بیانگر این است که اولین ساکنان عربستان، چادرنشینانی اهل منطقه شمالی شبه جزیره عربستان بودند. اوّلین ساکنان دائمی در طول ساحل دریای سرخ و خلیج فارس سکنی گزیدند. (۴)البته از دیرباز منطقه مرکزی نجد و حجاز محل سکونت صحرانشینانی بوده است که در جستجوی آب و مرتع به همراه احشام خود، کوچ نشینی را پیشه ساخته بودند. در منطقه جنوبی این سرزمین که هم اکنون کشور یمن نامیده می‌شود، به علت وجود آب و قابلیت کشاورزی و دریانوردی، همواره تجمع بیشتری صورت پذیرفته و در آن دولت‌هایی چون معینیان، سبائیان، حمیریان، قتبان، و دولت حضرموت به ظهور رسیده‌اند و در قسمت شمال و شمال غربی، نیز دولت‌هایی چون نبطیان وجود داشته است.

شکستن سد مآرب در جنوب، که مهاجرت گسترده‌ای از جنوب به شمال و مرکز را در پی داشت، باعث تشکیل حکومت‌هایی چون غسّانیان، لخمیان و آل کنده توسط مهاجران گردید که به ترتیب تحت حمایت امپراتوری روم، ایران و حمیریان بودند.

۱- جغرافیای تاریخی شبه جزیره عربی در دوران ماقبل تاریخ، ص ۱۹ و ۶۷

۲- تاریخ تحلیلی اسلام، ص ۳ به نقل از دایرهٔ المعارف مصاحب ذیل کلمه عرب

۳- جغرافیای تاریخی شبه جزیره عربی در دوران ماقبل تاریخ، ص ۲۴

۴- عربستان سعودی، ص ۳۳.

ص:۵۰

از سده پنجم میلادی که مهاجرت از جنوب به شمال، تحولات بسیار زیادی را در عربستان رقم زد و بر اثر آن راه‌های تجاری جدیدی به وجود آمد، به تدریج عده‌ای از صحرانشینان بدوی در کنار جاده‌ها سکنی گزیدند، بر اثر این سکونت، به ویژه در مناطقی که زمینه کشاورزی فراهم بود، شهرک‌هایی پدید آمد که

بادیه‌نشینان در آن به کشاورزی پرداختند. (۱)

ب. نژاد و قبایل

نژاد مردم عربستان، سامی است. پیشینیان آنها از تمدن اولیه سامی برخاسته‌اند و در طول زمان تحت تأثیر فرهنگ‌های یونانی، رومی، مصری و ایرانی قرار گرفته‌اند.

مورخ شهیر فیلیپ هیتی می‌نویسد: «شبه جزیره عربستان به عنوان زادگاه احتمالی قوم سامی، کسانی را که بعدها به هلال الخصیب مهاجرت کردند و مردمان بابلی، آشوری، فنیقی و عبری را تشکیل دادند، در دامان خود پرورش داده است.» (۲)ساکنانِ اندک این مناطق، در خیمه‌های مویین روزگار می‌گذراندند و برای مقابله با مشکلات، چند خانواده در کنار هم زندگی و با هم کوچ می‌کردند. عامل این پیوندها، وابستگی نسبی یا سببی بود که بر اثر ازدواج پدید می‌آمد. این خویشاوندان «قوم» نامیده می‌شدند و از ترکیب چند قوم، یک قبیله شکل می‌گرفت که با پیشوند بنی یا بنو (همانند بنو حرب، بنی عدی)، از دیگر قبایل مشخص می‌گردیدند. رهبری قبیله معمولا به عهده سالخورده‌ترین فرد بود که او

۱- تاریخ تحلیلی اسلام، ص ۲۴- ۲۲

۲- گودوین، ویلیام؛ همان، ص ۱۰.

ص:۵۱

را «شیخ قبیله» می‌نامیدند. (۱)مورّخان، اعراب را به دو دسته بائده و باقیه تقسیم کرده‌اند:

۱. اعراب بائده: اقوام از بین رفته و نابود شده، مثل قوم عاد، ثمود، جدیس، أمیم، جاسم و عبیل را اعراب بائده گویند.

۲. اعراب باقیه: اعرابی را که نسل آنها باقی مانده است، اعراب باقیه می‌نامند. آنها خود به دو دسته تقسیم می‌شوند:

الف. اعراب عاربه: یعنی اعراب خالص و اصیل.

ب. اعراب مستعربه: اعراب ناخالص و پیوسته با دیگران.

ساکنان منطقه جنوبی عربستان، خود را از نژاد «یعرب بن قحطان» فرزند پنجم نوح و عربِ خالص معرفی می‌نمودند، به همین جهت به «قحطانیان» شهرت یافته‌اند. ولی ساکنان منطقه شمالی و مرکز شبه جزیره را از نژاد «عدنان» نواده حضرت اسماعیل (ع) می‌شناسند و آنان را «عدنانیان» می‌خوانند. قحطانیان را اعراب عاربه و عدنانیان را عرب‌های مستعربه می‌نامند. (۲)از نظر پیشینه تاریخی، نخست در قسمت جنوبی این کشور به علت دارا بودن آب و هوای مساعدتر، تراکم جمعیت بیشتر بوده و شهرنشینی نیز در آن قسمت پدید آمده است؛ به گونه‌ای که مناطق حاصلخیز یمن در تاریخ شهرت دارد. اما در قسمت شمالی به علت خشکی و غیر قابل سکونت بودن، کوچ‌نشینی رواج داشته است.

متروک‌شدن راه بین‌المللی «بخور» به دلیل توجه دریانوردان رم به اقیانوس هند و کاسته شدن از اهمیت راه جنوب، همچنین به علت شکستن سدّ بزرگ

«مأرب» در جنوب و ...، موجب مهاجرت‌های گسترده در این شبه جزیره گردید؛

۱- شهیدی، سید جعفر؛ تاریخ تحلیلی اسلام، ص ۶- ۱۶، نیز دراسات تاریخ الجزیرة العربیه، ص ۹۱- ۱۰۳ و الرحلة الحجازیه، ص ۱۳- ۴۰

۲- بغدادی، ابن ندیم؛ الفهرست، ص ۸؛ مسعودی، مروج الذهب، ج ۱، ص ۳۰۰.

ص:۵۲

جمعیت عمده‌ای از جنوب به شمال و برخی از شرق به غرب هجرت کردند و در این مسیرها به اقتضای زمان و نیاز مهاجران، شهرک‌هایی تأسیس و در نتیجه حکومت‌هایی به وجود آمد. گروه‌هایی که از جنوب به شمال کوچ کرده بودند، به ویژه دو قبیله خُزاعه و جُرهم، در شهر مکه مستقر شدند. بیشتر مردم عربستان از این دو قبیله نشأت می گیرند. در حال حاضر تعداد چهار هزار قبیله در عربستان

وجود دارد. مهمترین طوایف آن عبارتند از: مطیر، عتیبه، بنی‌سلیم، قریش، هذیل، البقوم، عدوان، بنی‌حارث، بنی‌لحیان، بنی‌سعد، شَمَّر.

گفتنی است اغلب شهرها، استان‌ها و اراضی عربستان، به نام باستانی یا به اسم عشایری که در آنها ساکنند، خوانده می‌شود.

ج. جمعیت کنونی

جمعیت: ۵۹۹/ ۴۱۷/ ۲۶ نفر شامل ۰۷۶/ ۵۷۶/ ۵ نفر مهاجرِ غیر عربستانی (برابر سرشماری ژولای سال ۲۰۰۵ میلادی/ ۱۴۲۶ ه. ق)

میانگین سن: ۲۱. ۲۸ سال؛ متوسط سنی جنس مذکر: ۲۲. ۸۴ و متوسط سنی جنس مؤنث: ۱۹. ۲۸ سال.

ساختار سنی جمعیت: از کودک تا ۱۴ سال: ۲/ ۳۸٪ از ۱۵ تا ۶۴ سال: ۴/ ۵۹٪ از ۶۵ به بالا: ۴/ ۲٪

سرعت رشد جمعیت: ۳۱/ ۲٪ (میزان ولادت‌ها ۵۶/ ۲۹٪ و میزان مرگ و میر ۶۲/ ۲٪).

نرخ رشد جمعیت: از ۱/ ۵ در سال ۱۹۷۶ و ۲/ ۴ در ۱۹۸۱ و ۸/ ۳ در ۱۹۸۶ (۱)در سال ۲۰۰۴ به ۳٪ کاهش یافته است. (۲)که با نرخ رشد جهانی ۶/ ۱ تا ۷/ ۱

۱- عربستان، ص ۷

۲- برازش، عربستان سعودی، ص ۱۹.

ص:۵۳

درصد (۱)هنوز فاصله زیادی دارد.

میانگین امید به زندگی: ۷۵ سال (در مردان، ۷۳ سال و در زنان، ۷۷ سال)

نژاد جمعیت: ۹۰٪ عرب و ۱۰٪ آسیایی آفریقایی. (۲)

د. تراکم و پراکندگی جمعیت

تراکم جمعیت در این کشور ۹/۶ نفر در کیلومتر مربع و پراکندگی تراکم جمعیت در منطقه جنوب، همواره بیشتر از شمال و مرکز بوده است. (۳)در زمان‌های گذشته بیشتر مردم این کشور چادرنشین بوده یا در روستاها زندگی می‌کردند؛ به گونه‌ای که تا سال ۱۹۷۰ م/ ۱۳۹۰ ه. ق تنها یک چهارم آنان در شهرها سکونت داشتند، اما توسعه امکانات شهری باعث شد که هم اکنون بیش از ۸۰٪ ساکنان این کشور، به شهرنشینی روی آورند.

نسبت جمعیت کنونی این کشور با مساحت آن، تقریباً ۱۲ نفر در هر کیلومتر مربع می‌باشد.

ه. مهاجرت

همواره مهاجرت از مناطق روستایی و دورافتاده به مناطق شهری و مهاجرت اتباع بیگانه به این کشور روندی رو به افزایش داشته است.

گفته می‌شود تعداد خارجیان مقیم این کشور که برابر آمار رسمی ۵/۵۷۶/۰۷۶ نفر بوده، به حدود هفت میلیون افزایش یافته که نزدیک به یک چهارم جمعیت این کشور است.

۱- مخدوم، مجید؛ شالوده آمایش سرزمین، ششم، دانشگاه تهران، ۱۳۸۴، تهران، ص ۳

۲- سایت Geography: About .com .www، world Atlas Home

۳- برازش، محمد رضا؛ عربستان سعودی، ص ۱۹.

ص:۵۴

حدود هفتاد هزار نفر از مهاجرین از کشورهای غربی می‌باشند که اغلب در امور نظامی، نفتی و صنایع بزرگ به کار اشتغال دارند. در سال ۱۹۹۹ بیش از ۳۵ هزار نفر آمریکایی در عربستان سعودی کار و زندگی می‌کردند.

بقیه مهاجران از کشورهای آسیایی و آفریقایی هستند که برای کار به این کشور آمده‌اند. شهروندان اندونزی، مالزی، افغانستان، پاکستان، یمن و سودان

بیشترین جمعیت مهاجران عربستان را تشکیل می‌دهند. اندونزیایی‌ها و

مالزیایی‌ها در کار خدمات پرستاری بیمارستان‌ها و امور خدماتی منازل متمولین عربستان، اشتغال دارند. پاکستانی‌ها و هندی‌ها بیشتر در صنایع خرد و امور ساختمانی و مهندسی شاغل هستند. سودانی‌ها و مصری‌ها بیشتر در مشاغل فرهنگی حضور دارند. (۱)

۴. جغرافیای اجتماعی

اشاره

در این بخش، وضعیت اجتماعی، نقش دین، آداب و رسوم اجتماعی، وضعیت زنان و خدمات اجتماعی این کشور مورد توجه قرار گرفته است:

الف. وضعیت اجتماعی

از دیرباز، جامعه عربستان بر پایه روابط قبیله‌ای استوار بوده و عامل «تعصب و پیوند نیرومند قبیله‌ای»، ساختار اجتماعی و فرهنگ کلی آن را شکل داده است؛ پس از ظهور اسلام، عامل «دین و مذهب» هم در اجتماع نقش آفرین گردیده است ولی این سرزمین هر چند در دوران خلافت سه خلیفه نخستین، مرکز جهان اسلام بود، امّا به دلیل وجود قبیله‌های فراوان و آداب و رسوم مختلف، تمدّن

۱- آشنایی با عربستان، ص ۱۸.

ص:۵۵

اسلامی در این سرزمین، رشد و بالندگی و پویایی کشورهای اسلامی دیگر را نیافته است.

با پایتخت قرار گرفتنِ کوفه در زمان امام علی (ع) و با انتقال مرکز خلافت به شام در عصر امویان و با مرکزیت بغداد در دوران عباسیان، از اهمیت نخستین عربستان کاسته شد و بار دیگر فرهنگ ملوک‌الطوایفی در آن حاکم گردید.

هم اکنون نیز علی‌رغم روی آوردن اکثر مردم این کشور به شهرنشینی و تأثیرات فرهنگی بیرونی و طی نمودن فراز و نشیب‌های بسیار، آثار نظام قبیله‌ای

در فرهنگ اجتماعی عربستان به روشنی مشهود است.

از سوی دیگر بافت اجتماعی کنونی عربستان، به دلیل عدم توزیع ثروت و عدم تعادل در برخورداری‌ها، دچار اختلاف و فاصله طبقاتی بسیاری شده است و بین اقشار مختلف، فاصله فراوانی یافت می‌شود؛ خانواده های سلطنتی، ارتشی و دانشگاهی در درجات اوّل و کارمندان بخش‌های دیگر در رده دوم دارند و قشر زیادی به ویژه ساکنان روستاها از وضعیت اقتصادی مطلوبی برخوردار نیستند. در بسیاری از شهرها، در فصل تعطیلی مدارس یا اوقات فراغت، کودکان در چهار راه‌ها به گدایی یا مشاغلی نظیر فروش کبریت، بطری آب و دستمال کاغذی می‌پردازند. بسیاری از شهرهای بزرگ عربستان و از جمله ریاض، حاشیه و کپرنشین‌هایی را در اطراف خود جا داده‌اند که در اوج فقر به سر می‌برند. (۱)

ب. نقش دین

دین در میان مردم عربستان نفوذ زیادی داشته، در اوضاع فرهنگی، سیاسی و اجتماعی آن نقش اساسی و گسترده‌ای ایفا می کند.

این کشور بر اساس ظواهر شریعت اسلامی اداره می‌شود؛ قوانینی چون

۱- آشنایی با عربستان، ص ۵۷ ۵۸.

ص:۵۶

قصاص و تعزیرات در آن اجرا می‌شود. هیچ دینی غیر از اسلام پذیرفته نیست و اماکن مذهبی غیر اسلامی همچون کلیسا، کنیسه و ... در آن وجود ندارد. رسانه‌های عمومی، احکام اسلامی را تبلیغ و ترویج می‌کنند، از نشر و پخش هر گونه کتاب، مقاله و سخن خلاف دین اسلام و مذهب وهابیت جلوگیری می‌شود.

جناح مذهبی و سنت گرایان، از قدرت و نقش بسیار زیادی در حکومت و جامعه عربستان برخوردار هستند.

ج. آداب و رسوم

اشاره

اگر چه آداب و رسوم این کشور، آمیخته‌ای از سنت‌های قبیله‌ای و فرهنگ اسلامی است، ولی مردم عربستان از نظر آداب و رسوم به سه گروه تقسیم می‌شوند:

۱. حجازیان: که به دلیل میزبانی زائران خانه خدا و برخورد با ملل و فرهنگ‌های گوناگون، آداب و رسوم معتدل‌تری دارند.

۲. نجدیان: که به دلیل سکونت در منطقه خشک و بی‌آب و علف مرکزی، دارای آداب و رسوم خشک و خشن‌تری هستند.

۳. ساکنان منطقه شرقیه: که به دلیل پیروی از مکتب اهل‌بیت و نزدیکی به خلیج فارس، آداب و رسوم متفاوتی دارند.

آداب و رسوم عمومی مردم عربستان در بخش‌های مختلف چنین است:

نام‌گذاری، سخن و گفتگو

بیشتر نام‌های افراد، اسلامی بوده و مردم این کشور، افراد را با نام کوچک صدا می‌زنند و همواره نام فرزند و پدر را با هم ذکر می‌کنند. اگر نام شخصی را ندانند، با نام «محمد» او را صدا می‌زنند. گاه در صدا زدن، الفاظی نظیر «سیّد» و «سیّده» نیز به کار می‌رود که احترام به حساب می‌آید.

ص:۵۷

در گفتگوهـای روزانه مردم، نام خداونـد، شـکر، طلب رحمت، روزی، هـدایت و عاقبت به خیری، فراوان شـنیده می‌شود و نفرین و دشنام به یکدیگر بسیار کم است.

پوشاک

در این کشور، مردان اغلب پیراهنِ سفیدِ بلند (دشداشه) می‌پوشند و از پارچه خطدار قرمزی به نام «شماغ» یا سفید به نام «غتره» برای پوشاندن سر خود

اسـتفاده می‌کننـد. جز علمـای مـذهبی که به «شـیخ» یـا «مُطوّع» معروفنـد، بقیه مردم بر روی سـرپوش خود، یک حلقه مشـکی به نام «عِقال» می‌پیچند.

این پوشـش اکنون بخشـی از لباس رسـمی سـعودی بوده و نشانه آراسـتگی است. شخصیت‌های سیاسی، مذهبی و بزرگان قبایل این کشور در محافـل عمومی و مردم در مراسم رسـمی، از عبـای قهوه‌ای یا کِرِم روشن اسـتفاده می‌کننـد. پوشـیدن جوراب در بین آنان مرسوم نیست و به جای کفش از نوعی دمپایی به نام «مراس» استفاده می‌کنند.

ارتباطات و پذیرایی

سلام کردن نزد مردم این کشور لازم و پاسخ دادن به آن واجب و ورود به هر مکان بدون سـلام، بی‌ادبی تلقی می‌شود. دست دادن در هنگـام ملاقـات، عملی پسـندیده و نوعی اظهـار محبت و صـمیمت به حساب می‌آیـد و در مجالس رسـمی نیز معمول است؛ اوج مصافحه، بوسیدن شانه یکدیگر است.

مهمـان‌نوازی از ویژگی مردم این سـرزمین و بهترین پـذیرایی، حاضـر نمودن گوسـفند کامل بریان شـده، در میان سـفره است. قهوه عربی به همراه هل دم شده، نوشـیدنی رسـمی پذیرایی است. تنوع غذایی، استفاده از ادویه فراوان، آوردن برنج همراه کباب و ماهی و مصرف سبزیجات و سالادهای گوناگون، از ویژگی‌های

ص:۵۸

غذایی آن منطقه است. خوردن غذا با دست و نشستن بر روی زمین را بر شکل‌های دیگر پذیرایی ترجیح می‌دهند.

رسوم و تشریفات

حفظ ظواهر اسلامی، پخش اذان از مأذنه مساجد، التزام به نماز در ابتدای وقت، حضور در نمازهای جماعت که در پنج نوبت اقامه می‌گردد یا اقتدا به فرد بالا دست در طول مسیر، تعطیل نمودن بازار به هنگام نماز، برگزاری نماز تراویح
و افطاری دادن در مساجد در ایام ماه مبارک رمضان و انجام عمره و اعتکاف در مسجدالحرام از رسوم دینی- اجتماعی مردم این کشور است.
به دلیل نفوذ افکار وهابیت، مردم در مرگ کسی نمی‌گریند، مجالس ترحیم و فاتحه وجود ندارد؛ بلکه تنها پس از مرگ هر فرد، مردم به منزل وی رفته و به بازماندگان تسلیت می‌گویند. شستشو و دفن مردگان بدون حضور زنان صورت می‌گیرد و رفتن زنان به قبرستان ممنوع است.
در شهرهای گوناگون این کشور بیشتر افراد را در حالی می‌بینید که تکه چوب کوتاهی از ریشه درخت ارگ را به عنوان مسواک طبیعی به دهان دارند.
مهمترین جنبه‌های آشکار زندگی مردمان در عربستان را می‌توان در برگزاری نماز، جدا کردن مردان و زنان، خانواده‌های گسترده با وابستگی زیاد، دوستی، مهمان‌داری، گفتگوهای طولانی و غذا خوردن‌های دسته جمعی مشاهده کرد.

معماری

بیشتر خانه‌های مسکونی قدیمی، دارای طرح عربی و به سبک اندرونی و بیرونی و بدون اشراف بر یکدیگر طراحی شده است و اغلب دارای پنجره‌های کوچک با شیشه‌های مات می‌باشد تا درون خانه دیده نشود، اما اخیراً و در محله‌های جدید و شهرهای مرکزی از معماری سبک غربی استفاده می‌شود

ص:۵۹

اگر چه برخی از خانواده‌های سعودی در آپارتمان‌ها زندگی می کنند و از اسباب و وسایل مدرن استفاده می‌نمایند، ولی هنوز در بسیاری از آنها به جای کاناپه و مبل از پشتی، متکا و نیمکت‌های کوتاه استفاده می‌شود و کفش‌ها را دم در خانه از پا بیرون می‌آورند.

صنایع دستی

در عربستان، قالیچه‌هایی که به سبک عربی و یا طرح‌هایی از درخت خرما،
آب، آفتاب، بیابان، ماه و ستاره بافته می‌شوند و همچنین وسایل نقاشی شده ظروف نوشیدن قهوه مثل قهوه جوش، استکان و سینی مخصوص و متکا یا پشتی‌های نرم و راحت با طرح و مدل‌های گوناگون از صنایع دستی به شمار می‌آیند. (۱)

هنر و ادبیات

هنر خطاطی به ویژه خط ثلث در سبک کوفی و نسخ برای تزیین آیات قرآن و کتاب‌های مهم و هنر معماری، نساجی، جواهرسازی و آرایش، تزیین اسلحه و ظروف فلزی در عربستان رواج دارد اما هنرهای نقاشی، عکاسی و مجسمه سازی بسیار کم دیده می‌شود.
موسیقی نیز از هنرهای باستانی و مرسوم در این کشور بوده است؛ از دیر باز، بادیه‌نشینان این کشور دارای موسیقی بسیار ساده و دارای دو یا سه نت بوده‌اند؛ موسیقی «حدی» مخصوص شتربانان و موسیقی «نصب» ویژه قشر جوان بود.
همچنین از دیرباز در میان اعراب، سرودن شعر، ارائه سخن فصیح و بلیغ و نثر ادبی و زیبا، رواج داشته و جشنواره ادبی سالیانه برای انتخاب برترین سروده در

۱- برازش، عربستان سعودی، ص ۳۸.

ص:۶۰

بازار عکاظ برگزار می‌شده است و افراد برجسته‌ای همچون سرایندگان معلقات سبع یعنی امرؤالقیس، طرفه بن عبد بکری، زهیر بن ابی سلمی مزنی، لبید بن ربیعه عامری سحابی، عمروبن کلثوم بن ملاک عدنانی، عنتره بن شداد عبسی، حارث بن حلزه یشکری در ادبیات عرب درخشیده‌اند ولی محتوای اشعار جاهلی اغلب در محور اسب و شمشیر و زن سروده می‌شد و بیانگر فضا و اندیشه جاهلی بود ولی پس از اسلام، ادبیات عرب به شدت تحت تأثیر قرار گرفت و به طور اساسی دگرگون شد. همچنین قصه‌گویی که از دوران‌های بسیار دور در میان

مردم عرب رواج داشت و در زندگی بدوی آنان نقش مهمی ایفا می‌کرد، با ظهور

اسلام تغییرات اساسی یافت. (۱)بر اساس فرمان ملک فهد در سال ۱۳۹۲ ه. ۱۹۷۲ م «جمعیهٔ الفنون العربیهٔ السعودیهٔ/ انجمن هنرهای عربی سعودی» تأسیس شد. این جمعیت که در سال ۱۳۹۸ ه. ق. نامش به «جمعیهٔ العربیهٔ السعودیهٔ للثقافهٔ و الفنون/ انجمن فرهنگ و هنر عربی سعودی» تغییر یافت، در امور ادبی، هنرهای نمایشی، موسیقی، اعلام و مطبوعات فعالیت می‌کند.

این سازمان در اوایل دهه ۱۹۸۰ پروژه بزرگی را با هدف حفظ رقص‌ها و موسیقی فولکلوریک سنتی عربستان آغاز کرد. این سازمان فهرست بیش از پنجاه گروه فعال رقص و موسیقی فولکلوریک را ارائه کرده است که بسیاری از آنها رقص ملی عربستان سعودی را اجرا می‌کنند که نوعی رقص با شمشیر به نام «عرضه» است و در منطقه نجد ریشه دارد.

«عرضه»، ریشه سنتی فولکلوریک و دیرینه دارد که در آن فردی نقّال، خوانندگان و رقّاصان را همراهی می‌کنند. تمام مردان شبیه هم هستند. آنها لباس‌هایی رنگارنگ می‌پوشند و شمشیرهایی را در دست می‌چرخانند و شانه به

۱- برازش، عربستان سعودی، ص ۳۷.

ص:۶۱

شانه می‌رقصند، در حالی که خوانندگان و طبال‌ها به همراهی هم موسیقی سنتی را اجرا می‌کنند و نقال، اشعار شاعران مشهور را درباره شجاعت، وفاداری و خداوند می‌خواند.

تفریحات، ورزش و جوانان

رفتن به همراه خانواده به بیابان‌های اطراف شهر و ساعت‌ها در فضای باز و بی‌آب و علف آن، به هنگام خنکی هوا در روزهای تعطیل استراحت نمودن، تفریح دلپذیر آنان به حساب می‌آید.

ورزش شترسواری، بسیار رایج و همه ساله مسابقات جام سلطان با بیش از

۲۰۰۰ شتر در بیابان‌های اطراف ریاض در مسافتی طولانی برگزار می‌شود. مسابقه اسب‌سواری سرعت نیز متداول است و خانواده های سلطنتی در این مسابقات حضور می‌یابند. شکار با قوش، صحرانشینی و رقص شمشیر معروف به «عرضه» همچنان مورد علاقه مردم است. در طول خط ساحلی نیز قایقرانی، ماهی‌گیری و غواصی توسط سعودی‌ها و خارجی‌ها رواج یافته است.

به دلیل جوان بودن جمعیت، (۴۳٪ کمتر از پانزده سال) فوتبال در عربستان رایج‌ترین ورزش است و محبوبیت زیادی میان کودکان تا بزرگسالان دارد. فدراسیون فوتبال در سال ۱۹۵۹ تأسیس شد و در همان سال به عضویت فیفا در آمد. این کشور دارای ۱۲۳ باشگاه می‌باشد. تیم فوتبال عربستان تاکنون سه بار (۱۹۸۴، ۱۹۸۸، ۱۹۹۶) مقام اول جام ملت‌های آسیا را کسب کرده و چهار بار (۱۹۹۴، ۱۹۹۸، ۲۰۰۲، ۲۰۰۶) به جام جهانی راه یافته است. (۱)پس از فوتبال؛ والیبال، بسکتبال، تنیس، اسکواش، تیراندازی و اخیراً گلف از ورزش‌های متداول در این کشور است.

۱- برازش، همان، ص ۳۹.

ص:۶۲

برای رسیدگی به امور مختلف جوانان، به فرمان ملک فهد در سال ۱۹۶۹ م. تشکیلاتی به نام «الرئاسة العامة لرعایة الشباب/ ریاست کل امور جوانان» به وجود آمد. این تشکیلات، برای جذب جوانان، مراکزی با عنوان «خانه جوانان» راه‌اندازی نمود.

عربستان برای انجام فعالیتها و برگزاری مسابقات ورزشی، دوازده شهر ورزشی ایجاد کرده است که بزرگترین آن در شمال شرقی ریاض، مساحتی بالغ بر/ ۰۰۰/ ۵۰۰ متر مربع دارد و سه شهر ورزشی دیگر نیز در دست احداث است. ورزشکاران این کشور در بیست رشته ورزشی فعالیت دارند و در برخی از رشته‌ها در سطح آسیا و جهان صاحب مدال هستند.

د. وضعیت زنان

اشاره

در ترسیم وضعیت زنان سه محور مورد توجه است:

حضور و مشارکت اجتماعی

در این کشور حضور زنان و دختران در محافل عمومی و حتی مساجد، بسیار کم و محدود است. رفت و آمد زنان نیز به سهولت میسّر نیست بلکه حضور آنان در مجامع ویژه مردان و پارک‌های عمومی ممنوع است؛ به زنان اجازه داده نمی‌شود به تنهایی و بدون اجازه و همراهی مرد به مسافرت بروند. رانندگی برای زنان ممنوع است مگر زنان ارتش آمریکا که مجاز هستند در داخل مناطق نظامی، رانندگی نمایند ولی آنان نیز حق رانندگی در خیابان‌های عمومی را ندارند.

ساختمان‌های مسکونی دولتی موظف به ساختن زمین‌های تفریحی برای زنان و مردان به طور جداگانه هستند و استخدام زنان در فروشگاه‌ها و ادارات عمومی ممنوع است. البته در مراکز پزشکی و درمانی، مدارس، دانشگاه‌ها و ... به طور رسمی از وجود بانوان استفاده می‌شود.

ص:۶۳

از اواخر دوره ابتدایی، علاوه بر پوشیدن چادر مشکی عربی (عبایه)، پوشاندن دست‌ها و صورت (روبند و دستکش) توسط دختران، اجباری می‌باشد و در مورد رعایت آن سخت‌گیری صورت می‌گیرد؛ چنانچه زنی بدن خود را به خوبی نپوشاند، توسط مأموران موسوم به «مطوّع» که وظیفه امر به معروف و نهی از منکر را بر عهده دارند، مورد بازجویی قرار می‌گیرد. البته اخیراً حضور زنان غیر مسلمان خارجی که صرفاً با پوشیدن یک عبای عربی و با سر و پای برهنه رفت و آمد می‌کنند، در شهرهای غیر مکه و مدینه، امری عادی شده است.

زنان در زیر لباس مرسوم و در مجالس شادی، از لباس‌های متنوع و رنگی

استفاده می‌کنند.

در این کشور امکانات آموزشی برای مردان و زنان یکسان نیست؛ در بعضی از دانشگاه‌های عربستان از ثبت‌نام زنان خودداری می‌شود و در برخی رشته‌ها فقط مردان حق ثبت‌نام دارند. زنان از دریافت بورس برای تحصیل در خارج از کشور همواره محروم بوده‌اند.

اگر چه در عربستان انتخابات برگزار نمی‌شود ولی در دو سال اخیر نیز که نیمی از اعضای شورای شهرها با رأی مردم انتخاب شده‌اند، زنان از رأی دادن منع شده و در آن نقشی نداشتند. (۱)بعد از جنگ عراق و کویت یک گروه به نام «کمیته دفاع از حقوق قانونی» نیز در عربستان تأسیس شد که با عکس العمل شدید دولت عربستان مواجه گردید. دو سال بعد این گروه دچار انشعاب شد و سعدالفقیه که سمت سخنگوی کمیته را بر عهده داشت، «جنبش اصلاح اسلامی» را در خارج ایجاد کرد که هم اکنون بارزترین معارض دولت سعودی به شمار می‌رود و در لندن فعالیت دارد.

۱- آشنایی با عربستان، ص ۵۸.

ص:۶۴

ازدواج و طلاق

در عربستان سعودی قانون و رسم انتخاب چند همسر و تعدد زوجات وجود دارد و اکثر ثروتمندان این کشور بیش از یک همسر اختیار می کنند.

برابر قوانین عربستان، ازدواج زنان عربستان با مردان بیگانه ممنوع است، مگر با مجوّز دولت که به ندرت صادر می‌شود.

در عربستان یک مرد به راحتی می‌تواند همسر خود را طلاق دهد ولی زنان برای طلاق گرفتن از شوهران خود، باید به نظام حقوقی پیچیده‌ای متوسل شوند.

در سالیان اخیر، مشکلات تأمین امکانات زندگی و استفاده افراطی از ماهواره‌ها، باعث بالا رفتن میانگین سن ازدواج جوانان شده، به گونه‌ای که طبق

آمار رسمی منتشر شده در رسانه‌های عمومی در حال حاضر حدود ۲ میلیون

دختر که از سن ازدواج آنان گذشته است و «عانسه» نامیده می‌شوند، در عربستان وجود دارند. این پدیده باعث رواج گونه‌های مختلف ازدواج‌های موقت در این کشور شده است، رسانه‌ها تا ۹ عنوان آن را ذکر کرده و «زواج فرند» که تابع هیچ قاعده و قانونی نیست و سلامت اخلاقی جامعه سعودی را تهدید می کند، نیز یکی از این انواع برشمرده‌اند. (۱)

تلاش‌های نوین

وضعیت زنان در سال ۱۹۹۰ مورد توجه بیشتری قرار گرفت. در این سال حدود پنجاه زن از خانواده‌های عالی رتبه عربستان به منظور کسب حق رانندگی برای خانم‌ها در پایتخت کشور، تظاهراتی به پا کردند.

به دنبال اقدامات اصلاح گرایانه و ارتقا بخش ملک عبدالله، پادشاه کنونی این کشور، گام‌هایی در جهت بهبود وضع زنان برداشته شده است؛ عضویت و حضور

۱- آشنایی با عربستان، ص ۵۲- ۵۴.

ص:۶۵

زنان در جلسات علنی مجلس مشورتی عربستان، بر عهده گرفتن پست‌های اجرایی همانند رئیس اجرایی صندوق جمعیت سازمان ملل متحد در نیویورک، معاونت وزیر و رئیس آموزش و پرورش دختران عربستان و برخوردار شدن دختران و زنان این کشور که تا کنون فقط نامشان در شناسنامه پدر یا همسرشان ثبت می‌شد، از شناسنامه مستقل میسّر شده است. (۱)از سال ۱۹۹۲ که دسترسی مردم به اینترنت مجاز شد، برای زنان سعودی «اوّلنت برای زنان» طراحی گردید. در این سایت حتی امور فنی را نیز زنان انجام می‌دهند. بدین سان امروز زنان عربستان سعودی که قبلاً از حوادث و منابع جهان دور نگه داشته می‌شدند، می‌توانند از طریق اینترنت به اخبار بین المللی و اسلامی، پژوهش‌ها، اطلاعات مربوط به آموزش، کتاب‌ها، کاریابی، بهداشت، سلامت، ورزش، فیلم‌های سینمایی و .... دسترسی پیدا کنند.

ه. بهداشت و درمان و خدمات اجتماعی

کشور عربستان سعودی با بهره‌گیری از ۳۴ هزار پزشک در ۳۱۴ بیمارستان و ۳۳۱۵ مرکز بهداشتی و ۴۱۷۶۳ داروخانه و خرید پیشرفته‌ترین تجهیزات فنی بیمارستانی، خدمات بهداشتی و درمانی نسبتاً خوبی به مردم ارائه می‌نماید. شهرک پزشکی ملک فیصل در حومه ریاض، بیمارستان تخصصی چشم ملک خالد و بیمارستان تخصصی ملک فیصل از بیمارستان‌های مهم این کشور هستند. در سال ۱۹۶۳ میلادی/ ۱۳۸۳ ه. ق. تأسیس سازمان هلال احمر با ۱۴۴ مرکز اورژانس و ۷۸۷ ماشین ویژه، ارائه خدمات به مردم و حجاج را روند بهتری بخشید.

۱- عربستان سعودی، ص ۳۴.

ص:۶۶

مراکز آموزش بهداشت نیز در کشور فعال شده‌اند و انجام واکسیناسیون بیش از ۹۰٪ از مردم در برابر هپاتیت ب، حصبه و سل و واکسیناسیون ۸۹٪ از اطفال نشانگر پیشرفت در زمینه بهداشت می‌باشد. (۱)علاوه بر بیمارستان‌های دولتی، ۶۴ بیمارستان و ۳۹۲ درمانگاه خصوصی نیز در عربستان وجود دارد که دولت ۵۰٪ هزینه ساخت آنها را به سازندگان می‌پردازد.

در این کشور ۲ /۵۰۰ /۰۰۰ نفر تحت پوشش بیمه‌های اجتماعی قرار دارند. وزارت کار و امور اجتماعی سالانه کمک‌های زیادی به معلولان و خانواده‌های آنان می‌کند، علاوه بر آن ۱۵۷ مؤسسه خیریه با بودجه‌ای بالغ بر ۷۰۰ میلیون ریال به نیازمندان خدمات اجتماعی ارائه می‌کنند.

۵. جغرافیای فرهنگی و آموزشی

اشاره

در این بخش، نخست امور فرهنگی در زمینه کتاب و کتابخانه‌ها، رادیو و تلویزیون، خبرگزاری‌های داخلی و خارجی، مطبوعات و موزه‌ها بررسی شده است و سپس نظام آموزشی عربستان را از نظر وضعیت سواد، مدارس و آموزشگاهها و تحصیلات عالی مورد توجه قرار می‌گیرد:

الف. امور فرهنگی

اشاره

در این بخش به وضعیت کتاب، کتابخانه‌ها، رادیو و تلویزیون، خبرگزاری‌های داخلی و خارجی، مطبوعات، اینترنت و موزه‌ها اشاره می‌شود:

۱- دلیل المملکة العربیة السعودیة، ص ۷۰.

ص:۶۷

کتاب

در سال‌های اخیر، فرهنگِ تـدوین و نشـر کتاب در عربسـتان سـعودی، تحول زیادی یافته است؛ تعـدد موضوع، کثرت عناوین، تنوع فزاینـده، ارتقـای کیفیت، بهبود چشـمگیر شـکل ظاهری، گسترش بسـیار زیاد مراکز نشـر و فروش کتاب، نشانگر تحوّل مطبوعاتی و فرهنگی این دیار است.

جهت‌گیری کلّی آثـار منتشـره دینی در زمینه تحقیـق متون، تصـحیح آثـار کهن و تک‌نگاری‌هـای موضوعی، بر محور نشـر اندیشـه سلفی‌گری و وهابیت و ردّ مخالفان آنان به ویژه شیعه دور می‌زند. با جذب متفکران اهل قلم کشورهای اسلامی، برخی از آثار مهم تاریخی، رجالی و تفسیری اهل سنت نیز تجدید چاپ یافته است.

مهم ترین مؤسـسات انتشـاراتی عربسـتان «التهـامه» سـپس مؤسـسه انتشـاراتی «البلاد» در جـده، مؤسـسه «چاپ مـدینه»، مؤسـسه «مکه مکرمه» و مؤسسه «الیمامه» در ریاض هستند.

شمارگان معمول نشر کتاب در عربستان، بین ۵۰۰۰ تا ۱۰۰۰۰ نسخه معرفی شده است. (۱)

کتابخانه‌ها

در سال ۱۹۸۹، کتابخـانه ملی ملک فهـد (دار الکتب الوطنیه) با مساحت ۲۳۰۰۰ متر مربع و ۲۲۵ /۰۰۰ کتاب افتتاح شـد که در امور کتاب‌شناسی و هماهنگی فعالیت‌های کتابداری نیز فعالیت می‌کند.

افزون بر آن عربسـتان دارای کتابخـانه عمـومی (۶۰ عدد)، دانشـگاهی (۸)، آموزشـگاهی (حدود ۱۰۰۰) و تخصصـی (۱۰۰) است.

کتابخانه‌های عمومی

۱- روزنامه جام جم، سه شنبه ۶ مهر ۱۳۸۱، سال سوم، شماره ۶۹۳، ص ۷.

ص:۶۸

عربستان که از سال ۱۴۱۰ تأسیس شده‌اند، اکنون افزایش کمّی یافته است ولی از ساماندهی مطلوبی برخوردار نیست. کتابخانه‌های دانشگاهی و تخصصی با سالن‌های جداگانه برای دختران و پسران با میلیون‌ها جلد کتاب عربی و انگلیسی و تعداد اندکی فارسی، صدها هزار

MSS

، پایان‌نامه، اسلاید و میکروفیلم، مجلات دوره‌ای، ده‌ها هزار کتاب تاریخی و کمیاب، هزاران مدرک و سند اصلی و تصویر مدارک درباره تاریخ و توسعه کشور و سکه‌های ضرب شده دوران امویان، عباسیان، اشکانیان، سامانیان، غزنویان، آل‌بویه، فاطمیان، سلجوقیان، ایوبیان، ایلخانیان، مملوکیان عثمانی و سکه‌های برنزی مربوط به دوران قبل از اسلام ساسانیان و بیزانسی پذیرای مردم و دانش پژوهان است.

مهمترین کتابخانه‌های عربستان عبارتند از:

۱ کتابخانه ملی بسیار وسیع و مجهز ملک فهد ۲ کتابخانه دانشگاه اسلامی در مدینه منوره ۳- کتابخانه مسجد نبوی (درون مسجد نبوی مشتمل بر کتب به صورت تخصصی و موضوعی با سالن مطالعه) ۴ کتابخانه اوقاف مدینه (عارف حکمت) و (محمودیه) ۵ کتابخانه الحرم] مکه (س) ۶ کتابخانه مدرسةالحدیث

] مکه (س) ۷ کتابخانه انجمن اداره عمومی ۸ کتابخانه شورای

انگلیس ۹ کتابخانه عمومی ملک عبدالعزیز ۱۰ کتابخانه دانشگاه ملک سعود ۱۱ کتابخانه فرهنگی ۱۲ کتابخانه ملک فیصل ۱۳ کتابخانه دانشگاه امام محمد بن سعود ۱۴ کتابخانه سرویس اطلاعاتی سازمان ایالات متحده در جده ۱۵ کتابخانه مرکز اطلاعات سازمان استانداری عربستان سعودی (۱)

۱- عربستان، ص ۴۷- ۴۸، با اندکی تصرف و تلخیص.

ص:۶۹

رادیو و تلویزیون

به فرمان ملک عبدالعزیز در سال ۱۹۳۲ میلادی/ ۱۳۵۱ ه. ق در عربستان رادیوی اختصاصی ایجاد گردید و در سال ۱۹۴۸ میلادی/ ۱۳۶۷ ه. ق نخستین رادیوی عمومی در جده آغاز به کار کرد و در سال ۱۹۶۴ میلادی/ ۱۳۸۴ ه. ق شبکه رادیوی سراسری ریاض و رادیوی «ندای اسلام» در مکه راه‌اندازی شد. هم اکنون رادیوی سراسری ریاض و رادیو قرآن از ریاض پخش می‌شود و دارای فرستنده‌های رادیویی در شهرهای جده، ریاض، دمام و ابها است.

رادیو عربستان دارای برنامه‌های درون‌مرزی به زبان‌های عربی و انگلیسی و برنامه‌های برون‌مرزی مختلفی به زبان‌های عربی، بنگالی، انگلیسی، فارسی، فرانسوی، اندونزیایی، سومالیایی، سواحلی، ترکستانی، ترکی و اردو می‌باشد.

تلویزیون عربستان در سال ۱۹۶۵ میلادی/ ۱۳۸۵ ه. ق تأسیس شد و نخستین برنامه تلویزیونی خود را از دو ایستگاه ریاض و جده پخش نمود. اکنون ایستگاه مرکزی آن در ریاض است ولی در شهرهای جده، مدینه، دمام، قصیم و ابها نیز دارای ایستگاه می‌باشد. تلویزیون دارای دو شبکه است؛ شبکه اول به زبان عربی است و اغلب به پخش برنامه کودک و اخبار می‌پردازد ولی کانال دوم نیمی از ساعات را به ورزش اختصاص داده و بیشتر به زبان انگلیسی، فیلم سینمایی پخش می‌کند.

شرکت آمریکایی- سعودی آرامکو در ظهران عربستان برای کارمندان خود،

رادیو و تلویزیون دیگری به زبان انگلیسی راه‌اندازی نموده که برنامه‌های آن برای همگان پخش می‌شود.

رادیو و تلویزیون در عربستان دولتی و زیر نظر وزارت فرهنگ و اطلاع رسانی فعالیت می‌کند و خط مشی و سیاست‌های دولت را تبلیغ و ترویج می‌کند.

گفتنی است از سال ۱۹۹۰ میلادی/ ۱۴۱۱ ه. ق تلویزیون سعودی برای فرستادن امواج خود، ماهواره را به خدمت گرفته است. همچنین به دلیل

ص:۷۰

محدودیت‌های داخلی، در خارج از کشور شبکه‌هایی را ایجاد نموده که شبکه خبری العربیه- ام. بی. سی ۱ و ۲ و شبکه رقص و موسیقی روتانا مهمترین آنها هستند.

خبرگزاری‌های داخلی و خارجی

در عربستان سعودی تنها خبرگزاری و منبع رسمی، خبرگزاری « S.P.A » یا «واس» مخفف «وکالة الانباء السعودیه» است که در سال ۱۹۷۰ میلادی/ ۱۳۹۰ ه. ق تأسیس شده است. البته خبرگزاری دولتی اسلامی (س)IPA[نیز وجود دارد که اغلب به نشر اخبار مذهبی مبادرت می‌کند.

افزون بر آن دو خبرگزاری داخلی، خبرگزاری وابسته به سازمان کنفرانس اسلامی با نام اختصاری «ایینا» نیز در بندر جده فعالیت دارد.

حضور خبرگزاری‌های خارجی در این کشور بسیار محدود است و تنها هفت خبرگزاری خارجی از جمله رویتر و آسوشیتدپرس و خبرگزاری جمهوری اسلامی «ایرنا» در آن اجازه فعالیت یافته‌اند.

مطبوعات

در کشور عربستان، جریان اطلاعات به مردم به کندی صورت می‌پذیرد و نظام اطلاع رسانی، اخبار و مطبوعات کاملا تحت کنترل و زیر نظر دقیق دولت است.

در مسائل سیاسی، اغلب نویسندگان، به وسیله دولت تغذیه می‌شوند. اگر چه مقررات سانسور و ممیزی وجود ندارد، ولی وابستگی‌های مالی و سیاسی و فضای حاکم بر جامعه، به گونه‌ای است که عملاـ مطالب حاوی انتقاد به خانواده سلطنتی یا سیاست‌های داخلی و بین المللی حاکمیت، سانسور می‌شود و نشریات سعودی نه تنها از انتقاد خودداری می‌کنند؛ بلکه از درج گزارش مربوط به زندانیان یا حتی آمار تصادفات و ... بدان دلیل که ممکن است انتقاد به حساب آید، خودداری

ص:۷۱

می‌کنند. بدین رو در مطبوعات این کشور تنها خط فکری و مشی سیاسی دولت تبلیغ می‌شود.

تـا سال ۲۰۰۱ میلادی/ ۱۴۲۲ ه. ق روزنامه‌نگـاران سـعودی از حق داشـتن انجمن صـنفی محروم بودنـد ولی بر اسـاس قانون جـدیدِ مؤسسات مطبوعاتی، آنها اجازه یافته‌اند تا اتحادیه صنفی تأسیس کنند.

از سال ۱۵۷۸ میلادی، کـارگزاران سـعودی تلاش آرامی را برای تحت کنترل در آوردن رسانه‌های عرب زبان دیگر کشورها برای عدم درج مخالفت‌های سیاسی با آن کشور را آغاز نموده و در این زمینه موفقیت‌های زیادی به دست آورده‌اند.

کنترل دولتی و نظارت سـخت گیرانه رهبران مذهبی بر چاپ و نشـر مطالب دینی اعمال و از نشـر هر مخالفتی با قرائت رایج وهابیت به شدت مقابله می‌شود.

روزنامه‌های عربی زبان عربستان عبارتند از: الجزیره، الریاض، المدینهٔ، عکاظ، الیوم، البلاد، الندوه، المسائیه، الشرق الاوسط و الحیاهٔ.

دو روزنامه فرا منطقه‌ای به نام «الشرق الاوسط» و «الحیاهٔ» نیز در لندن منتشر می‌شوند.

گفتنی است روزنامه جدیـد الوطن از آزادی بیشتری برخوردار است و انتقادهای ملایم و کنترل شـده‌ای را منتشـر می‌کنـد. همچنین مجله «البحوث الفقهیه» که مباحث جلسات کنفرانس «المجمع الفقهی الاسلامی» عالمان مسلمان کشورهای اسلامی را چاپ می‌کند، گام جدیدی برای شکستن جمود فقهی حاکم و گستراندن زمینه‌های تحقیق در مسائل فقهی به شمار می‌آید.

روزنامه‌های انگلیسی زبان عربستان عبارتند از: عرب‌نیوز، سعودی گازت، ریاض‌دیلی و سعودی‌ریویو.

مجلاـت هفتگی که به زبان‌های عربی و انگلیسـی چاپ می‌شونـد، عبارتنـد از مجلات عربی: الـدعوهٔ، المجتمع، المسـلمون، الیمامه، اقرأ، الشرق، اخبار العالم الاسلامی و مجله‌های الوسط و المجله که در لندن چاپ می‌شوند.

مجلات انگلیسی:Saudi، Arabian Sun، News From Saudi Arabia

ص:۷۲

Business

، Saudi Economic Survey، Saudi Arabia Business Week .

اینترنت

در عربستان از سال ۱۹۹۲ دسترسی مردم به اینترنت مجاز اعلام شد، بر اساس آمار سال ۲۰۰۴، این کشور دارای ۲۲ سرویس دهنده، ۱۵/۹۳۱ کلوپ و ۱/۵۰۰/۰۰۰ کاربر اینترنتی می باشد و کد اینترنتی آن sa است. (۱)

موزه‌ها

اگر چه ایجاد موزه و به ویژه نگهداری آثار مذهبی با نگرش وهابیت تناسب زیادی ندارد، اما در سال ۱۹۷۸ اداره آثار باستانی و موزه‌های عربستان در ریاض، موزه باستان‌شناسی و نژادشناسی را تأسیس کرد که آثار مربوط به دوران عصر حجر و پس از ظهور اسلام در آن نگهداری می‌شود.

افزون بر آن شش موزه دیگر نیز در ریاض ساخته شده است و یک موزه ملی و پنج موزه ناحیه‌ای نیز در حال تأسیس می‌باشد. (۲)در موزه مکه نیز برخی از آثار پیشین مربوط به در کعبه، وسایل مربوط به چاه زمزم و ... نگهداری می‌شود.

ب. نظام آموزشی

اشاره

در این بخش وضعیت سواد، مدارس، آموزشگاه‌ها و تحصیلات عالی و دانشگاه‌ها مورد بررسی قرار می گیرد:

۱- سایت www. about geojraphy: com، world atlas home

۲- برازش، عربستان سعودی، ص ۱۱۷.

ص:۷۳

وضعیت سواد

بر اساس آمارهای ارائه شده، ۸/ ۷۸٪ مردم این کشور با سواد هستند که مردان ۷/ ۸۴٪ و زنان ۸/ ۷۰٪ این آمار را تشکیل می‌دهند. (۱)طبق آمارهای رسمی میزان بی‌سوادی در آن کشور، ۵/ ۸٪ (۲)و به صورت غیر رسمی ۱۴ درصد است. در حال حاضر بیش از ۶ میلیون از جمعیت جوان عربستان در مدارس و بالغ بر ۶۰۰ هزار نفر نیز در دانشگاه‌ها به تحصیل اشتغال دارند و حدود ۱۰۰ هزار نفر از جوانان این کشور در خارج تحصیل می کنند. (۳)

مدارس و دانشگاه‌ها

در دوران گذشته عربستان، مدارس دینی و مساجد، مسؤولیت آموختن خواندن و نوشتن و علوم دینی را بر عهده داشتند. در دوران حکومت ملک عبدالعزیز و به فرمان وی، نخستین مدرسه بنا نهاده شد و به تدریج مدیریت معارف و در سال ۱۹۵۳ وزارت فرهنگ تأسیس و ملک فهد به عنوان اولین وزیر معارف منصوب شد.

در این کشور از آغاز آموزش و پرورش به دو بخش جداگانه دختران و پسران

تقسیم شده بود؛ ولی در سال ۲۰۰۱ م/ ۱۴۲۲ هق. به فرمان ملک فهد،

تشکیلات جداگانه آموزش دختران در وزارتخانه آموزش و ادغام دکتر جوهره بنت فهد قائم مقام وزیر در امور آموزش دختران گردید.

مدارس عربستان در هر دو بخشِ پسران و دختران، به دو نوع دولتی و ملی تقسیم می‌شوند؛ در مدارس دولتی ثبت‌نام رایگان و کلیه هزینه‌ها و امکانات آموزشی از سوی دولت پرداخت می‌شود. ولی مدارس ملی با دریافت شهریه‌های

۱- سایت geojraphy: www .about .com ،. world atlas home

۲- روزنامه جام جم، سه شنبه ۶ مهر ۱۳۸۱، سال سوم، شماره ۶۹۳، ص ۷

۳- آشنایی با عربستان، ص ۵۵.

ص:۷۴

مختلف از امکانات و کیفیت بالاتری برخوردار می‌باشند. مدارس ویژه در مقاطع مختلف تحصیلی جهت روشندلان نیز وجود دارد. علاوه بر مدارس ملی و دولتی، مدارس فراگیری و حفظ قرآن نیز زیر نظر وزارت آموزش و پرورش فعالیت دارند.

اکنون دوران تحصیل در این کشور ۱۲ سال است که به جز پیش‌دبستانی، به سه مرحله «ابتدایی» که از ۶ تا ۱۲ سالگی، «متوسطه یا میانی» از ۱۲ تا ۱۵ سالگی، «ثانویه یا دبیرستان» از ۱۵ تا ۱۸ سالگی تقسیم می‌شود. دوره آموزش دبیرستان سه سال می‌باشد که بعد از سال اول، دانش‌آموزان به دو گروه علوم و هنر تقسیم می‌شوند. البته مدارس صنعتی، بازرگانی و کشاورزی نیز در عربستان وجود دارد که دانش‌آموزان پس از طی دوره میانی می‌توانند تحصیلات خود را در این مدارس ادامه دهند.

سال تحصیلی در عربستان از اواخر سپتامبر یعنی اوایل مهرماه آغاز شده و در اواخر ژوئن یعنی اوایل تیرماه به اتمام می‌رسد. سال تحصیلی به دو دوره نیم سال اوّل و دوم تقسیم می‌گردد؛ پس از نیم‌سال اوّل، تعطیلات «اجازةالربیع» به مدت دو هفته آغاز می‌گردد. افزون بر آن، به مناسبت عید فطر و عید قربان، هر کدام بیست روز مدارس تعطیلند که ناپیوستگی دوران تحصیل و افول سطح آموزش را به دنبال داشته است.

تحصیلات عالی

پذیرش در دانشگاه‌های عربستان بدون کنکور و با توجه به معدل دبیرستان می باشد و تحصیل در آنها رایگان است؛ بلکه ماهیانه مبلغ ۸۰۰ ریال سعودی نیز به عنوان کمک هزینه به دانشجویان پرداخت می‌شود. عربستان سعودی دارای هشت دانشگاه دولتی به شرح ذیل است:

۱. دانشگاه ملک سعود با رشته‌های گوناگون در شهر ریاض قرار دارد و

ص:۷۵

دارای دو شعبه در «ابها» و «القصیم» با مرکز مطالعات دانشگاهی زنان، انجمن زنان عربی، انجمن زبان و ترجمه می باشد.

۲. دانشگاه ملک عبدالعزیز در جده می باشد و دارای دانشکده‌های هنر و علوم انسانی، اقتصاد و علوم اداری، علوم، علوم دریایی، زمین شناسی، مهندسی، پزشکی و علوم پزشکی، تعلیم و تربیت و هواشناسی است.

۳. دانشگاه نفت و معدن ملک فهد در دمام است و شعبه‌ای در احساء با پنج دانشکده علوم، مهندسی تطبیقی، مدیریت، صنایع و محیط زیست دارد.

۴. دانشگاه ملک فیصل در احساء است و شعبه ای در دمام دارد؛ که شامل دانشکده های کشاورزی و صنایع غذایی دامپزشکی و مدیریت و نقشه کشی و تعلیم و تربیت در احساء و معماری و نقشه کشی، علوم پزشکی در دمام می شود.

۵. دانشگاه اسلامی امام محمد بن سعود دارای شعباتی در قصیم، احساء و جنوب است با دانشکده‌های شریعت، تبلیغ و اصول دین، علوم اجتماعی، شریعت و اصول دین، عربی و علوم اجتماعی، شریعت و اصول دین، عربی و علوم اجتماعی (در جنوب)، عربی و مطالعات اسلامی (الاحساء)، انجمن تعلیم عربی، مرکز مطالعه ویژه دختران.

۶. دانشگاه اسلامی مدینه منوره: مرکز اصلی جذب جوانان مسلمان کشورهای مختلف برای تربیت مبلغ وهابیت و سیاست‌های عربستان در خارج از کشور و دارای دانشکده‌های شریعت، زبان و ادبیات عربی، تبلیغ و اصول دین،

مطالعات قرآنی، مطالعات اسلامی و حدیث است.

۷. دانشگاه ام القری در مکه مکرمه دارای هفت دانشکده شریعت، مطالعات اسلامی، تعلیم و تربیت، مهندسی و علوم تابعه، انجمن زبان عربی، تبلیغ و اصول دین، زبان و ادبیات انگلیسی و علوم اجتماعی است.

۸. دانشگاه ملک خالد در منطقه عسیر.

دانشگاه‌های این کشور، به کتابخانه‌های غنی و پیش‌رفته‌ترین وسایل و لوازم

ص:۷۶

آزمایشگاهی جهت پژوهش‌های علمی مجهز است و در آنها آموزش زبان عربی برای خارجیان دایر است.

بر اساس اطلاعات سال تحصیلی ۹۷- ۱۹۹۶ تعداد دانشجویان به ۲۷۳ /۹۹۲ نفر افزایش یافته است (۱)و بیش از ۸۰۰۰ دانشجو نیز در کشورهای خارجی به تحصیل اشتغال دارند. (۲)

۱- سایت www .socidogy .com

۲- الاصاله و المعاصره، ص ۳۸۹. برای تفصیل بیشتر به البعثات الخارجیه للمملکهٔ العربیه السعودیه، نوشته صادق علی حجازی مراجعه شود.

ص:۷۷

برای اسکان استادان و دانشجویان، شهرک‌هایی مجهز به امکانات ویژه و بیمارستان ایجاد شده است.

چکیده فصل

عربستان سعودی دارای سیستم حکومت پادشاهی مطلقه به پایتختی ریاض است. این کشور با وسعت جغرافیایی ۳۵۰/ ۲۴۰/ ۲ کیلومتر مربع، چهارمین کشور بزرگ آسیا و سیزدهمین کشور جهان است. آمار جمعیت آن بیش از ۲۶ میلیون نفر (۲۱ میلیون اصیل و ۵ میلیون مهاجر) است. مذهب رسمی آن اسلام و کشور بر اساس مذهب حنبلی و آیین وهابیت اداره می‌شود. نژاد، خط و زبان مردم آن عربی است. این کشور به ۱۳ منطقه و استان تقسیم شده و تقویم آن برابر سال هجری قمری تنظیم و ساعت آن در شش ماه نخست سال ۱/ ۵ ساعت نیم ساعت و در شش ماه دوم سال ۱/ ۵ ساعت جلوتر از ساعت جمهوری اسلامی ایران است. این سرزمین که نقطه آغاز گسترش و مادرِ زمین و تمدن‌های آن است، با طراحی الهی برای امتحان و زدودن تکبر، دارای آب و هوایی خشک و خشن و پوشش گیاهی کم می‌باشد، ولی به دلیل عنایت و رحمت ویژه الهی و پذیرش دعای حضرت ابراهیم (ع)، هماره از نعمت‌های فراوان و فرآورده‌های متنوع جهانی، سرشار است.

از دیرباز تاکنون روابط و پیوند قبیله‌ای در آن نقش آفرین بوده و دین در آن نفوذ فراوان دارد. اگر چه نجدیان، حجازیان و ساکنان منطقه شرقیه دارای آداب و رسوم متفاوتی هستند؛ ولی در نام‌گذاری، پوشاک، ارتباط و پذیرایی و رسوم و تشریفات وجوه مشترکی دارند. رقص شمشیر (عرضه)، رفتن به بیابان‌های اطراف، مسابقات شتر و اسب سواری و فوتبال از تفریحات مطلوب و ورزش‌های محبوب

ص:۷۸

آنان است.

در عربستان، کتابخانه‌های مختلف عمومی، دانشگاهی، آموزشگاهی و تخصصی وجود دارد و فرهنگ تدوین کتاب، ارتقا یافته است. افزون بر رادیو سراسری و رادیو قرآن، تلویزیون دارای دو شبکه اوّل و دوم می‌باشد. آرامکو نیز از شبکه تلویزیونی انگلیسی زبان دیگری برخوردار است. خبرگزاری رسمی آن «واس»، دولتی است و مطبوعات تحت مدیریت و نظارت کامل حکومت می‌باشند.

مدارس به دو نوع دولتی و ملی تقسیم می شود و آموزش‌های دختران و پسران در آموزشگاه‌های کاملا جدا صورت می‌پذیرد. عربستان دارای ۸ دانشگاه بزرگ و تحصیلات عالی بدون کنکور می‌باشد و دانشجویان کمک‌هزینه تحصیلی دریافت می کنند.

ص:۷۹

پرسش‌ها

اشاره

۱. مساحت و جمعیت قاره آسیا را بنویسید.

۲. اصطلاح خاورمیانه توسط چه کسی و از چه زمانی رایج گردید؟

۳. رتبه عربستان از نظر وسعت جغرافیایی نسبت به کشورهای آسیایی و جهان چگونه است؟

۴. تقسیمات کشوری، تعطیلات سالیانه، هفتگی و روزانه عربستان را بنویسید.

۵. چرا ارزش ریال از دیرباز تاکنون ثابت مانده است؟

۶. چرا منطقه مکه در عربستان، «ام القری»، مادر زمین و تمدن‌های بشری نامیده شده است؟

۷. مناطق چهارگانه و نواحی سه گانه عربستان را نام ببرید.

۸. چرا علی‌رغم آب و هوای نامساعد، فراوانی انواع مواد غذایی در این کشور مشهود است؟

۹. برابر سخن امام علی (ع) چرا خداوند، منطقه عربستان را خوش آب و هوا قرار نداده است؟

۱۰. نژاد مردم عربستان چیست؟ عرب‌های بائده و باقیه و انواع آن را بنویسید.

۱۱. مهم ترین شاخصه اجتماعی مردم عربستان چیست؟

۱۲. مردم عربستان از نظر آداب و رسوم اجتماعی بر چند دسته‌اند؟

۱۳. تدوین و نشر کتاب در عربستان چه تحولاتی یافته است؟

۱۴. دوران تحصیل در عربستان چند سال است و در چند مرحله صورت می‌پذیرد؟

ص:۸۰

برای مطالعه بیشتر

آشنایی با عربستان، عبدالله نصیری، نشر مشعر.

تاریخ تحلیلی اسلام، سید جعفر شهیدی.

تاریخ مکه، محمد هادی امینی، ترجمه محسن آخوندی.

دراسات جغرافیـهٔ المملکهٔ العربیهٔ السـعودیهٔ تألیف عبدالعزیز بن عبداللطیف آل الشـیخ و السـید بن البشـری محمد و عبدالله بن ناصـر الولیعی.

دلیل المملکهٔ العربیهٔ السعودیهٔ، وزارت الاعلام المملکهٔ العربیهٔ السعودیهٔ.

شناخت عربستان، علی محمدی آشنانی، حوزه نمایندگی ولی فقیه در امور حج و زیارت.

عربستان، محمد فخری، موسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی.

عربستان سعودی، ویلیام گودوین، ترجمه فاطمه شاداب.

عربستان سعودی، محمد رضا برازش. کعبه و مسجد الحرام در گذر تاریخ، محمد طاهر کردی مکی، ترجمه هادی انصاری.

ص:۸۱

ص:۸۲

ص:۸۳

فصل دوم: نظام سیاسی و اقتصادی عربستان

۱. جایگاه و اهمیت سیاسی

اشاره

ویژگی‌های جغرافیایی، عوامل دینی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی، کشور عربستان را از اهمیّتی ژئوپلتیک و از جایگاهی استراتژیک در منطقه و جهان برخوردار کرده است؛ مهم ترین این عوامل عبارتند از:

الف. عوامل دینی

عواملی همچون قرار گرفتن کعبه به عنوان قبله مسلمانان، وجود حرم نبوی و امامان بقیع، شکل گیری تاریخ اسلام، برگزاری مراسم سالیانه حج و میزبانی میلیون‌ها مسلمان برای انجام آن در عربستان، این کشور را دارای اهمیت زیاد و جایگاه بسیار مهمی کرده است.

توجّه به توسعه اماکن مذهبی و رفاه حجاج، چاپ و نشر گسترده قرآن کریم، برگزیدن لقب «خادم الحرمین الشریفین» از سوی پادشاهان سعودی، گسترش مراکز علمی- مذهبی و اهتمام به تربیت مبلغان مذهبی، نقش مهم عوامل مذهبی در ارتقای جایگاه و اهمیت این کشور را نشان می‌دهد.

ب. موقعیت جغرافیایی

موقعیت جغرافیایی عربستان در منطقه ژئوپلیتیک خاورمیانه، وسعت و پهناوری آن به عنوان سیزدهمین کشور جهان، دسترسی به خلیج فارس و دریای سرخ، قرار گرفتن در مسیر سه قاره آسیا، اروپا و آفریقا، اتصال قاره آفریقا و آسیا

ص:۸۴

به یکدیگر، رفت و آمد اقوام و ملل مختلف به آن، این کشور را دارای اهمیت منطقه‌ای و جهانی ساخته است.

گفتنی است دسترسی این کشور به آب‌های آزاد جهان، علی‌رغم اتصال به دو شاهراه حیاتی خلیج فارس و دریای سرخ، تنها با عبور از دو تنگه استراتژیک هرمز یا باب‌المندب امکان‌پذیر می‌باشد.

ج. عوامل اقتصادی (ذخایر فراوان نفت و گاز)

عوامل اقتصادی مانند مالکیت ذخایر فراوان، تولید و نقش آفرینی عمده در بازار نفت، قدرت و نفوذ بسیار زیاد در سازمان «اوپک» و «اوابک»، (۱)اختصاص تسهیلات ویژه و تلاش برای جذب ۱۰۰ میلیارد دلار سرمایه‌گذاری در منابع نفتی، توسعه چشمگیر تولید مواد پتروشیمی و فراهم آمدن زمینه‌های رشد اقتصادی بیشتر و داشتن ذخیره ارزی مناسب بر اهمیت این کشور افزوده است.

گفتنی است کشور عربستان با دارا بودن بیش از ۲۶۰ میلیارد بشکه ذخیره قطعی، ۴۱ ذخایر نفتی جهان (۲۶٪) و ۳۱ (۴/ ۳۳٪) نفت اوپک (۲)و یک تریلیون بشکه نفت بازیافتنی، رتبه اوّل کشورهای نفت‌خیز و با در اختیار داشتن ۲/ ۵ تریلیون متر مکعب گاز (۲/ ۴٪ ذخایر شناخته شده گاز جهان)، پس از روسیه، جمهوری اسلامی ایران، قطر و آمریکا، رتبه پنجم را به خود اختصاص داده است. افزون بر آن، عربستان از معادن و منابع زیر زمینی فراوانی برخوردار است.

۱- کشورهای عرب صادر کننده نفت از سال ۱۹۶۸ میلادی/ ۱۳۸۸ ه. ق تشکیلاتی به نام «اوابک» برای هماهنگی سیاست‌های خود ایجاد نموده‌اند که محور آن عربستان سعودی است. الفارسی، فواد عبدالسلام، الاصاله و المعاصره، ص ۱۷۱

۲- سازمان اوپک با عضویت اولیه پنج کشور عراق، کویت، ایران، عربستان سعودی و ونزوئلا در سال ۱۹۶۰ میلادی/ ۱۳۷۹ ه. ق به منظور ایجاد هماهنگی و وحدت و تعیین بهترین شیوه برای تأمین منافع، پیش‌بینی روش‌ها و وسایل تأمین و تثبیت قیمت‌ها در بازارهای بین‌المللی، در نظر گرفتن مصالح ملت‌های تولید کننده و تضمین درآمدی ثابت برای آنان، تشکیل شد.

ص:۸۵

د. عوامل سیاسی

عوامل سیاسی مانند همسویی با آمریکا و غرب، ایفای نقش ژاندارمی و تلاش برای تبدیل شدن به قدرت برتر در منطقه خاورمیانه، پیش گرفتن روش جذب و مدارا با جهان اسلام و سعی در کاهش دشمنی و تشنج با کشورهای مجاور، گسترش روابط با روسیه و کشورهای تازه استقلال یافته و چین، جایگاه و اهمیت عربستان را افزایش داده است.

عربستان از زمان ملک عبدالعزیز، همواره روابط بسیار نزدیکی با انگلیس و آمریکا داشته است، ولی پس از جنگ جهانی دوم، به دلیل بسط قدرت و نفوذ آمریکا، رابطه با این کشور افزون تر شد و در زمان ملک فیصل این رابطه رو به گسترش نهاد و پس از پیروزی انقلاب اسلامی و سه ده اخیر به بالاترین حد خود رسید.

نیاز عربستان به جهان غرب در زمینه کسب دانش فنی، تکنولوژی و کارشناسان، کالاهای صنعتی، تسلیحات و تجهیزات نظامی و نیاز متقابل غرب به منابع نفت و انرژی فسیلی عربستان و نیاز آنها به جای پا در منطقه و وقوع جنگ نفت که قسمت اعظم هزینه لشکرکشی آمریکا به عراق را عربستان بر عهده گرفت، (۱)وابستگی دو جانبه‌ای بین این کشور و غرب پدید آورده و موجب تحکیم و تعمیق هر چه بیشتر روابط این کشور با آمریکا شده است.

عربستان با کشورهای انگلستان، فرانسه، آلمان و ژاپن نیز روابط نزدیکی دارد و از متخصصان و مستشاران این کشورها، در صنایع و آموزش و تربیت نیروهای

نظامی خود استفاده می‌کند. حضور هفتاد هزار نفر از اتباع غرب و

۱- این جنگ برای عربستان حدود ۶۰ میلیارد دلار هزینه در بر داشت و بالغ بر ۶۲۰ میلیارد دلار به اقتصاد جهان عرب به ویژه کویت و عراق، خسارت وارد کرد و هزینه‌های بسیاری بر دیگر کشورهای منطقه تحمیل کرد و رشد اقتصادی آنها را کند و موجب کسری بودجه کشورهای همجوار نیز گردید. عربستان، ص ۴۶.

ص:۸۶

سرمایه‌گذاری‌های انبوه شرکت‌های غربی در صنایع نفت و گاز و پتروشیمی عربستان، نشانگر عمق روابط عربستان و جهان غرب به ویژه آمریکا می‌باشد.

البته دو بمب‌گذاری تروریستی عوامل القاعده طی دهه ۱۹۹۰ در تأسیسات نظامی عربستان که منجر به کشته و مجروح شدن صدها نفر از اتباع آمریکا گردید، همچنین حوادث ۱۱ سپتامبر و متهم شدن «هیفاء الفیصل» همسر بندر بن سلطان، سفیر عربستان در واشنگتن و دختر ملک فیصل به ارتباط با هواپیماربایان و متهم شدن محمد الفیصل برادر وزیر امور خارجه عربستان و رئیس بانک اسلامی با کمک شش میلیون دلاری به گروه القاعده در رسانه‌های غربی و حمایت بی‌دریغ آمریکا از اسرائیل و موضع گیری عربستان پس از حملات ددمنشانه پیشین اسرائیل به مردم مظلوم و بی‌پناه فلسطین، عواملی بودند که مدت کوتاهی موجب سردی روابط عربستان و آمریکا شدند ولی سردی روابط دیری نپایید و آمریکا که خروج سرمایه‌های سعودی را برای خود خطر بزرگتری از حادثه ۱۱ سپتامبر می‌دید و نیاز به مساعدت عربستان در ادامه حضور خود در منطقه خلیج فارس داشت، نگاه خود به عربستان را ملایم‌تر کرد. (۱)

ه. تحولات منطقه‌ای

تحولات فراوان منطقه خلیج فارس و خاورمیانه در سه دهه اخیر همانند فروپاشی نظام شاهنشاهی و ژاندارم منطقه خلیج فارس با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی ایران، برپایی و تثبیت نظام مستقل و مردم سالار جمهوری اسلامی، جنگ افغانستان، جنگ نفت یا جنگ عراق، جنگ اخیر ۳۳ روزه لبنان با رژیم صهیونیستی، حساسیت منطقه خاورمیانه و اهمیت سیاسی عربستان را افزایش داده است.

(۱)

۱- آشنایی با عربستان، ص ۴۷.

ص:۸۷

و. عضویت و نفوذ در سازمان‌های منطقه‌ای و جهانی

عضویت و نفوذ در سازمان‌های منطقه‌ای و جهانی، اهمیت سیاسی عربستان را افزایش داده است؛ عربستان به دلیل جایگاه دینی، اقتصادی و سیاسی پیش‌گفته، همچنین به علت کمک‌های مالی به سایر کشورها به ویژه کشورهای عرب و مسلمان، در اغلب سازمان‌های بین‌المللی، عربی و اسلامی، نفوذ و تأثیر دارد:

۱. اتحادیه عرب: اتحادیه عرب (۱)در اکتبر ۱۹۴۴ م/ ۱۳۶۳ ق. توسط پنج کشور مصر، سوریه، لبنان، عراق و اردن به منظور دفاع مشترک از امت عرب، در شهر اسکندریه مصر تشکیل شد. سپس ۲۲ کشور عربی و از جمله عربستان به عضویت آن در آمدند. دبیرخانه اتحادیه عرب در قاهره و دبیر کل کنونی آن عمرو موسی وزیر خارجه سابق مصر است.

عربستان با توجه به ویژگی‌های خاص، همچنین به دلیل کمک‌های فراوان آن به کشورهای عربی و این اتحادیه، از نفوذ زیادی بر اتحادیه عرب برخوردار است.

حضور دکتر احمدی نژاد ریاست جمهوری اسلامی ایران در نشست اخیر سران عرب در ۱۲ آذر ماه ۱۳۸۶ در دوحه قطر، زمینه توسعه روابط هر چه بیشتر اعضای آن را با جمهوری اسلامی ایران فراهم ساخته است.

۲. سازمان کنفرانس اسلامی: سازمان کنفرانس اسلامی (۲)در سال ۱۹۶۹ میلادی/ ۱۳۸۹ ه. ق پس از به آتش کشیدن مسجدالاقصی به دست صهیونیست‌ها، توسط کشورهای اسلامی تشکیل گردید.

دبیرخانه دائمی آن، در شهر جدّه عربستان است و ۵۷ کشور اسلامی در آن عضویت دارند. این سازمان برای کمک به ایجاد تأسیسات زیر بنایی کشورهای اسلامی، بانک توسعه اسلامی را تشکیل داده است.

۱- Arab League

۲- Organizatiom of the islamic conference

ص:۸۸

عربستان به دلیل میزبانی دبیرخانه کنفرانس، تأمین بیشترین سهم از بودجه آن، همچنین به دلیل تأثیر بر مواضع کشورهای اسلامی، نفوذ بسیار زیادی در این سازمان دارد.

۳. شورای همکاری خلیج فارس: شورای همکاری خلیج فارس یا مجلس التعاون الخلیجی(۱) PGCC)شامل عربستان، امارات متحده عربی، قطر، بحرین، کویت و عمان در سال ۱۹۸۱ میلادی ۱۴۰۲ ه. ق دو ماه پس از آغاز جنگ تحمیلی عراق بر ایران با نشست سران این کشورها در ابوظبی تشکیل گردید.

تحولات مهمّ منطقه همچون تشکیل جمهوری اسلامی، اشغال افغانستان توسط شوروی و جنگ عراق زمینه تشکیل آن را فراهم آورد. هدف اوّلیه تشکیل این شورا، برخورداری از امکانات و حمایت متقابل در برابر ناآرامی‌های داخلی و تهدیدهای خارجی، تأمین ثبات و تحکیم امنیت در خلیج فارس، هماهنگی در سیاست خارجی و دفاعی اعلام شد. سپس همکاری‌های فزاینده اقتصادی، ایجاد بازار مشترک، هماهنگی در تدوین قوانین اجتماعی و فرهنگی و همسویی هر چه بیشتر در مواضع، وحدت گمرکی و پولی تا ۲۰۱۰ میلادی و همکاری‌های گسترده‌تر در دستور کار قرار گرفت.

عربستان به دلیل جایگاه، وسعت، جمعیت، قدرت، ثروت و ذخایر بیشتر و آسیب‌پذیری کمتر نسبت به دیگر کشورهای عربی خلیج، به قدرت برتر این شورا بدل شده و نقش محوری در تصمیمات آن ایفا می‌کند.

هسته اصلی نیروی نظامی مشترک این شورا که «درع الجزیره/ سپر جزیره» نامیده می‌شود، را دو تیپ از ارتش عربستان سعودی تشکیل می‌دهد و ایجاد شبکه بزرگ دفاع هوایی برای پوشش کل منطقه نیز در دستور کار است. (۲)

۱- -

۲- عربستان، ص ۵۳

ص:۸۹

۴. سازمان ملل متحد: (۱)عربستان در سال ۱۹۶۵ به عضویت سازمان ملل متحدO. N. U در آمد (۲)و به دلیل جایگاه و مناسباتش با دیگر کشورهای عضو، از فعالیت و نقش نسبتاً خوبی در این سازمان برخوردار است. این کشور در سازمان‌های تابعه سازمان ملل متحد همچون یونیسف، یونسکو و سازمان بهداشت جهانی نیز عضویت دارد.

۵. جنبش عدم تعهد: عربستان یکی از اعضای نسبتاً فعال جنبش عدم تعهد(۳) M, A. N)است، گفتنی است این جنبش، علی‌رغم اعضای بسیار زیاد و قدرتمند خود، از جایگاه بایسته خود در معادلات سیاسی برخوردار نیست.

۶. سازمان تجارت جهانی: عربستان سعودی با تلاش فراوان و پس از مذاکرات بسیار با دبیرخانه سازمان تجارت جهانی، در سال ۲۰۰۵ به عضویت

پذیرفته شد و در سال جاری به عضویت این سازمان در آمد.

۱- سازمان ملل متحد در سال ۱۹۴۵ با هدف حفظ صلح و امنیت جهانی، گسترش روابط دوستانه بین ملت‌ها، همکاری برای حل مسائل بین‌المللی، اشتراک مساعی در امور مختلف و احترام به حقوق و آزادی‌های یکدیگر تشکیل شد. اساسنامه این سازمان را که مشتمل بر یک مقدمه و ۱۱۱ ماده و یک ضمیمه هفتاد ماده‌ای می‌باشد، منشور ملل متحد می‌نامند. مرکز این سازمان، نیویورک است و شامل ۶ ارگان می‌باشد: ۱. مجمع عمومی ۲. شورای امنیت ۳. شورای اقتصادی و اجتماعی ۴. دادگاه بین‌المللی لاهه ۵. شورای قیومیت ۶. دبیرخانه شورای امنیت. این دبیرخانه دارای ۱۵ عضو و پنج عضو اصلی دارای حق وتوی آن، آمریکا، انگلیس، چین، روسیه و فرانسه هستند. همچنین نیروهای حافظ صلح این سازمان مشهور به «کلاه آبی‌ها» هستند که تعدادشان همچنان رو به افزایش می‌باشد؛ طلوعی، محمود؛ فرهنگ، جامع سیاسی، نشر علم و سخن، ص ۵۴۵- ۵۳۵

۲- عربستان سعودی، ص ۶۰

۳- زمینه، فکر و طرح اولیه تشکیل جامعه‌ای از کشورهای غیر متعهد و غیر وابسته به دو بلوک غرب و شرق، در نشست سران کشورهای آسیایی و آفریقایی در سال ۱۹۵۵، در اندونزی مطرح گردید. هدف این جنبش، ایجاد وحدت میان کشورهای در حال توسعه و برقراری مناسبات سیاسی و اقتصادی آزاد و مستقل بود که اولین بار در سال ۱۹۶۱ و در نخستین نشست در بلگراد پایتخت یوگوسلاوی، به پیشنهاد رئیس جمهور آن تیتو «جنبش عدم تعهد» نام گرفت. همچنین نشست دوم آن در سال ۱۹۶۴، به زعامت جمال عبدالناصر در قاهره مصر برگزار شد و در سال ۱۳۷۱ کشورهای تازه استقلال یافته شوروی نیز به عضویت این سازمان در آمدند؛ فرهنگ جامع سیاسی، ص ۳۷۹

ص:۹۰

۷. سازمان‌های دیگر: افزون بر سازمان‌های پیش گفته، عربستان سعودی عضو سازمان‌های اوپک، اوابک، گروه ۷۷، آژانس بین‌المللی انرژی اتمی، صندوق بین‌المللی پول و بانک توسعه اسلامی و ... می‌باشد و در آنها نفوذ و تأثیر دارد.

۲. پیشینه سیاسی عربستان

اشاره

در این بخش، پیشینه و وضعیت سیاسی عربستان در دوران باستان، دوران ظهور اسلام و دوران معاصر مورد بررسی قرار می گیرد:

الف. دوران باستان

منطقه عربستان از نظر پیشینه سیاسی دارای تاریخی طولانی است و فراز و نشیب های بسیار زیادی را طی کرده است؛ هجرت حضرت ابراهیم (ع) به فرمان خداوند و باقی نهادن همسر و فرزندش حضرت هاجر و اسماعیل (ع) در این سرزمین، نقش و تأثیر زیادی در تحوّلات بعد بر جای گذاشت؛ زیرا با جوشش چشمه زمزم، قبیله جرهم از رفت و آمد مرغان هوایی به پیدایش آب در آن حوالی پی برده، بدان منطقه کوچ کردند. (۱)با این دگرگونی طبیعی و سکونتی، وادی بدون آب و کشت مکه به تدریج آباد گردید و به صورت شهر درآمد. کم‌کم شهر مکه به سبب نزدیکی به دریای سرخ و واقع شدن بر سر راه ارتباطی با یمن، همچنین به علت داشتن ارتباط بازرگانی با شام و فلسطین، اهمیت زیادی یافت. برافراشتن بنیان‌های خانه کعبه توسط حضرت ابراهیم و اسماعیل (ع) و سر دادن ندای توحید و فرا خواندن مردم به
انجام مناسک حج توحیدی به فرمان الهی (۲)، موقعیت استراتژیک و ویژه‌ای برای

۱- برای تفصیل بیشتر به: آیت‌الله سبحانی، فرازهایی از زندگی پیامبر اسلام
۲- بقره: ۱۲۷.

ص:۹۱

منطقه حجاز در این سرزمین فراهم ساخت و کلیدداری کعبه و منصب سقایت حاجیان، موقعیت سیاسی افراد و قبایل را رقم می‌زد. به دلیل سکونت پیش‌تر و بیش‌تر مردم در منطقه جنوبی شبه جزیره، پیشینه سیاسی بخش جنوبی از قدمت و تنوع بیشتری برخوردار است. در این بخش، از ۶۰۰ تا ۱۲۰۰ قبل از میلاد، دولت معینیان به پایتختی قَرنو و معاصر با آن، دولت سبائیان به پایتختی مَأرب آغاز شد و تا ۱۱۵ ق. م ادامه یافت که از این دولت و فرمانروایی زنی بر آنان و جاری شدن سیل در میان آنان در دو آیه قرآن کریم سخن به میان آمده است (۱). همچنین دولت قتبان به پایتختی تَمنَع در قرن ششم ق. م تا قرن دوم میلادی ظهور و بروز یافت. با سقوط سبائیان، دولت حمیریان را تشکیل دادند که پادشاهان آنان را تُبَّع می‌نامیدند و قرآن نیز به آنان در دو آیه اشاره فرموده است. (۲)حمله سردار رومی آلیوس گالیوس و تصرف نجد به قصد دست‌اندازی بر حکومت حمیریان اگر چه به دلیل عدم دسترسی به آب و مشکلات دیگر به عقب نشینی او انجامید، اما از یک سو زمینه تصرف حبشیان را فراهم آورد و از سوی دیگر زمینه ایجاد رابطه و راه یافتن مسیحیان در این شبه جزیره را هموار کرد تا آن که حمله پیاپی حبشیان، قسمتی از یمن را به تصرف آنان در آورد.

با ویرانی اورشلیم، تعدادی از یهودیان به عربستان پناهنده گشتند و ذونواس پادشاه حمیری، در سده ششم میلادی، به دین یهود گروید و به قتل عام و آزار مسیحیان و سوزاندن آنها در آتش پرداخت که در سوره بروج تحت عنوان «اصحاب اخدود» بدان اشاره شده است: «قُتِلَ أَصحَابُ الأُخدُودِ النَّارِ ذَاتِ الوَقُودِ؛ مرگ بر آدم‌سوزان خندق، همان آتش مایه‌دار (و انبوه).» (۳)

۱- نمل: ۲۳ و سبأ: ۱۵

۲- دخان: ۳۷، ق: ۱۴

۳- بروج: ۵ و ۴.

ص:۹۲

حبشیان به نبرد با وی پرداخته و با کشتن ذونواس، حکومت حمیریان بر عربستان را خاتمه دادند.

پس از سیطره حبشیان بر عربستان، یکی از سرداران حبشی به نام «ابرهه» علیه حاکمیت دولت حبشه شورش نموده، دعوی استقلال کرد و به مدت ۳۵ سال یعنی از سال ۵۳۵ تا ۷۵۰ میلادی، حاکم مطلق العنان آن منطقه گردید و با ساختن معبد بزرگی در صنعا به ترویج مسیحیت پرداخت و با لشکری از پیل‌سواران برای ویران ساختن کعبه بدان هجوم برد ولی پروردگار کعبه، لشکریان مجهز و نیرومند او را به وسیله مرغانی کوچک که بر سپاهیانش سنگ‌ریزه افکندند، نابود ساخت. (۱)حمیریان با استمداد از انوشیروان پادشاه ساسانی امپراتوری ایران، مسروق فرزند ابرهه را شکست دادند و سردار ایرانی وهرز دیلمی و پس از او فرزندانش مرزبان، مانوشجان و باذان در آن منطقه فرمانروایی یافتند. باذان هنگام بعثت رسول خدا (ص)، با ایرانیان همراهش مسلمان شدند.

در قسمت شمالی شبه جزیره عربستان نیز شش قرن قبل از میلاد پس از سقوط دولت بابل، دولت نبطیان شکل گرفت و با از بین رفتن سبائیان بر اثر حمله اسکندر، قوت بیشتری یافت. افزون بر آنها، کشمکش‌های امپراتوری روم و ایران بر سر تصرف این سرزمین، فرو ریختن سد مأرب و کوشش همسایگان بر تصرف راه تجاری بُخور که باعث نابسامانی شد و در نتیجه مهاجرت مردم منطقه جنوبی به شمال را رقم زد و به تدریج توسط مهاجران البته با پشتیبانی دولت‌های مقتدر، دولت‌های غسانیان (تحت حمایت روم)، لخمیان (تحت حمایت ایران) و آل کنده (تحت حمایت حمیریان) به وجود آمدند.

در کنار و حتی همراه با حاکمیت این دولت‌ها در شمال و جنوب، طبیعت و

۱- فیل: ۱ ۵.

ص:۹۳

مقتضیات بیابان‌نشینی و صحراگردی، نوعی از مناسبات قبیله‌ای را در این منطقه به وجود آورد که هر قبیله تحت ریاست «شیخ قبیله»، همراه دام‌های خویش در جست و جوی آب و مرتع به کوچ‌نشینی می‌پرداختند و در نتیجه نوعی قدرت سیاسی، حکومت پراکنده و ملوک‌الطوایفی و به عبارت بهتر ملوک‌القبایلی در عربستان را شکل داد و قدرت سیاسی منطقه، در مقام عمل میان قبایل و رؤسای آنها تقسیم شد. حتی در دوران معاصر نیز آثار و رسوبات حیات سیاسی قبیله‌ای در این کشور به چشم می‌خورد.

گذشت زمان و عدم بعثت پیامبری در این منطقه، زمینه رواج خرافات و بت‌پرستی در میان قبایل را فراهم ساخت و جز پیروان اندک حضرت ابراهیم (ع) (حنفاء) و تعداد کمی که پیرو آیین یهود و مسیحیت بودند و روشنفکرانی که به پرستش اجرام آسمانی رو آورده بودند، بقیه قبایل عرب، بت‌پرست شده بودند و مناسک توحیدی حج، به سوت و کف زدن در کنار خانه کعبه (۱)و گاه طواف به صورت عریان بدل گشت و نظام قبیله‌ای همچنان بر آنان حاکمیت داشت.

ب. دوران ظهور اسلام

بعثت خاتم پیامبران حضرت محمد (ص) و ظهور مکتب حیات بخش اسلام در قرن هفتم میلادی، دوران جدیدی از حاکمیت سیاسی را در این کشور پدید آورد.

پیامبر گرامی اسلام (ص) پس از تحمل سختی‌های فراوان در مکه، به مدینه مهاجرت نمود و با متحد ساختن قبایل متخاصم، اوّلین دولت اسلامی را تشکیل داد و نخستین حکومت فراگیر اسلامی را بنیان نهاد.

تشکیل حکومت نبوی، شهر مدینه و عربستان را از اهمیت فزاینده‌ای برخوردار ساخت. این اهمیت بی‌بدیل تا زمان سه خلیفه نخستین؛ ابوبکر، عمر و

۱- انفال: ۳۵.

ص:۹۴

عثمان ادامه یافت. اما امام علی (ع) که پایتختِ خلافت اسلامی را به شهر کوفه انتقال دادند و در دوره امویان که پایتخت کشورهای اسلامی به شام و در دوره عباسیان که پایتخت به بغداد منتقل شد، به تدریج از اهمیت سیاسی در عربستان کاسته شد و حکمرانان آن از سوی بنی‌امیه و عباسیان منصوب می‌شدند.

اگر چه دست‌نشاندگان امویان (تا ۱۳۲ ه. ق) و سپس برگزیدگان بنی عباس بر عربستان حاکمیت داشتند، ولی هماره اعتراض، مبارزه و حتی جنگ بر ضدّ این دو خاندان در شهرهای مختلف عربستان وجود داشته است. (۱)در سال ۲۵۱ ه. ق یکی از سادات حسنی به نام «اسماعیل بن یوسف» فرصت درگیری میان مستعین و معتزّ عباسی را غنیمت شمرده، حجاز را تصرف کرد و پس از وی، برادرش «محمد بن یوسف» معروف به «اخضیر» در حجاز حاکم گردید. وی پس از حمله عباسیان به نجد رفت ولی پس از بیست سال دوباره بر حجاز تسلّط یافت.

در سال ۲۵۴ ه. ق دولت حجاز تحت نفوذ دولت «طولونیه» مصر قرار گرفت. «عباسیان» در سال ۲۹۰ ه. ق. بار دیگر حجاز را در اختیار گرفتند و تا سال ۳۳۰ ه. ق با ضعف بسیار بر آن نظارت داشتند. در آن سال، بار دیگر حاکمان مصر (اخشیدیین) بر حجاز تسلط یافتند ولی اخضیرین با توسعه قدرت خود، دوباره بر حجاز حاکم شدند.

در سال ۳۵۰ ه. ق «قرامطه»، حاکمان مصر، به مدت نه سال سادات اخضری را کنار زده، خود بر آن تسلط یافتند، تا آن که در سال ۳۵۹ ه. ق

حکومت «فاطمیین» در مصر تشکیل گردید. حاکمیت فاطمیین تا سال ۴۶۳ و

۱- حماسه حسینی، قیام مردم مدینه بر ضدّ یزید و بیعت با عبد الله بن حنظله، تصرف حجاز توسط عبد الله بن زبیر در دوران امویان و قیام محمد بن عبد الله بن حسن بن علی مشهور به ذونفس زکیه و برادرش ابراهیم و پس از مدت کوتاهی قیام حسین بن علی نواده امام حسن بر ضدّ عباسیان نمونه‌هایی از آن است.

ص:۹۵

سپس حکومت «سلاجقه» تا سال ۶۵۰ و پس از آنان، سلطه «ممالیک» تا سال ۹۲۳ بر حجاز ادامه یافت.

در بیشتر این دوران، نوادگان امام علی و امام مجتبی (ع) با نام‌های بنی موسی، بنو فلیته در مکه و نوادگان امام حسین (ع) در مدینه حکومت می‌کردند که این دوران به دوران حکومت «شرفا» شهرت یافته است.

با تشکیل دولت عثمانی و تسلط آن بر مصر در سال ۹۲۳ ه. ق حاکمیت در منطقه حجاز و دیگر مناطق عربستان، تحت نفوذ آنان قرار گرفت و «بنوقتاده» کارگزاران آنان در منطقه حجاز حکومت یافتند؛ در آن دوران، حاکمان جده از سوی مصر انتخاب می‌شدند و گاه بین آنان و حاکمان حجاز، اختلاف و درگیری پیش می‌آمد. (۱)

۱- شاکر، شبه جزیره عرب، ص ۱۲۶- ۱۰۰.

ص:۹۶

فهرست و جدول حاکمان حجاز از زمان بعثت بدین شرح است: (۱)از (ه. ق) تا (ه. ق) دولت کارگزاران

۱۱ ۳ پیامبر گرامی‌اسلام (ص)

۴۰ ۱۱ خلفای راشدین

۱۳۲ ۴۰ امویان

۲۵۱ ۱۳۲ عباسیان

۲۵۴ ۲۵۱ اخضیریون

۲۹۳ ۲۵۴ طولونیون

۳۳۰ ۲۹۳ عباسیان

۳۳۵ ۳۳۰ اخشیدیون

۳۵۰ ۳۳۵ اخضیریون

۳۵۹ ۳۵۰ قرامطه

۴۶۳ ۳۵۹ فاطمیون بنوموسی بنوهاشم

۵۶۷ ۴۶۳ سلجوقیان بنوهاشم

۶۵۰ ۵۶۷ ایوبیان بنوهاشم بنوقتاده

۹۲۳ ۶۵۰ ممالیک بنوقتاده

۱۳۳۵ ۹۲۳ عثمانیان بنوقتاده

۱۳۴۲ ۱۳۳۵ استقلال بنوقتاده

۱۳۴۲ تاکنون آل سعود

۱- همان، ص ۱۲۷.

ص:۹۷

ج. دوران آل‌سعود

اشاره

بر اساس تسلط نظام قبیله‌ای در عربستان، حاکمان منطقه نجد و عسیر نیز به صورت ملوک الطوایفی، شهرهای مختلف نجد را اداره می‌کردند؛ آنان، گاه تحت نفوذ حاکمان حجاز و گاه زیر لوای امیران «صنعا» یعنی کشور کنونی یمن بودند. به دلیل عدم وجود حکومت یکپارچه در منطقه نجد، هر قبیله، شهر یا قریه‌ای که توانایی می‌یافت، بر ساکنان دیگر شهرها یورش برده، آنان را تحت نفوذ خود قرار می‌داد.

در چنین اوضاع سیاسی بود که طلبه جوانی به نام محمد بن عبدالوهاب پس از بازگشت از بصره و ایران، چون نتوانست در عُیینه بماند، به درعیّه رفت. در آن دوران حاکمِ درعیه «محمد بن سعود» بود. وی که با درگذشت پدرش سعود در سال ۱۱۴۰ ه. ق (۱۷۲۷ م) حکمران شهر درعیه شده بود، به تشویق برادرش ثُنَیان و همسرش مُوضِه در سال ۱۱۵۷ ه. ق برابر ۱۷۴۴ میلادی با شیخ محمد بن عبدالوهاب، پیمان اتحاد منعقد کرد و دختر وی را به همسری خود برگزید و به اشارت او، ارتشی مجذوب از اعراب بادیه‌نشین تشکیل داد و دست‌اندازی و حمله به دیگر قبایلِ نجد را آغاز کرد.

خاندان آل‌سعود و مذهب «وهابیت» (۱)به تدریج در سه مرحله، حکومت خود را از منطقه کوچک درعیه به همه عربستان گسترش دادند:

۱- حکومت عربستان به دلیل انتساب به سعود، پدر محمد اولین حاکم این خاندان، حکومت «آل‌سعود» نامیده شد و این مذهب به علت انتساب به عبدالوهاب پدر شیخ محمد بنیان گذار این آیین «وهابیت» لقب گرفت در حالی که عبدالوهاب مخالف سرسخت این آیین بود. نسبت دادن یک طایفه یا اندیشه مذهبی به پدر بنیان‌گذار آن در زبان عربی مرسوم است؛ تاریخ البلاد العربیهٔ السعودیهٔ، ج ۱، ص ۸۰.

ص:۹۸

دولت اوّل سعودی (۱۱۳۹ ۱۲۲۹ ه. ق)

۱. محمد بن سعود (۱۱۷۹ ۱۱۳۹ ه. ق)

در پی حملات محمد بن سعود، به اطراف، از سال ۱۱۶۰ ه. ق ۱۷۴۷ م، دهام امیر ریاض و در سال ۱۱۷۸ ه. ق ۱۷۶۵ م، عُرَیعر امیر احساء و سپس حسن بن هبةالله امیر نجران به درعیه حمله کردند ولی محمد بن سعود، دو حمله نخست را دفع و با سومین پیمان صلح منعقد نمود. امیران حُرَیمِلاء و ضَریّه نیز گاه‌گاه در پاسخ به تهاجمات، به درعیّه، حمله می‌بردند.
سرانجام محمد بن سعود در ۱۱۷۹ ه. ق./ ۱۷۶۵ بعد از چهل سال حکمرانی و جنگ، درگذشت و جای خود را به پسرش عبدالعزیز سپرد.

۲. عبدالعزیز بن محمد (۱۲۱۸ ۱۱۷۹ ه. ق)

عبدالعزیز با پشتیبانی محمد بن عبدالوهاب، کشور وسیعی پدید آورد؛ نخست در سال ۱۱۸۵ ه. ق/ ۱۷۷۳ میلادی بر عشایر متحد نجد تاخت و آنان را در قریه حایر شکست داد. سپس سپاهیان امیر ریاض را در سال ۱۱۸۷ ه. ق/ ۱۷۷۳ میلادی تار و مار کرد و پس از مرگ دهام، شهر ریاض را به تصرف آورد. (۱)در سال ۱۱۹۰ ه. ق/ ۱۷۷۶ شهر ثَرمَدَه و سال بعد سُدَیر و وَشم را تسلیم خود کرد و با امیر عیینه و مشایخ نجد، پیمان آشتی منعقد کرد و بیشتر قبایل آن منطقه را به عقیده وهابیت در آورد. او اراضی خرج و تهامه و شهرهای مجمعه و حرمه و بُرَیدَه را تصرف کرد و در جنگ با غالب بن مُساعد شریف مکه، به پیروزی رسید. وی با حمله به جبل شَمَّر و حایل و قصیم، آن نواحی را نیز به تصرف درآورد.

۱- قلب جزیرة العرب، ص ۳۲۸، صقرالجزیرة، ج ۱، ص ۶۴.

ص:۹۹

این فتوحات، موجی از ثروت و رفاه را با خود به ارمغان آورد. افزون بر مکه، وی مدینه و طایف را نیز فتح و برابر فتوای وهابیون، مشاهد متبرکه و قبور ائمّه را ویران کرد و پس از تصرف حجاز، بحرین و چند امارت ساحلی خلیج فارس را نیز تحت سلطه خود در آورد.

با تصرف منطقه عَسیر، تهامه، حجاز، عُمان، احساء، قطیف، زیاره و بحرین و وادی‌های اطراف، انگلیسی‌ها خاندان سعودی را به رسمیت شناختند و با سعودیان، رابطه دوستی برقرار کردند.

در اواخر امارت عبدالعزیز، در سال ۱۲۰۶ محمد بن عبدالوهاب در سن نود و یک سالگی و به قول «ابن بِشر» مورخ نجدی در نود و هشت سالگی درگذشت.

عبدالعزیز نیز در سال ۱۲۱۸ ه. ق ۱۸۰۳ م، در سن هشتاد و سه سالگی به دست مردی ناشناس کشته شد. (۱)

۳. سعود بن عبدالعزیز «سعود کبیر» (۱۲۱۸۱۲۲۹ ه. ق)

اشاره

سعود که به سال ۱۲۰۳ ه. ق/ ۱۷۸۸ میلادی به حکم ابن عبدالوهاب، به ولایت عهدی منصوب شده بود و در همه فتوحات سعودی حضور داشت، یازده سال بر عربستان سلطنت کرد.

با حملات پی در پی وهابیون، امرای عرب و شریف غالب، حاکم شکست خورده حجاز و سایر بزرگان با ارسال نامه‌هایی به «باب عالی» امپراتوری عثمانی را متوجه خطر روزافزون قدرت وهابیون ساختند.

دربار اسلامبول، محمد علی پاشا حکمران مصر را مأمور سرکوبی وهابیون کرد ولی قبل از رسیدن ارتش مصر به نجد، سعود در سن شصت و شش سالگی درگذشت. اگر چه پسرش ابراهیم به امارت رسید ولی به دلیل نزاع بین او و

۱- صقر الجزیرة، ج ۱، ص ۵۴.

ص:۱۰۰

عمویش عبدالله بن عبدالعزیز بر سر جانشینی پدر، حکومت آل سعود ناتوان و ضعیف گردید.

شکست و فروپاشی دولت آل‌سعود

محمد علی پاشا با اعزام ارتشی به فرماندهی پسرش طوسون پاشا در سال ۱۲۲۷/ ۱۸۱۲، مدینه و مکه را تصرف کرد و وهابیون را شکست داده، به جرم اهمال و سازش کاری با وهابیون، شریف غالب را معزول و زندانی کرد و برادرش سرور بن غالب را به مقام شریف مکّه منصوب نمود.

طوسون روانه نجد شد و تا قلعه رس در دویست و هفتاد کیلومتری شمال شرقی مدینه پیش رفت ولی بر اثر مقاومت شدید وهابیون و دادن تلفات بسیار به پیشنهاد وهابیون، ترک مخاصمه را پذیرفت و به قاهره بازگشت. محمد علی پاشا، طوسون را عزل کرد و پسر دیگرش ابراهیم پاشا را گسیل داشت. وی پایتخت آل‌سعود را با خاک یکسان کرد و بیشتر علمای وهابی و امرای سعودی در نبرد با او کشته شدند.

۴. عبدالله بن سعود (۱۲۲۹– ۱۲۲۳ ه. ق)

اشاره

عبدالله بن سعود که با عزل برادر، خود به جای او نشسته بود، اعدام شد. به دستور ابراهیم پاشا، اموال و املاک خاندان سعودی و آل شیخ، ضبط گردید و برخی از امرای سعودی و فرزندان عبدالوهاب به قاهره تبعید شدند (۱)و بدین صورت سلطنت خاندان سعودی منقرض شد.

پیامدهای لشکرکشی به مصر

نفوذ فرهنگ غربی و باز شدن پای اروپاییان به عربستان، استقرار ارتش

۱- صقر الجزیره، ج ۱، ص ۶۵.

ص:۱۰۱

انگلیس در بحرین در سال بعد (۱۲۳۶/ ۱۸۲۰) و برخاستن موج پان عربیسم در میان اعراب از پیامدهای این لشکرکشی بود.

سال‌های فترت (۱۲۳۰ ۱۲۳۴ ه. ق)

ابراهیم پاشا حکمرانی نجد را به اسماعیل پاشا واگذار کرد و او از سوی خود افسری به نام خالد پاشا را که مردی خوشگذران، ستمکار و ضعیف بود، روانه نجد کرد. صحرانشینان نجدی با استفاده از ضعف خالد پاشا به جان هم افتاده، دوباره به غارتگری قبایل دیگر پرداختند.

دولت دوم آل سعود (۱۲۳۵ ۱۳۰۹ ه. ق)

۵. مشاری بن سعود (۱۲۳۵ ۱۲۳۵ ه. ق)

مشاری بن سعود تلاش برای برپایی مجدد حکومت آل سعود را پی گرفت. ابتدا حاکم درعیه به نفع وی کنار رفت، ولی پس از چندی با جمع آوری سپاهی به او حمله نموده، وی را دستگیر کرد.

۶. ترکی ابن عبدالله (۱۲۴۰ ۱۲۴۹ ه. ق)

در سال ۱۲۳۵ ه. ق/ ۱۸۱۹ م. ترکی (۱)پسر عبدالله بن سعود با تصرف ریاض و عارض، ارتش مصر را از این دو شهر بیرون راند و با همراه ساختن اعراب جبل شَمَّر و مطیر، در سال ۱۲۴۰ ه. ق دولت دوم خاندان آل سعود را بنیان نهاد.

در سال ۱۲۴۲ ه. ق/ ۱۸۳۳ م. فیصل بن ترکی از مصر گریخته، به پدر پیوست و به یاری او احساء و قطیف را نیز گرفت و ترکان عثمانی را از وادی حنیفه بیرون راند. با انعقاد پیمان مشایخ قبایل شَمَّر و حایل با وی کار سعودیان

۱- از زمان ترکی بن عبدالله بن محمد بن سعود، امارت سعودی از اولاد عبدالعزیز به اولاد برادرش عبدالله منتقل شد و تا امروز در همین نسل باقی است.

ص:۱۰۲

رونق بیشتری گرفت. امّا پسر عموهای ترکی به فرماندهی مِشاری بر او تاختند و ترکی را به قتل رساندند و مشاری در ریاض به امارت نشست.

۷. فیصل بن ترکی (۱۲۵۰ ۱۲۵۴ ه. ق)

در سال ۱۲۴۹ ه. ق/ ۱۸۸۷ م. فیصل پسر ترکی به کمک آل‌رشید، ریاض را باز پس گرفت و مشاری را به قتل رسانده، خود به جای او به تخت نشست.

با اطلاع یافتن محمد علی پاشا حاکم مصر از این حوادث، خورشید پاشا را به نجد اعزام کرد. وی ریاض را تصرف و فیصل بن ترکی را با جمعی از بستگانش دستگیر و به قاهره تبعید کرد.

۸. خالد بن سعود (۱۲۵۴ ۱۲۵۷ ه. ق)

محمد علی پاشا، در سال ۱۲۵۴/ ۱۸۳۸ م خالد بن سعود را به جای فیصل منصوب کرد. وی تا سال ۱۲۵۷ ه. ق حکومت کرد. امّا اعراب بر وی شوریدند، خالد سال‌ها در عربستان سرگردان بود تا این که به سال ۱۲۷۸ ه. ق در جدّه درگذشت. (۱)

۹. عبدالله بن ثنیان (۱۲۵۷ ۱۲۵۹ ه. ق)

پس از سقوط خالد، عموزاده وی عبدالله بن ثنیان به مدت دو سال حکومت کرد. اعلام استقلال حکومت مصر از دولت عثمانی، فشار روس و انگلیس محمد علی پاشا را ناچار ساخت ارتش خود را از جزیرةالعرب فراخواند.

۱- بعضی سال وفات خالد بن سعود بن عبدالله را ۱۲۵۷ ه. ق. و محل فوتش را مکّه نوشته‌اند. الأعلام زرکلی، ج ۳، ص ۳۳۷

ص:۱۰۳

۱۰. فیصل بن ترکی؛ دوره دوم (۱۲۵۹ ۱۲۸۲ ه. ق)

پس از فراخوانی لشکر مصر، فیصل بن ترکی فرصت را غنیمت شمرده، از قاهره به نجد آمد و برای دومین بار تا سال ۱۲۸۲ ه. ق در ریاض به حکومت
پرداخت و در سال ۱۲۸۲ ه. ق درگذشت.

۱۱. عبدالله بن فیصل؛ دوره اوّل (۱۲۸۲ ۱۲۸۸ ه. ق)

پس از فیصل، فرزندش عبدالله بر مسند قدرت نشست ولی با برادرش سعود بر سر جانشینی پدر کشمکش داشت. با همدستی قبیله عجمان و سعود، عبدالله به ابن رشید و پاشا والی بغداد پناه برد و با کمک آنها به منطقه احساء حمله کرد.

۱۲. سعود بن فیصل (۱۲۸۸ ۱۲۹۱ ه. ق)

با قدرت یافتن سعود، همچنان جنگ و درگیری میان سعود و عبدالله ادامه یافت. در این دوران، آل رشید برخی از شهرهای اطراف را تصرف کرد و شیخ کویت نیز دست‌اندازی‌هایی را به نجد آغاز کرد. ارتش عثمانی نیز در سال ۱۲۸۸ ه. ق به کمک کویتی‌ها، منطقه احساء و قطیف را تصرف کرده، آن را به بصره ضمیمه نمود. سعود در سال ۱۲۹۱ ه. ق درگذشت.

۱۳. عبدالرحمن بن فیصل؛ دوره اوّل (۱۲۹۱ ۱۲۹۳ ه. ق)

پس از سعود، برادرش عبدالرحمن بن فیصل به حکومت ریاض دست یافت ولی با مخالفت فرزندان برادرش سعود مواجه شد، از برادرش عبدالله بن فیصل که در عتیبه اقامت داشت، تقاضای کمک کرد. عبدالله با سپاهی گران به ریاض آمد و با بیعت عبدالرحمن، عبدالله برای دومین بار قدرت را در دست گرفت.

ص:۱۰۴

۱۴. عبدالله بن فیصل؛ دوره دوم (۱۲۹۳ ۱۳۰۷ ه. ق)

ملک عبدالله برای بسط قدرت خود، به قبایل منطقه مجمعه یورش برد ولی با حرکت سپاهیان آل رشید که با آن قبایل پیمان دفاعی داشتند، ملک عبدالله به ریاض بازگشت. ولی بار دیگر در سال ۱۳۰۱ ه. ق به منطقه مجمعه حمله کرد ولی با مقابله سپاهیان ابن رشید مواجه شده، ملک عبدالله به ریاض گریخت و با

آل رشید به مصالحه پرداخت ولی فرزندان برادرش ملک سعود او را دستگیر و زندانی کردند.

ابن رشید به بهانه آزادسازی ملک عبدالله، ریاض را تصرف و برادرش عبدالرحمن را اسیر کرد و به حایل فرستاد و پس از مدتی، بر اساس تقاضای اسیران، آن دو را به ریاض بازگرداند. امیر عبدالله پس از بازگشت به ریاض، در سال ۱۳۰۷ ه. ق در گذشت.

۱۵. عبدالرحمن بن فیصل؛ دوره دوم (۱۳۰۷ ۱۳۰۹ ه. ق)

عبدالرحمن پس از بازگشت به ریاض، با طرح قبلی با یاران خود به دیدار ابن سهبان امیر ریاض رفت و در حمله‌ای برق‌آسا، همراهان ابن سهبان را کشته، او را دستگیر و زندانی ساخت. با بیعت مردم ریاض با عبدالرحمن، وی برای بار دوم در ریاض قدرت یافت.

ابن رشید با اطلاع از تحولات، به مقابله برخاست و با تاکتیکی حساب شده، لشکریان عبدالرحمن را تار و مار ساخت و ریاض را محاصره نمود. (۱)عبدالرحمن با گریختن از ریاض، نخست به یکی از قبایل عجمان پناه برد، سپس به بیابان‌های «الربع الخالی» رفته و پس از مدت کوتاهی، رهسپار قطیف و احساء شد و از آنجا به کویت رفت. شیخ کویت ابتدا اقامت او را نپذیرفت ولی بعد از چندی با موافقت

۱- صلاح الدین المختار، تاریخ المملکة العربیة السعودیه، ج ۱، ص ۳۷۳- ۳۸۵.

ص:۱۰۵

مقامات عثمانی، ده سال با عسرت بسیار در کویت اقامت یافت. عبدالرحمن در این ایام، یک بار برای پس گرفتن ریاض به عشایر قحطانی و آل‌رشید حمله برد، ولی شکست خورد.

بدین سان دولت دوم سعودی نیز به دست خاندان آل رشید منقرض گشت. ابن رشید نیز به سال ۱۳۱۵ در حایل وفات نمود ولی حاکمیت آل‌رشید توسط جانشینان وی ادامه یافت.

دولت سوم آل سعود (۱۳۱۹ ه. ق تا کنون)

۱۶. عبدالعزیز بن عبدالرحمن (۱۳۷۳– ۱۳۱۹ ه. ق)

عبدالعزیز بن عبدالرحمن که تجربه همراهی پدر در گریختن از ریاض و مهاجرت به بیابان‌های الربع الخالی، احساء و زندگی مرارت بار کویت او را آزرده ساخته بود و چشم طمع شیخ کویت به نجد، تلاش روس‌ها به تسلط بر راه دریایی هند، کوشش آلمانی‌ها برای اتصال راه‌آهن برلین به کویت، سعی انگلیسی‌ها برای بسط نفوذ در عربستان را می‌دید، در بیست سالگی و علی‌رغم مخالفت پدر و امیر کویت به همراه نوزده تن از خویشان و دوستان به سوی سرزمین نجد به راه افتاد و بیست نفر را با خود همراه کرد و با این جمع چهل نفری به سوی ریاض عزیمت کردند و در سال ۱۳۱۹ ه. ق/ ۱۹۰۱، با بیست و نه تن از یارانش که به شمشیر و تپانچه مسلح بودند با اقدامی غافل‌گیرانه، به قلعه ریاض که «المُصمَک» نام داشت، حمله و عَجلان حاکم منصوب ابن رشید و تعدادی از محافظان قلعه را کشته و آن را تصرف کردند.

بدین ترتیب شهر ریاض روز چهارشنبه چهارم شوال ۱۳۱۹ ه. ق برابر با دوازدهم ژانویه ۱۹۰۲ م به تصرف عبدالعزیز بن عبدالرحمن در آمد و تمامی اموال، سلاح‌ها، اسبان و شتران ابن رشید به دست این امیرزاده سعودی افتاد.

با بیعت مردم ریاض با عبدالعزیز برای بار سوم سلطنت آل سعود در ریاض بر

ص:۱۰۶

پا شد. عبدالعزیز ارتش عثمانی و سپاه آل رشید را در سال ۱۳۲۴ ه. ق/ ۱۹۰۶ که به مقابله آمده بودند، شکست داد و پس از غلبه بر آل رشید بر سراسر نجد استیلا یافت و حمله اعراب کویتی را که به تحریک شیخ مبارک الصباح و عثمانی‌ها به جنگ وی آمده بودند، دفع کرد.

عبدالعزیز در سال ۱۳۳۰ ه. ق/ ۱۹۱۲ از میان جوانان تندخو و شجاع صحرا،

سپاهی با انضباط، تعلیم یافته و معتقد به وهابیت به نام «اخوان» که امروز گارد

ملی (حرس وطنی) را نامیده می‌شوند، تأسیس کرد و با تکیه بر آن، قدرت خود را بسط داده، فتوحات بسیاری نمود.

او در سال ۱۳۳۱ ه. ق/ ۱۹۱۳ استان احساء، قطیف، هُفوف و سراسر منطقه شرقی عربستان را از ترکان عثمانی گرفت و به تدریج تا سال ۱۳۳۹ ه. ق/ ۱۹۲۱ اراضی شمالی عربستان را نیز به تصرف خود درآورد.

انگلستان به منظور دست‌یابی به اهداف استعماری و بسط نفوذ خود در جهان اسلام، از یک سو عبدالعزیز را به عنوان حکمران مستقل نجد به رسمیت شناخت و کمک مالی فراوانی هم به او نمود (۱)و از سوی دیگر به امیران مکه وعده تشکیل یک کشور پادشاهی بزرگ عربی را داد که کشورهای سوریه، عراق و فلسطین را در بر گیرد و همزمان طی اعلامیه مشهور «بالفور»، فلسطین را به یهودیان وعده نمود.

در این دوران «تی. ای. لورنس» که با آموختن فرهنگ و لهجه‌های مختلف زبان عربی و پوشیدن لباس عربی به لورنس عربستان شهرت یافته بود، به عنوان رایزن نظامی انگلستان برای رهبران عرب حجاز کار می‌کرد. حجاز در آن زمان تحت سلطه عثمانی بود و دولت عثمانی به دلیل اتحاد با آلمان، دشمن انگلستان محسوب می‌شد. در عربستان، در این دوران لورنس برای پیشبرد اقدامات نظامی

۱- برای اطلاعات بیشتر ن. ک.: نجده فتحی صفوه، الجزیرهٔ العربیه فی الوثائق البریطانیه.

ص:۱۰۷

انگلستان و منافع شخصی خود با بسیاری از رهبران عرب، روابط نزدیک برقرار کرده بود.

اکنون وقت آن بود که انگلستان، دولت ریاض و حجاز را به جان هم بیندازد؛ لذا به عبدالعزیز پیشنهاد کرد که شریف حسین امیر مکه را از حجاز بیرون راند، شریف حسین نیز با غرور و نخوتی که داشت، از حج گزاردن مردم نجد جلوگیری کرد و بدین سان روابط ریاض و حجاز به تیرگی گرایید.

هاشمیان حجاز با وعده بریتانیا در مورد حکومت بر منطقه هلال خصیب، از خطر آل‌سعود غافل شده بودند و عبدالعزیز پس از گرفتن فتوا از شورای علمای وهّابی مبنی بر محکومیت شریف حسین و شایستگی عبدالعزیز برای اداره امور حرمین در سال ۱۳۴۱ ه. ق/ ۱۹۲۳ م مقدّمات لازم برای تهاجم را تهیه و در سال ۱۳۴۲ ه. ق/ ۱۹۲۴ م با لشکری بزرگ به حجاز حمله نمود و بعد از کشتارهای طائف و مدینه، ملک حسین، شریفِ مکّه را که به نفع فرزندش علی کناره‌گیری کرده بود، شکست داد و شهر مقدس مکّه و مدینه و سایر بلاد حجاز را تصرف کرد.

با توطئه تازه انگلیسی‌ها برای ایجاد و توسعه منازعات خونین میان اعراب، یگان‌هایی از ارتش اردن به حجاز فرستاده شد که بر منطقه معان عقبه دست انداخت. در نوامبر ۱۹۲۵ م بریتانیا انعقاد پیمانی با اردن را به آل‌سعود تحمیل کرد که بر اساس آن، باید ریاض از دشتی که نجد و سوریه را به هم وصل می‌کرد، چشم پوشیده و آن را به اردن واگذار می نمود.

انگلستان در برابر کسب حق داوری در باره اختلافات مرزی نجد و عراق کمک مالی خود را به فرمانروای تازه حجاز، شریف علی قطع نمود.

سعودیان در سال ۱۹۲۶ م امیر حسن را از عسیر بیرون راندند و با جانشین او پیمان بستند اما پس از چهار سال منطقه عسیر را به حکومت خود ملحق کردند.

پس از این تصرفات، نخست عبدالعزیز ابن سعود خود را «پادشاه حجاز و

ص:۱۰۸

نجـد» نامید ولی در تاریخ هفدهم جُمادی الاولی سال ۱۳۵۱/ ۱۹۳۹ به موجب فرمانی اساساً نام کشور را به خاندان سـعودی منتسب کرد و کشور را «المملکهٔ العربیهٔ السعودیه» نام نهاد و پایتخت آن را شهر ریاض قرار داد.

بعد از فتح حجاز، وی به فکر رهبری جهان اسـلام و تشـکیل وحدت اسـلامی و وحدت عربی افتاد. بعد از جنگ‌های سـختی که در سال ۱۳۵۳ ه. ق با حسن

ادریسی فرمانروای تهامه و امام یحیی حاکم یمن کرد، آن دو نیز عملًا مطیع ابن

سعود شدند. (۱)کشف نفت، سـرآغاز فصـلی نوین: پیـدا شدن نفت در منطقه شـرقی عربسـتان که امتیاز اسـتخراج آن را به کمپانی آمریکایی استانداردواویل و سپس شرکت «آرامکو» واگذار کرد، فصل نوینی را رقم زد.

از سال ۱۳۵۸ ه. ق/ ۱۹۳۹ صدور نفت سـعودی به کشورهای غربی آغاز شد و درآمد آن موجب آبادانی عربستان و ثروت بی‌کران سعودیان گردید.

ابن سعود با تکیه بر مذهب وهابیت و بر اساس آداب قبیله‌ای، به وسیله رؤسای قبایل صحراگرد، آنها را در اختیار گرفت و با ازدواج با دختر سـران قبایل، با آنان پیوند سـببی ایجاد نمود و تعداد سی پسر و بسیاری دختر از زنان گوناگون باقی گذاشت و از این طریق حاکمیت خود بر عربسـتان را تضـمین نمود. در شانزدهم محرم ۱۳۵۳ برابر ۱۱ مه ۱۹۳۳ عبـدالعزیز با تصویب شورای علمای وهابی، پسـرش سعود سوم را به عنوان ولیعهد اوّل و پسر دیگرش فیصل را به عنوان ولیعهد دوم و وزیر امور خارجه تعیین کرد. گفتنی است طبق وصیت ملک عبدالعزیز، پسرانش به ترتیب سن، به پادشاهی می‌رسند.

ملک عبدالعزیز در سال ۱۳۷۳ ه. ق برابر نهم نوامبر ۱۹۵۳ م. پس از ۵۴ سال حکومت بر عربستان، در شهر طائف درگذشت.

۱- برای تفصیل بیشتر ن. ک.: ملوک العرب ریحانی، ج ۱، ص ۷۶- ۳۹۲ و صقر الجزیره، ج ۳، ص ۴۵۳.

ص:۱۰۹

۱۷. ملک سعود بن عبدالعزیز (۱۳۸۴– ۱۳۷۳ ه. ق)

پس از درگذشت عبدالعزیز، فرزند بزرگش ملک سعود سوم به سلطنت رسید؛ وی گر چه برادرش فیصل را به عنوان ولیعهد اوّل منصوب نمود، ولی با او در چگونگی فرمانروایی اختلاف و رقابت داشت.

وی در بحران مالی سال ۱۹۵۸ میلادی/ ۱۳۷۸ ه. ق به ناچار قوه مجریه را به فیصل سپرد، اما چندی بعد او را عزل کرد. ولی در سال ۱۹۶۲ و ۱۹۶۳ م بار

دیگر فیصل عهده‌دار قوه مجریه گردید.

ملک سعود مدت یازده سال قدرت را در دست داشت، تا آن که امیر فیصل به هنگام سفر وی به خارج برای معالجه، با جلب نظر مجلس الاسرة المالکه (شورای سلطنتی خاندان سعودی)، در سال ۱۳۸۴ ه. ق/ ۱۹۶۴ م. برادرش را از سلطنت خلع نمود و خود زمام امور را به دست گرفت.

۱۸. ملک فیصل بن عبدالعزیز (۱۳۹۵– ۱۳۸۴ ه. ق.)

ملک فیصل سمت نخستوزیری و وزارت خارجه را خود بر عهده گرفت و برادرش خالد را ولیعهد اوّل و نایب نخست وزیر و برادر دیگرش فهد را ولیعهد دوم تعیین کرد و به دلیل دوراندیشی و حوصله وی و رشد قیمت نفت، عربستان رو به رشد اقتصادی و برقراری روابط دوستانه با همه دولت‌ها نهاد.

اعزام سربازان سعودی برای مدد رسانیدن به اردن در جنگ اعراب و اسرائیل، در سال ۱۹۶۷ م، شرکت در تحریم نفتی اعراب بر ضدّ حامیان اسرائیل و تکرار این تحریم در جنگ‌های سال ۱۹۷۳ م از اقدامات او بود. ملک فیصل در سال ۱۹۷۵ میلادی به طرز مشکوکی به دست یکی از برادرزادگانش کشته شد.

۱۹. ملک خالد بن عبدالعزیز (۱۴۰۲– ۱۳۹۵ ه. ق)

پس از کشته شدن ملک فیصل، برادرش خالد به پادشاهی رسید. ولی به دلیل

ص:۱۱۰

بیماری و ضعف، بیشتر کارها را به ولیعهد خود امیر فهد واگذار نمود. او پس از هفت سال، بدون اقدام مهمی به سال ۱۴۰۲ ه. ق در گذشت.

۲۰. ملک فهد بن عبدالعزیز (۱۴۲۶– ۱۴۰۲ ه. ق)

با مرگ خالد، برادرش فهد پادشاه عربستان شد. وی ریاست هیأت دولت و پست نخستوزیری را خود عهده‌دار گردید و برادرش امیر عبدالله را ولیعهد اوّل و برادر دیگرش امیر سلطان را ولیعهد دوم و وزیر دفاع و هواپیمایی و برادرزاده‌اش سعود بن فیصل را به پست وزارت خارجه تعیین نمود.

ملک فهد، عنوان «جلالة الملک» را از ابتدای نام خود حذف کرد و به جای آن لقب «خادم الحرمین الشریفین» را برگزید. مسجدالحرام و مسجد نبوی را توسعه بخشید و برای ترویج آیین وهابیت کوشش بسیار نمود و روابط و مناسبات سیاسی، اقتصادی با جهان غرب را صمیمیت بیشتری بخشید. او در تشکیل شورای همکاری خلیج فارس و تأسیس اتحاد نظامی «درع الجزیره/ سپر جزیره» پیشگام و در تقویت اتحادیه عرب تلاش بسیار نمود. وی در سال ۲۰۰۵ میلادی دار فانی را وداع نمود.

۲۱. ملک عبدالله بن عبدالعزیز (تا کنون– ۱۴۲۶ ه. ق)

پس از سکته مغزی ملک فهد در سال ۱۹۹۵ م، امیر عبدالله عملا زمام امور را به دست گرفت، وی پس از مرگ ملک فهد در سال ۲۰۰۵ میلادی به طور رسمی پادشاه کشور شد. وی برادرش امیر سلطان را با حفظ سمت پیشین، به ولیعهدی منصوب نمود.

ص:۱۱۱

نژادنامه خاندان سعودی

اینک نژادنامه آل سعود و فهرست کامل دولت‌های سه‌گانه سعودی با سنوات و مدت حکومت هر یک تقدیم می‌شود:

شماره ۱ تا ۴ حاکمان دولت اول سعودی

شماره ۵ تا ۱۵ حاکمان دولت دوم سعودی

شماره ۱۶ تا ۲۱ حاکمان دولت سوم سعودی

ص:۱۱۲

حاکمان دوره اول آل سعود

۱. محمد بن سعود: ۱۱۳۹ الی ۱۱۷۹ ق. به مدت ۴۰ سال

۲. عبدالعزیز بن محمد: ۱۱۷۹ الی ۱۲۱۸ ق. به مدت ۳۹ سال

۳. سعود بن عبدالعزیز: ۱۲۱۸ الی ۱۲۲۹ ق. به مدت ۱۱ سال

۴. عبدالله بن سعود: ۱۲۲۹ الی ۱۲۲۳ ق. به مدت ۵ سال

حاکمان دوره دوم آل سعود

۵. مشاری بن سعود: ۱۲۳۵ الی ۱۲۳۵ ق. به مدت کمتر از یک سال

۶. ترکی بن عبدالله: ۱۲۴۰ الی ۱۲۴۹ ق. به مدت ۱۰ سال

۷. فیصل بن ترکی (دوره‌اول): ۱۲۵۰ الی ۱۲۵۴ ق. به مدت ۴ سال

۸. خالد بن سعود: ۱۲۵۴ الی ۱۲۵۷ ق. به مدت ۳ سال

۹. عبد الله بن ثنیان: ۱۲۵۷ الی ۱۲۵۹ ق. به مدت ۲ سال

۱۰. فیصل بن ترکی (دوره دوم): ۱۲۵۹ الی ۱۲۸۲ ق. به مدت ۲۳ سال

۱۱. عبدالله‌بن‌فیصل (دوره‌اول): ۱۲۸۲ الی ۱۲۸۸ ق. به مدت ۶ سال

۱۲. سعود بن فیصل: ۱۲۸۸ الی ۱۲۹۱ ق. به مدت ۳ سال

۱۳. عبدالرحمن‌بن‌فیصل (دوره‌اول): ۱۲۹۱ الی ۱۲۹۳ ق. به مدت ۲ سال

۱۴. عبدالله‌بن‌فیصل (دوره‌دوم): ۱۲۹۳ الی ۱۳۰۷ ق. به مدت ۱۴ سال

۱۵. عبدالرحمن‌بن‌فیصل (دوره‌دوم) ۱۳۰۷۱۳۰۹ ق. ۲ سال

حاکمان دوره سوم آل سعود

۱۶. ملک‌عبدالعزیز بن‌عبدالرحمن: ۱۳۱۹ الی ۱۳۷۳ ق. به مدت ۵۴ سال

۱۷. ملک سعود بن عبدالعزیز: ۱۳۷۳ الی ۱۳۸۴ ق. به مدت ۱۱ سال

۱۸. ملک فیصل بن عبدالعزیز: ۱۳۸۴ الی ۱۳۹۵ ق. به مدت ۱۱ سال

۱۹. ملک خالد بن عبدالعزیز: ۱۳۹۵ الی ۱۴۰۲ ق. به مدت ۷ سال

ص:۱۱۳

۲۰. ملک فهد بن عبدالعزیز: ۱۴۰۲ الی ۱۴۲۶ ق. به مدت ۲۴ سال

۲۱. ملک عبدالله بن عبدالعزیز: ۱۴۲۶ ق. تا کنون

۳. دوران معاصر عربستان

اشاره

سیمای نظام سیاسی معاصر عربستان به شرح ذیل است:

الف. قانون اساسی

این کشور قانون اساسی خود را قرآن معرفی می‌نماید، ولی در سال ۱۴۱۲ ه. ق/ ۱۹۹۲ میلادی به فرمان ملک فهد دارای سه قانون اساسی، قانون مجلس شورا و قانون مناطق ایالتی شد.

قوانین سه‌گانه عربستان سعودی، در برگیرنده ۸۳ اصل است و در بند اوّل آن، چنین آمده است:

«مملکت عربستان سعودی، دولتی عربی، اسلامی و دارای استقلال کامل است و دین آن اسلام و قانون اساسی اش کتاب‌الله و سنت پیامبر و زبان رسمی آن عربی و پایتختش ریاض است».

ب. ساختار سیاسی

۱ قدرت مطلقه پادشاه

پادشاه بالاترین مقام سیاسی و رئیس دولت و هیأت وزیران و نخست وزیر می‌باشد و قوه مقننه و قضائیه را نیز هدایت می‌کند.

در اصل پنجم در باره سیستم حکومتی عربستان چنین آمده است:

«سیستم حکومتی در مملکت عربستان سعودی، پادشاهی است و حکومت در

فرزندان پادشاهِ بنیان گذار، عبدالعزیز بن عبدالرحمن بن فیصل آل‌سعود و

ص:۱۱۴

فرزندانش موروثی است و با صالحین آنان برای حکومت بر مبنای کتاب الله و سنت پیامبر بیعت می‌شود.»

دیوان سلطنتی که دفتر اجرایی و شخصی پادشاه است و شامل دفتر مشاوران سیاست داخلی، خارجی، روابط دینی، روابط بدویان، پژوهش‌های دینی، کمیته اخلاقیات عمومی و تشریفات می‌شود، در ریاض قرار دارد و دیدارهای عمومی با مردم و بار عام شاه نیز در آن مکان انجام می گیرد. (۱)

۲ ولیعهد

یکی از برادران شاه به عنوان ولیعهد و نایب اوّل رئیس شورای وزیران انتخاب می شود و در غیاب شاه، ریاست جلسه هیأت وزیران را بر عهده دارد. پس از مرگ شاه، ولیعهد با تأیید شورای خانوادگی آل‌سعود به حکومت می‌رسد.

۳ شورای خاندان حاکم

مجلس خانوادگی آل سعود یا (مجلس الاسرة المالکه) که اعضایش از وابستگان خاندان آل‌سعود، متنفذان و ثروتمندان قبایل هستند، در تعیین مسائل کلّی، ترسیم خطوط کلی و تعیین پادشاه نقش دارد. با رأی این مجلس، در سال ۱۹۶۵ م. ملک سعود تحت عنوان عدم لیاقت عزل و ملک فیصل به عنوان پادشاه نصب گردید، ولی در اغلب موارد نقش این مجلس، مشورتی بوده است.

۴ قوای سه‌گانه

اشاره

عربستان دارای سه قوه مقننه، قضائیه و مجریه است. در اصل ۲۴ قانون اساسی آمده است:

۱- گودوین، عربستان سعودی، ص ۶۴.

ص:۱۱۵

«قوای دولت بر سه قوه استوار است: قوه قضائیه، قوه مجریه و قوه مقننه؛ این

سه قوه در انجام وظایف خود بر مبنای این قانون و دیگر قوانین، هماهنگی به عمل می‌آورند و پادشاه مرجع تمام این قوا می‌باشد.»

الف قوه مقننه

اوّلین مجلس شورا به فرمان ملک فهد در سال ۱۹۹۲ م با عضویت ۶۰ نفر تشکیل شد. دوره دوم در ۱۹۹۶ م با عضویت ۹۰ نفر و دوره سوم با عضویت ۱۲۰ نفر و دوره اخیر با حضور ۱۵۰ نفر تشکیل شده است. این مجلس در دوره‌های اوّل و دوم صرفاً مشورتی بود، ولی در دوره سوم در مواردی به تصمیم‌گیری پرداخت. اعضای این مجلس به مدت چهار سال هجری قمری توسط پادشاه تعیین و مردم در انتخاب آنان نقشی ندارند.

«رئیس مجلس شورا و معاون و دبیر کل مجلس و برکناری آن به دستور پادشاه انجام می‌پذیرد و حقوق و وظایف آنان توسط فرمان پادشاهی تعیین می‌شود.»

این مجلس دارای یازده کمیسیون تخصصی است و هیأت رئیسه آن، شامل رئیس و معاونان کمیسیون‌های یازده‌گانه است. در صورت بروز اختلاف در مصوبات این مجلس مشورتی با مصوبات هیأت وزیران، تصمیم‌گیرنده نهایی، پادشاه است. (۱)

ب قوه قضائیه

وزارت عدل یا دادگستری در این کشور، در سال ۱۳۸۲ ه. ق در زمان ملک فیصل تشکیل شد. وزیر دادگستری اغلب یکی از اعضای خانواده آل شیخ محمد

۱- اصل ۳، ۱۰، ۱۳ و ۱۷ قانون مجلس شورا.

ص:۱۱۶

بن عبدالوهاب است. در سال ۱۳۹۰ وزیر، به منصب قاضی القضات نیز منصوب گردید.

این وزارتخانه شامل شورای عالی قضایی، دادگاه عالی استیناف، دادگاه‌های عمومی، دادگاه ویژه و دادگاه خاص می‌باشند.

۱ شورای عالی قضایی (مجلس القضاء الاعلی): اعضای این دیوان، یازده نفرند که پنج نفر آن دائمی هستند و توسط شاه انتخاب می‌شوند. تمام دادگاه‌های کشور زیر نظر شورای عالی هستند و تجدید نظر در مورد مجازات اعدام و بریدن دست در این شورا صورت می‌گیرد. تصمیم دیوان عالی به عنوان رأی نهایی تلقی می‌شود و حکم صادره جهت اجرا به دایره مربوطه ارسال می‌شود.

۲ دادگاه عالی استیناف (محکمهٔالتمییز): اعتراض متهم نسبت به حکم صادره از دادگاه محلی، در مسائل گوناگون کیفری، حقوقی، جناحی و شخصی در دادگاه عالی استیناف بررسی می‌گردد. گاه همان نظر اوّلیه تأیید و گاه جهت بررسی و صدور حکم مجدد، به دادگاه محلی ارجاع می‌شود.

بررسی پرونده‌ها در دادگاه عالی بدون حضور هیچ یک از طرفین دعوا یا وکیل آنها صورت می‌پذیرد. در صورتی که به حکم صادره توسط دادگاه عالی نیز اعتراض شود، پرونده به دیوان عالی ارجاع داده می‌شود و آن دیوان، ظرف یک ماه پرونده را بررسی و حکم قطعی را صادر می‌نماید.

۳ دادگاه عمومی: در دادگاه عمومی یک قاضی که از طرف وزیر دادگستری نصب می‌شود، انجام وظیفه می‌کند. ولی پرونده‌های منجر به حکم رجم، بریدن دست و اعدام، با حضور سه قاضی بررسی می‌شود.

۴ دادگاه ویژه (محکمهٔ الجوزیه): این دادگاه، تحت نظر پادشاه است و از طرف وزیر دادگستری جهت رسیدگی به امور ویژه تشکیل می‌شود. یک قاضی دارد و کیفیت کار آن مثل دادگاه‌های عمومی است.

ص:۱۱۷

۵ دادگاه خاص (المحکمهٔ الخاصهٔ للاحوال الشخصیّه): این دادگاه به شکایات از حکمرانان، استانداران، پلیس یا دادگاه‌های محلی رسیدگی می کند.

طبق قانون این دادگاه باید در بررسی حقوق شاکیان و دعاوی، علنی، مستقل

و بی‌طرف باشد، امّا در عمل، فاقد استقلال و کاملا تحت نفوذ است.

بر اساس قوانین عربستان، جرایمی همانند قتل، حمله به اسلام، زنا، تجاوز به عنف، سرقت مسلحانه، خرابکاری و از سال ۱۹۸۷ به بعد، قاچاق مواد مخدر، مجازات اعدام را به دنبال دارد.

اعتقاد و باور دینی، ترس از برخورد شدید پلیس و مجازات، آمار بزهکاری در عربستان را نسبت به میزان وقوع جرم در سایر کشورهای مدرن کاهش داده است و جرایمی همچون درگیری‌های خیابانی توأم با زد و خورد، قتل، آتش‌زنی، جعل و کلاهبرداری بسیار کم است.

همچنین رواج داوری‌های قبیله‌ای و حلّ و فصل دعاوی توسط رئیس و بزرگترهای قبیله و فضا و جوّ ترس حاکم بر مردم، موجب خلوت بودن دادگاه‌های عربستان شده است.

فقدان نظام حقوقی مدوّن و عدم تبیین حقوق شهروندی، اعمال نابرابر قانون در مورد بیگانگان و اتباع کشور، نفوذ و تأثیر حاکمان و متنفذان در صدور حکم، از مهم‌ترین چالش‌های سیستم قضایی عربستان است.

ج قوه مجریه

پس از شاه که ریاست هیأت وزیران و پست نخست وزیری را بر عهده دارد، هیأت وزیران عالی‌ترین قدرت اجرایی می‌باشند.

هیأت وزیران: نخستین هیأت وزیران به فرمان ملک عبدالعزیز در سال ۱۹۵۳ میلادی/ ۱۳۷۳ ه. ق تشکیل شد. در سال ۱۹۹۳ ملک فهد نظامنامه

ص:۱۱۸

جدیدی برای هیأت وزیران مقرر نمود. اکنون هیأت وزیران ۴۰ عضو به شرح ذیل دارد:

۱. پادشاه: رئیس هیأت وزیران و نخست وزیر ۲. نایب رئیس اوّل: ولیعهد و وزیر دفاع و هواپیمایی و بازرسی کل ۳. وزیر کشاورزی و آب ۴. وزیر تجارت ۵.

وزیر راه ۶. وزیر آموزش و پرورش ۷. وزیر دارایی و اقتصاد ملی ۸. وزیر خارجه ۹. وزیر بهداشت ۱۰. وزیر آموزش عالی ۱۱. وزیر صنعت و برق ۱۲. وزیر تبلیغات ۱۳. وزیر کشور ۱۴. وزیر دادگستری ۱۵. وزیر کار و امور اجتماعی ۱۶. وزیر نفت و معدن ۱۷. وزیر حج ۱۸. وزیر اوقاف و امور اسلامی ۱۹. وزیر پست و تلگراف و تلفن ۲۰. وزیر برنامه‌ریزی ۲۱. وزیر مسکن ۲۲. وزیر امور شهر و روستا ۲۳ – ۲۵. سه وزیر مشاور بدون وزراتخانه. افزون بر آنان، رؤسای برخی از مؤسسات دولتی همچون رئیس سازمان جوانان، دیوان محاسبات عمومی، خدمات اجتماعی و رئیس هیأت رقابت و تحقیق و ... در هیأت وزیران شرکت می‌کنند.

اعضای هیأت وزیران از سه دسته تشکیل یافته‌اند:

۱. شاه و شاهزادگان که وزارتخانه و ارگان‌های مهم دفاع، خارجه، کشور و ... را در اختیار دارند.

۲. تکنوکرات‌ها و تحصیل‌کرده‌های خارج که مدیریت وزارتخانه‌های تخصصی را بر عهده گرفته‌اند.

۳. مذهبی‌های سنتی که وزارت‌خانه‌های فرهنگی، آموزشی و قضایی را اداره می‌کند و اغلب از نوادگان محمد بن عبدالوهاب معروف به «آل شیخ» هستند.

محل تشکیل جلسه هیأت دولت در ریاض، کاخ «الیمامه» و در جده، کاخ «السلام» می‌باشد و پادشاه حق دارد تا ۳۰ روز بعد، مصوبات هیأت دولت را لغو کند.

ص:۱۱۹

استانداران یا امیران مناطق: پس از هیأت دولت، عالی‌ترین مقام اجرایی در هر منطقه/ استان، استانداران و امیران مناطق سیزده‌گانه هستند که از سوی پادشاه منصوب می‌گردد و وظیفه اجرای سیاست کلی و امور اجرایی را بر عهده دارد و از اختیارات تام برخوردار است.

ج. سیاست داخلی

عربستان تا کنون از حزب سیاسی، آزادی بیان و انتخابات برای تعیین مسؤولان حکومتی برخوردار نبوده است. بلکه به گفته فیلیپ گودوین، جامعه عربستان و سیاست‌های آن حتی از دهه‌های پیش هم محافظه کارانه‌تر شده است.

راهبردهای اساسی سیاست داخلی این کشور، سعودی کردن مردم با ساختن یک ملت و ملیت به نام یک خاندان، نهادینه سازی آموزه‌های وهابیت، کنترل عملیات تروریستی و برقراری امنیت و جایگزینی کارگزاران سعودی به جای اتباع خارجی است.

حوادث یا چالش‌هایی همچون اشغال کعبه در سال ۱۹۷۹ م، کشتار حجاج ایرانی در سال ۱۳۶۶ ه. ش، خفه شدن هزاران حاجی در تونل‌های مکه در حج سال ۱۹۹۰ م، نامه اعتراضیه علمای عربستان که در آن به نادیده گرفتن مسائل اسلامی، پنهان نگهداشتن زد و بندهای سیاسی خارجی، عدم آزادی بیان، آوردن مسیحیان و غیر مسلمانان به کشور برای حمله به کشور اسلامی (عراق) و برخورد نامناسب دولت با علمای مخالف حکومت، اعتراض شده بود، اعتراضات زنان به مقررات ممنوعیت رانندگی از چالش‌های سیاست داخلی این کشور است.

گفتنی است ملک عبدالله علی‌رغم ناخشنودی برخی از سنت گرایان مذهبی با تشکیل گروه گفتگوی ملی (الحوار الوطنی) با حضور برخی از روشنفکران، منتقدان، معترضان، عالمان شیعی و نمایندگان اقشار مختلف جامعه کوشیده

ص:۱۲۰

است فضـای سـنگین، بسـته و خشن حـاکم بر جـامعه را تلطیف نمایـد. همچنین در خردادمـاه ۱۳۸۶ ه. ش. اولین همـایش گفتگـوی مـذاهب اسـلامی (الحوار الاسـلامی) را برگزار نمود که امیـد می‌رود فضای تکفیر و مشـرک خوانـدن مذاهب دیگر توسط وهابیون تندرو را تا حدودی تغییر دهد.

همچنین در دو سال گذشته براساس تصویب هیأت دولت نیمی از اعضای

شوراهای شـهر را مردم انتخاب می‌کنند، ولی در انتخاب این عده نیز فقط مردان سـعودی شرکت داشتند و زنان، حقّ حضور نیافتند. (۱)

د. سیاست و روابط خارجی

اشاره

راهبرد اساسـی سیاست خارجی عربستان، همسویی با سیاست کشورهای غربی، گسترش روابط با دیگر کشورها، کمک‌های مالی و فروش نفت ارزان به کشورهـای آفریقـایی و اسـلامی، تلاـش برای ترویـج وهـابیت و حمـایت از طرفـداران آن در کشورها، ساخت مسجد، تربیت و اعزام ائمه جماعات، چاپ و نشر گسترده قرآن و کتب مذهب وهابیت است.

گفتنی است عربسـتان بـا یمن بر سـر منطقه نجران و جیزان (۲)، بـا کویت و عراق بر سـر منـاطق بی‌طرف بینابین و با قطر بر سـر قطع بزرگراه دوحه ابوظبی (۳)دارای اختلافـات مرزی بوده است که بـا تلاش گسترده از طریق گفتگو و پیمان‌های جدیـد (۴)بسیاری از موارد حل شـده است. البته پس از حادثه ۱۱ سـپتامبر، رویکرد ملایم‌تری در سـیاست‌های عربستان نسبت به همسایگان و کشورهای اسلامی پدید آمده است.

۱- آشنایی با عربستان، ص ۵۸

۲- این اختلاف در سال ۱۹۹۸ با اشغال جزیره دُوَیمه در دریای سرخ توسط سربازان یمن تشدید شد

۳- این اختلاف منجر به درگیری مرزی و اشغال پاسگاه الخفوس قطر توسط عربستان گردید

۴- ۴ به عنوان نمونه: بستن پیمان ۱۹۸۱ م با عراق.

ص:۱۲۱

در مورد فلسطین، عربستان در زمان ملک فیصل در تحریم نفتی اعراب شرکت نمود و به تدریج بیش از یک میلیارد دلار به کشورهای خطوط مقدم جبهه کمک کرد و پس از امضای معاهده کمپ دیوید، برای به تعلیق در آوردن عضویت مصر در سازمان کنفرانس اسلامی تلاش بسیار نمود، ولی پس از کشته شدن ملک فیصل و صمیمیت بیشتر با آمریکا، به تدریج سیاست خود را تغییر داد

و ملایم‌تر کرد. برآیند این ملایمت، طرح ۸ ماده‌ای ملک فهد بود که با طرح مذاکره با رژیم غاصب اسرائیل، به صورت ضمنی آن را به رسمیت شناخت. در این اواخر ملک عبدالله نیز طرحی برای خروج از بن بست مذاکرات به اصطلاح «صلح خاورمیانه» ارائه نمود، و در اثر حادثه تهاجم گسترده اسرائیل به غزه در اواخر دی‌ماه ۱۳۸۷، موضعی نامناسب اتخاذ نمود و مفتی کل عربستان نیز تظاهرات حمایت‌گرانه از مردم فلسطین را بی‌فایده و غیرمشروع دانست.

رابطه با جمهوری اسلامی

ارتباط ایران و عربستان سعودی، فراز و نشیب فراوانی طی نموده است که به آن اشاره می‌شود:

آغاز روابط ایران و عربستان سعودی: ۱۳۰۷ ه. ش.

گشوده‌شدن سفارت ایران در عربستان: ۱۳۰۹ ه. ش و تعطیلی آن در سال ۱۳۱۴

نصب سفیر ایران در مصر به عنوان سفیر آکرودیته در عربستان، درگیری حاجیان ایرانی با اتباع سعودی و اعدام یکی از حجاج ایرانی در حادثه‌ای دیگر به اتهام واهی اهانت به خانه کعبه و قطع کامل ارتباط سیاسی: سال ۱۳۲۲ ه. ش.

سفر هیأت حسن نیت عربستان و اشتغال دوباره سفیر ایران در مصر به صورت آکرودیته در عربستان: سال ۱۳۲۶ ه. ش.

ص:۱۲۲

انعقاد توافق نامه‌هایی میان دو کشور و همکاری در مسائل اوپک: ۱۳۲۷ ه. ش به بعد.

پیروزی انقلاب اسلامی و ایجاد روابط عادی: ۱۳۵۷ و سردی روابط بر اثر برگزاری اوّلین مراسم برائت.

تیره شدن و تنزل روابط تا سطح کاردار بر اثر شروع جنگ تحمیلی و حمایت عربستان از عراق.

بهبود اندک روابط به دلیل کمک به پایان دادن حادثه هواپیمای ربوده شده سعودی در تهران: سال ۱۳۶۳ ه. ش.

تیرگی روابط به علت اقدام عربستان در کاهش قیمت نفت: سال ۱۳۶۵

قطع یک جانبه روابط با ایران و به شهادت رساندن حدود ۴۰۰ تن از حجاج ایرانی در مراسم برائت: سال ۱۳۶۶ تا ۱۳۶۹ ه. ش.

فراهم آمدن زمینه بهبود روابط با پذیرش قطعنامه ۵۹۸ و موضع گیری عالی ایران در تجاوز عراق به کویت: ۱۳۶۹ ه. ش.

گشوده شدن سفارتخانه‌های دو کشور: فروردین سال ۱۳۷۰.

مرحله تنش‌زدایی و ایجاد روابط بهتر: از سال ۱۳۷۰ تا ۱۳۷۶.

برگزاری کنفرانس سران کشورهای اسلامی در تهران و دیدار ملک عبدالله از تهران: سال ۱۳۷۶.

از آن پس انعقاد موافقت‌نامه‌ها، مسافرت رؤسای جمهوری اسلامی ایران به عربستان و دیدار امیر سلطان ولیعهد کنونی از ایران و دیدگاه مثبت ملک عبدالله و حضور ریاست جمهوری در نشست سران شورای همکاری در دوحه قطر به تاریخ ۱۲ آذرماه ۱۳۸۶ و ملاقات با ملک عبدالله، روز به روز روابط دو کشور را ارتقا بخشیده است.

ص:۱۲۳

ه. سیستم دفاعی عربستان

عربستان دارای چهار نیروی هوایی، دریایی، زمینی و نیروی دفاع هوایی و افزون بر آنها، دارای گارد ملی یا حرس وطنی و نیروهای شبه نظامی وزارت کشور است. فرماندهی گارد ملی را ملک عبدالله، پادشاه عربستان و وزارت دفاع و ریاست سازمان هواپیمایی را امیر سلطان ولیعهد بر عهده دارد و نیروهای شبه نظامی تحت کنترل وزارت کشور عمل می‌کنند.

طبق آمار سال ۲۰۰۲ بودجه نظامی این کشور ۱۸ بیلیون دلار و سهم آن

نسبت به کل بودجه، ۱۰٪ می‌باشد. برابر آمار موجود تعداد افراد نیروهای مسلح ۱۰۶۰۰۰ نفر شامل ۷۳۰۰۰ نیروی زمینی، ۱۱۰۰۰ نیروی دریایی، ۱۸۰۰۰ نیروی هوایی و ۴۰۰۰ نفر نیروی دفاع هوایی می‌باشند. گارد ملی نیز بیش از ۷۵۰۰۰ عضو (۵۵۰۰۰ عضو فعال و ۲۰۰۰۰ نیروی داوطلب از قبایل) دارد. (۱)این گارد در دهه‌های اخیر، نوسازی و به سلاح‌های سنگین و هلکوپتر مجهز شده است.

از نظر نظامی، عربستان به هفت منطقه فرماندهی تقسیم می‌شود:

۱. شمالی به مرکزیت تبوک ۲. جنوبی به مرکزیت ابها ۳. مرکزی به مرکزیت ریاض ۴. مدینه به مرکزیت مدینه ۵. غربی به مرکزیت جده ۶. طائف به مرکزیت طائف ۷. شرقی به مرکزیت ظهران.

درجات نظامی این کشور از عالی به پایین عبارت است از: فریق اوّل/ ارتشبد، فریق/ سپهبد، لواء/ سرلشکر، عمید/ سرتیپ، عقید/ سرهنگ تمام، مقدّم/ سرهنگ دوم، رائد/ سرگرد، نقیب/ سروان، ملازم اوّل/ ستوان یکم، ملازم ثانی/ ستوان دوم، ملازم ثالث/ ستوان سوم و جندی/ سرباز.

۱- عربستان، ص ۵۷- ۶۴.

ص:۱۲۴

و. مؤسسات عمومی عربستان

۱ دیوان محاسبات عمومی: این دیوان در سال ۱۹۵۳ (۱۳۷۳ ه. ق) به قصد نظارت بر اموال دولتی و چگونگی هزینه نمودن آنها و خدمات اجتماعی وزارتخانه‌ها تأسیس شد.

۲ دیوان خدمات شهری: این دیوان تدوین قوانین، سیاست گذاری و نظارت در مورد خدمات شهری را بر عهده دارد.

۳ سازمان امور استخدامی: این سازمان در سال ۱۹۶۴ م/ ۱۳۸۰ ه. ق.

برای اصلاح اداری و کشوری و تحقیق در این امور به وجود آمد.

۴ اداره آمار عمومی: این تشکیلات که زیر نظر وزارت امور مالی و اقتصادی می‌باشد، به منظور آمارگیری جمعیتی و تنظیم اطلاعات تأسیس شد.

۵ سازمان محیط زیست و هواشناسی: این سازمان برای افزایش اطلاعات مطلوب آب و هوا برای نیروهای مسلح، مراکز مهم صنعتی هواپیمایی کشوری و نظارت بر امور جوّی، حفظ محیط زیست در کشور و بحر احمر و خلیج فارس، همچنین انتشار جزوات و نشریات در امور مذکور برای استفاده در دوایر دولتی و استفاده کارشناسان از این اطلاعات، تأسیس شده است.

۶ هیأت عربی سعودی استاندارد (المواصفات والمقاییس): این مؤسسه در سال ۱۹۷۲ م/ ۱۳۹۲ ه. ق برای کنترل تولید و مصرف، بنیان نهاده شده است.

۷ مؤسسه عمومی مخارج و هزینه‌ها: این تشکیلات برای بررسی خدمات عمومی و مطالبات و نیازهای آینده کشور و بر طرف ساختن موانع و مشکلات مربوط به عمران راه‌ها و ساختمان‌ها به وجود آمده است. (۱)

۱- الاصاله و المعاصره، ص ۱۲۵- ۱۳۸.

ص:۱۲۵

۴. وضعیت اقتصادی عربستان

اشاره

در این بخش به سیستم اقتصادی، برنامه و محورهای توسعه اقتصادی و بخش‌های مختلف اقتصادی، حمل و نقل و ارتباطات و بودجه کشور اشاره می‌شود:

الف. سیستم اقتصادی

سیستم اقتصادی عربستان بر اساس نظام اقتصادی و تجارت آزاد است.

عربستان جزو کشورهای تک محصولی و نفت محور است؛ زیرا فروش نفت ۷۵٪ درآمد کشور، ۴۰٪ تولید ناخالص داخلی و ۹۰٪ درآمد حاصل از صادرات را تشکیل می‌دهد. به همین دلیل دگرگونی‌های بازار نفت، تأثیر فوری و قطعی در اقتصاد این کشور دارد؛ (۱)به عنوان نمونه کاهش شدید قیمت نفت در ۱۹۹۸ موجب کاهش کسری بودجه به مقدار ۳/ ۱۲ میلیارد دلار گردید. در برابر در سال ۲۰۰۲ با درآمد حاصل از فروش نفت با دستیابی به مبلغ ۷۷۶/ ۱۷۸ میلیارد دلار، رتبه بیست و یکم جایگاه اقتصاد جهانی را کسب نمود. در سال ۲۰۰۶ به دلیل افزایش قیمت جهانی نفت، درآمد این کشور بر ۳۵۰ میلیارد بالغ شد. (۲)بر اثر فروش فراوان نفت و اجرای برنامه‌های اقتصادی، سرمایه این کشور به حدی رسیده است که بخش‌های اقتصادی داخلی، توان بهره برداری از آن را ندارند و به همین دلیل، در بانک‌های آمریکا و اروپا نگهداری می‌شوند. درآمدهای سرشار به دولت اجازه داده است تا سطح خدمات رفاهی، صنعت توریست و صنایع پتروشیمی را توسعه بدهد. ۳۵٪ محصولات عمده داخلی این کشور به بخش خصوصی تعلق دارد. (۳)

۱- آشنایی با عربستان، ص ۲۷

۲- برازش، عربستان سعودی، ص ۴۱

۳- گودوین، عربستان سعودی، ص ۱۲۴.

ص:۱۲۶

عربستان جزء معدود کشورهایی است که بدهی خارجی ندارد، بلکه سرمایه‌های انباشته‌اش در بانک‌های خارج، منبع درآمد عظیمی برای آن کشورها شده است. گفتنی است عربستان حدود ۱۸۰ میلیارد دلار بدهی داخلی به بانک‌ها، سرمایه‌داران و شرکت‌های خصوصی دارد. (۱)عربستان از سرمایه‌گذاری خارجی استقبال نموده و تسهیلات زیادی در اختیار سرمایه‌گذاران قرار داده است. از سوی دیگر این کشور به دلایل اقتصادی

و تبلیغاتی، به سرمایه‌گذاری در خارج از کشور نیز پرداخته است. شرکت معروف «البرکه» در ۳۲ کشور جهان از جمله جمهوری‌های شوروی سابق، سرمایه‌گذاری و در کشورهایی چون هند، پاکستان، بحرین و نیجریه، بانک تأسیس نموده است. (۲)

ب. درآمد، درآمد سرانه، اشتغال و مسکن

برابر آمار رسمی ارائه شده در رسانه‌ها، در سال ۲۰۰۵، درآمد نفتی عربستان ۱۶۳ میلیارد دلار بوده است، در حالی که درآمد جمهوری اسلامی ایران از فروش نفت با دارا بودن بیش از سه برابر جمعیت عربستان (۶۸ میلیون نفر) تنها ۵۴ میلیون دلار برآورد شده است!!

در سال ۲۰۰۲ درآمد سرانه هر نفر به ۸/۵۳۰ دلار و رتبه سی و هشتم جهان افزایش یافت و در سال‌های بعد نیز اغلب، رشد داشته است.

اشتغال در عربستان به طور متوسط سالانه ۸٪ افزایش داشته است، ولی وضعیت کار برای شهروندان سعودی از سامانه خوبی برخوردار نیست و نرخ بیکاری در عربستان حدود ۱۱٪ اعلام شده است؛ زیرا میزان فارغ‌التحصیلان دانشگاه‌ها در عربستان با بازار کار همخوانی ندارند. بر اساس آمار رسمی نزدیک به یک سوم از جمعیت عربستان را اتباع خارجی تشکیل می‌دهند که اکثر مشاغل

۱- آشنایی با عربستان، ص ۲۹

۲- فخری، عربستان، ص ۱۰۴.

ص:۱۲۷

مـدیریتی و تولیـدی را به خود اختصاص داده‌انـد. (۱)در این کشور تولیـد ناخـالص ملی از کشـاورزی، ۱/ ۵ از صـنعت، ۴/ ۵۱ و از خدمات، ۵/ ۴۳ به دست می‌آید و نیروی کار بر حسب نوع اشتغال ۴۰٪ دولتی، ۲۵٪ نفت و ساختمان، ۳۰٪ خدمات و ۵٪ کشاورزی اعلام شده است. (۲)دولت برای تأمین مسکن، تسهیلات و وام‌های مختلفی توسط «صندوق رشد مستغلات» به شهروندان می‌پردازد که با این وام‌ها تنها در طول برنامه چهارم بالغ بر ۸۷۰۰۰ واحد مسکونی ساخته شده است.

ج. برنامه، بودجه و رهیافت‌های توسعه اقتصادی

عربستان تا سال ۲۰۰۵ میلادی، هفت برنامه توسـعه اقتصادی پنـج ساله را به اجرا در آورده و هم اکنون (۲۰۱۰- ۲۰۰۵) نیز در حال اجرای هشتمین برنامه اقتصادی خود می‌باشد.

هنوز حدود ۹۰٪ از بودجه حـدود صـد میلیـارد دلاری سالانه این کشور به رغم توسـعه و تحول بسـیار زیاد اقتصادی، به نفت متکی است. (۳)محور و رویکردهای توسـعه در سال‌های اخیر، توسـعه بخش صـنعت، کشاورزی و معـدن و افزایش سـهم آنها در سیسـتم اقتصـادی بوده است، هر چنـد کمبود آب و رشـد سـریع جمعیت، خوداتکـایی در زمینه میزبـانی حاجیان و رونق اقتصادی حاصل از برگزاری مراسم حج و بازار پرفروش کالا در آن ایام نیز مورد توجه است.

جذب سرمایه‌گذاری خارجی نیز از رویکردهای توسعه در این کشور است و دولت توانسته است در مدت سه سال، ۱۲ میلیارد دلار سرمایه خارجی جذب کند. اگر چه پس از یازدهم سپتامبر و ناامنی داخلی از رغبت دولت‌های دیگر

۱- آشنایی با عربستان، ص ۵۶

۲- گودوین، عربستان سعودی، ص ۱۲۵

۳- آشنایی با عربستان، ص ۲۶.

ص:۱۲۸

برای سرمایه‌گذاری در عربستان کاسته شد، ولی همچنان ادامه دارد.

خصوصی‌سازی در دهه اخیر از رونق چشمگیری برخوردار بوده است و چون بیشتر شهروندان و سرمایه‌داران سعودی توان ریسک در جهان تجارت را ندارند و سود سرمایه‌گذاری در بانک‌ها نیز ناچیز است، مردم سرمایه گذاری در بازار بورس را بهترین راه کسب درآمد می‌دانند. مؤسسه‌های اقتصادی این کشور نیز از طریق بورس به جذب سرمایه‌های مردم می‌پردازند، ولی بازار بورس در عربستان

به بازار بورس امارات وابسته و به همین دلیل ناپایدار، متغیّر و آسیب‌پذیر است. (۱)

د. بخش‌های مختلف اقتصادی

اشاره

اقتصاد عربستان، دارای بخش‌های مختلفی است که به برخی از مهمترین آنها اشاره می‌شود:

۱ انرژی

عربستان با برخورداری از ۲۶٪ ذخایر نفت جهان و ۴/ ۳۳٪ نفت اوپک و ۲/ ۵ تریلیون متر مکعب ذخایر گازی و تولید ۵/ ۹ میلیون بشکه نفت، بزرگترین تولید کننده نفت و پنجمین صادر کننده گاز است.

نخستین امتیاز کشف و تولید نفت در ۱۹۳۳ میلادی به شرکت استاندارد اویل کالیفرنیا واگذار شد و با پیوستن شرکت‌های استاندارد اویل نیوجرسی، تکزاکو و سرکنی موبیل اویل به آن، شرکت «آرامکو» تشکیل شد و تولید نفت از سال ۱۹۴۸ و تولید گاز از سال ۱۹۹۰ همچنین تولید مواد پتروشیمی، پروپان، بوتان و بنزین طبیعی را در دست گرفت.

۱- آشنایی با عربستان، ص ۳۰.

ص:۱۲۹

با ملی شـدن نفت در سال ۱۹۷۵، آرامکو همچنان به عنوان شـرکت مشاور باقی ماند و در دیگر امور اقتصادی و اجتماعی عربسـتان نیز نقش و دخالت یافت.

برابر برآورد ۱۹۹۶ تولید و مصرف برق این کشور ۹۵ میلیارد کیلو وات ساعت بوده که تماماً با سوخت فسـیلی تولید می‌شده است. دولت عربسـتان، جایگزینی گاز طبیعی به جای نفت در صـنایع، تولید برق، شـیرین کردن آب شور دریا را در دسـتور کار قرار داده است و استفاده از انرژی اتمی در آینده را نیز مورد بررسی

قرار داده است.

۲ معادن

بـا تصویب قانون معـدن در سال ۱۹۷۲ م/ ۱۳۹۲ ه. ق. حضور شـرکت‌های فرانسوی، انگلیسـی، کانادایی و سوئیسـی و شـرکت‌های مشترک برای کشف معـادن هموار شـد و کشف ذخـایر عظیم طلا، سـنگ آهـک، سـنگ گـچ، سـنگ مرمر، خـاک رس، نمـک، هیدرواکسـید آلومینیـوم، سـنگ آهن، مس، سـرب، قلع، نقره و اورانیوم و بهره‌برداری از ۴۵۰۰ معدن، بر درآمد اقتصادی عربسـتان افزود. گفتنی است در سال‌های اخیر، دولت نیز شرکت بزرگی در زمینه معادن راه‌اندازی کرده است.

۳ صنایع

وزارت صـنایع با ایجاد ۱۴ شـهر صنعتی به مساحت ۹۲ میلیون متر مربع و بهره‌برداری از آنها، به توسـعه صـنعت همت گماشـته و در خردادماه ۱۳۸۷ شـهرک بزرگ و مجهز اقتصادی ملک عبدالله را افتتاح نموده است؛ توسـعه پالایشـگاه‌ها، تأسیس و گسترش صنایع پتروشـیمی و مواد شـیمیایی به ویژه در جـده، جبیل و ینبع، افزایش مراکز صـنعتی تولیـد آهن و فولاد و کارخانه‌های بزرگ سـیمان، بهبود و توسعه صنایع سبک و مصرفی مثل چرم سازی، مبل سازی و لوازم خانگی از اقدامات رو به افزایش دولت سعودی است.

ص:۱۳۰

جذب سرمایه‌گذاری خارجی و خصوصی در ایجاد صنایع و کارخانجات، تأسیس صندوق «توسعه صنعتی عربستان SIDF

» برای جلب مشارکت و حمایت از بخش خصوصی، حمایت از صنایع کوچک، واگذاری وام با شرایط بسیار آسان، از رهیافت‌های اساسی عربستان برای رشد و توسعه صنعتی است.

مهم‌ترین شرکت صنعتی عربستان، دو شرکت سابک(۱) sabic)و سمارک

هستند که در زمینه جذب سرمایه‌گذاران خارجی، تولید، پالایش و بازاریابی

پتروشیمی، مواد شیمیایی، آهن، فولاد و پلاستیک و ... فعالیت دارند. تولیدات این کشور در بازار کشورهای اروپایی، آمریکا، ژاپن و هنگ‌کنگ عرضه می‌شود.

پس از آن دو، شرکتِ صنعتی «وطنی»، صافولا، پترومین و آرامکو بخش اعظم تولیدات صنعتی را بر عهده دارند.

۴ کشاورزی

عربستان علی‌رغم کمبود بارندگی و آب و زمین‌های غیر قابل کشت، با صرف بودجه فراوان، توسعه راه‌های روستایی، پرداخت ۵۰٪ قیمت ماشین‌های کشاورزی، دادن وام و کمک‌های بلاعوض به کشاورزان و پرداخت سوبسید و یارانه تولید و خرید تضمینی گندم و جو، زمین‌های زیر کشت را افزایش و در سال ۱۹۸۵ در زمینه گندم به خودکفایی رسیده است و حتی در سال ۱۹۹۲، ۴ میلیون تن و در سال ۲۰۰۰ میلادی، ۸/ ۲ میلیون تن مازاد گندم خویش را به جهان صادر کرده است.

همچنین تولید میوه و سبزیجات، گوجه فرنگی، انگور و خرما و لبنیات را نیز افزایش داده و برخی از آنها را به کشورهای عربی منطقه صادر نیز کرده است.

دامداری این کشور رو به رشد و کارخانجات و صنایع وابسته به کشاورزی و

۱- تنها میزان سوددهی شرکت سابک در سال ۲۰۰۰ میلادی، ۲۲۹۵ میلیون ریال سعودی بوده است.

ص:۱۳۱

دامـداری همچون کارخانه بسـته بنـدی مرغ، کنسـرو سازی، روغن زیتون، آرد و روغن سویا در حال افزایش است. (۱)گفتنی است برای تأمین آب کشاورزی، استخراج آب‌های زیرزمینی و شیرین کردن آب دریا مورد توجه جدی قرار گرفته است.

۵ گردشگری و جهان‌گردی

در دوران‌های گذشته، درآمد مربوط به میزبانی حج، سود قابل ملاحظه‌ای برای دولت داشت و در اقتصـاد عربسـتان پس از نفت، جایگـاه دوم را داشت ولی بـا خصوصـی‌سازی و بـا عنایت به این که صـدور روادیـد برای حج و عمره مجانی است و دولت تنها از هر حاجی مبلغ ۴۴۴ ریال بابت اجور الخدمات دریافت می‌کند، (۲)سود ارائه خـدمات، حمل و نقل، غذا، مسـکن و خرید سوغات، بیشتر عایدِ بخش و شـرکت‌های خصوصـی می‌شود. برابر اعلام رسـمی، پیش بینی سود دولت در سال ۱۳۸۶ از این بخش، تنهـا کمی بیش از سه میلیارد دلار است. (۳)گردشگری و جهان‌گردی در عربستان به سه بخش عمـده تقسـیم می‌شود: الف. شـرکت کننـدگان در مراسم و مناسـک حـج ب. بازدیـد کننـدگان تجـاری ج. جهان‌گردان داخلی. اخیراً گردشگری داخلی نیز به منظور جلوگیری از عزیمت بی‌رویه شهروندان به خارج از کشور، مورد تشویق حکومت واقع شده است و شورای عالی گردشگری در حال هزینه کردن در این زمینه است. (۴)

۱- عربستان، ص ۱۰۵- ۱۱۲

۲- آشنایی با مقررات عربستان، ص ۲۴

۳- آشنایی با عربستان، ص ۲۸

۴- فخری، عربستان، ص ۱۱.

ص:۱۳۲

۶ حمل و نقل

اشاره

حمل و نقل و ارتباطات ریلی، جاده‌ای و هوایی عربستان به شرح ذیل است:

الف راه آهن

نخستین شبکه راه آهن در سال ۱۹۵۱ میلادی تأسیس شد و اکنون حدود ۱۳۹۲ کیلومتر امتداد دارد. این شبکه بیشتر در حمل کالاهای وارداتی به ریاض و انتقال فرآورده‌های نفتی بندر دمام به خارج فعالیت دارد و سالیانه بیش از ۳۵۰/۰۰۰ نفر را نیز جابه جا می‌کند. احداث شبکه سراسری به مسافت ۳/۸۷۸ کیلومتر در دست مطالعه است.

ب جاده‌ها و اتومبیل

عربستان با افزایش و توسعه جاده‌ها و اتوبان‌ها بر اساس برآورد سال ۱۹۹۶، دارای ۱۶۱/۶۱۱ کیلومتر جاده شامل ۶۹/۰۱۰ کیلومتر جاده اصلی و ۹۲/۶۰۱ کیلومتر جاده فرعی می‌باشد.

تا سال ۲۰۰۰ میلادی ۵/۱ میلیون دستگاه وسیله نقلیه در عربستان به ثبت رسیده است. در زمان حج، سندیکای ماشین‌داران یا «النقابة العامه للسیارات»، تأمین وسایل نقلیه حجاج را بر عهده دارد.

ج فرودگاه‌ها

عربستان غیر از فرودگاه‌های نظامی، دارای ۲۷ فرودگاه است که فرودگاه‌های ملک عبدالعزیز در جده، ملک خالد در ریاض، ملک فهد در ظهران، هفوف در احساء، فرودگاه منطقه شرقیه و فرودگاه مدینه، فرودگاه های بین‌المللی هستند. (۱)

۱- ۱ سایت www .farsnews .com

ص:۱۳۳

شرکت هواپیمایی عربستان، «السعودیه» نام دارد و در سال ۲۰۰۰ با در اختیار داشتن ۱۰۶ فروند هواپیمای بوئینگ و ایرباس و ۰۰۰/ ۲۵ کادر و ۱۰۰/ ۱ خلبان و کمک خلبان، بیش از ۲۵ میلیون مسافر و ۳۳۵ میلیون تن کالا را جا به جا نموده است. این کشور، برای خرید هواپیماهای جدید نیز قراردادهایی با آمریکا منعقد کرده است.

۷ مخابرات و ارتباطات

این کشور تا سال ۲۰۰۳ دارای ۶۰۰/ ۵۰۲/ ۳ خط تلفن ثابت و ۲۰۰/ ۲۳۸/ ۷ تلفن همراهِ مورد استفاده بوده است. (۱)

۸ بانک‌های داخلی، سرمایه و کمک‌های خارجی

بانک‌های مهم داخلی عربستان عبارتند از: ۱. بانک الریاض ۲. بانک الجزیره ۳. بانک عربی وطنی ۴. بانک سرمایه‌گذاری عربستان ۵. بانک المتحد ۶. بانک الراجحی (خصوصی) ۷. بانک عربستان و آمریکا ۸. بانک عربستان و انگلیس ۹. بانک عربستان و هلند ۱۰. بانک عربستان و فرانسه.

عربستان از بنیان گذاران بانک توسعه اسلامی و یکی از اعضای مهم بانک عرب برای توسعه آفریقا است؛ این کشور ۸۹۸ میلیون دلار به بانک جهانی و ۹/ ۴۴ میلیون دلار به بانک آسیا و از سال ۱۹۷۴ تا سال ۱۹۸۸ میلادی بیش از ۳۸/ ۵ میلیارد دلار به ۵۹ کشور مختلف جهان وام پرداخت نموده است.

عربستان به عنوان دومین کشور وام دهنده جهان معرفی شد و در سال ۱۹۷۸ میلادی به عضویت هیأت مدیره «صندوق بین المللی پول» در آمد و با

۱- اینترنت.

ص:۱۳۴

افزایش سهمیه خود تا مرز ۷۴/ ۱ میلیارد دلار از سال ۱۹۸۱ حضور این کشور در هیأت مدیره تثبیت شد.

این کشور با اختصاص ۵/ ۲٪ از تولید ناخالص داخلی برای کمک به توسعه کشورهای دیگر، کمک‌های بلاعوض بسیاری به دولت‌های خط مقدم جبهه نموده است. (مثلا ۱۰۰ میلیون دلار به بازسازی لبنان، ۲۰۸ میلیون دلار به فلسطینیان و کشورهای آسیب دیده از سوانح طبیعی)

گفتنی است این کشور در سال‌های ۱۹۸۹ م/ ۱۴۱۰ ه. ق. برای اجرای پروژه نظامی «الیمامه» ۳۱۷ میلیارد دلار و در سال ۱۹۹۱ میلادی/ ۱۴۱۲ ه. ق برای تأمین هزینه لشکرکشی آمریکا علیه عراق، ۷ میلیارد دلار استقراض نموده است. به علاوه ۱۰٪ سرمایه‌گذاری عربستان از طریق دریافت وام‌های میان‌مدت تأمین شده است و شرکت نفتی مشترک آرامکو نیز برای توسعه فعالیت‌های خود ۵/ ۱ میلیارد دلار وام چهار ساله و ۹۰۰ میلیون دلار وام ده ساله

دریافت نموده است. (۱)

۹ مبادلات تجاری، صادرات و واردات

مبادلات تجاری و پروژه‌های مشترک عربستان با دیگر کشورهای جهان با آمریکا، ژاپن، انگلستان، آلمان، ایتالیا، چین، فرانسه، سوئیس، کره‌جنوبی، سنگاپور، هند و ترکیه بوده است.

عربستان به دلیل وضعیت نامساعد آب و زمین، بیشترین واردات را در بخش مواد غذایی دارد. بر اساس آمار سال ۲۰۰۴ میلادی، صادرات این کشور ۱۱۳ میلیارد دلار و واردات این کشور ۲۱/ ۳۶ میلیارد دلار کالا شامل ۲۲٪ مواد غذایی، ۱۸٪ مواد شیمیایی و بقیه، فلزات و مواد متفرقه بوده است.

۱- عربستان، فخری، ص ۹۸- ۱۰۱.

ص:۱۳۵

در گذشته حدود ۹۴٪ صادرات این کشور نفت بود، اما با توسعه صنعت پتروشیمی، از سال ۲۰۰۰ میلادی سهم نفت به ۶۷٪ تقلیل یافت و ۱/ ۱۷٪ صادرات را کالاهای پتروشیمی و ۹۹/ ۱۵٪ بقیه را مواد غذایی، حیوانات زنده، مواد کشاورزی و شیمیایی تشکیل می‌دهد.

مبادلات تجاری عربستان و ایران تحت تأثیر عوامل سیاسی، فراز و نشیب فراوانی داشته است و در سال ۲۰۰۵ به ۲۵۰ میلیون دلار رسیده است. کالاهای صادراتی ایران به عربستان، قالی، قالیچه پشمی، پسته، کیف و کفش، مصالح و سنگ‌های ساختمانی، سیمان، انواع میوه، نوشابه و آب معدنی، خاویار، مواد شوینده، مبل و مصنوعات چوبی، صنایع آلومینیوم، اتومبیل و قطعات یدکی بوده است و کالاهای وارداتی ایران از عربستان، بیشتر مواد پتروشیمی و شیمیایی نظیر اوره، متانول، پلی اتیلن، دی اکسید تیتانیوم، بوتان مایع، بنزین هواپیما، کولر گازی، نخ و الیاف پلی‌استر می‌باشد.

ص:۱۳۶

چکیده فصل

عربستان به دلیل موقعیت خاص جغرافیایی، عوامل دینی، سیاسی، اقتصادی، تحولات سه دهه اخیر منطقه‌ای و عضویت و نفوذ در سازمان‌های منطقه‌ای و جهانی از اهمیتی ژئوپلتیک و جایگاهی استراتژیک برخوردار است.

پیشینه سیاسی عربستان را می‌توان به چهار دوران؛ باستان، ظهور اسلام، دوران شکل گیری حکومت آل سعود و دوران معاصر تقسیم نمود. در دوران باستان گرچه دولت‌هایی در بخش شمالی و جنوبی وجود داشت، اما مناسبات قبیله‌ای حاکم بود، اسلام، قبایل را متحد کرد و حکومت واحدی پی افکند.

آل سعود پس از پیمان با محمد بن عبدالوهاب با طی فراز و نشیب های بسیار و تجربه دو بار سقوط، دولت سوم خود را توسط عبدالعزیز بن عبدالرحمن شکل داد و از آغاز تاکنون، ۲۱ پادشاه از این خاندان حکومت یافته‌اند.

نظام کنونی عربستان، پادشاهی مطلقه بوده و شورای خاندان حاکم یا «مجلس الاسرة المالکه» در تعیین پادشاه نقش دارد. کشور دارای قوای سه گانه مجریه، مقننه و قضاییه تحت نظر پادشاه است. هیأت وزیران آن دارای ۴۰ عضو است.

عربستان که در پی سعودی سازی ملت و نهادینه سازی وهابیت است، تا کنون از حزب سیاسی، آزادی بیان و انتخابات برخوردار نبوده است. ملک عبدالله با تشکیل گروه «گفتگوی ملی» و راه انداختن انتخاب نیمی از اعضای شوراهای شهر توسط مردان، گام‌های نخستین تمرین دموکراسی سازی در این کشور را

ص:۱۳۷

برداشته است. هم اکنون به دلیل بروز حوادث خشونت بار، برقراری امنیت و کنترل عملیات تروریستی مورد توجه ویژه قرار گرفته است.

همسویی با سیاست غرب، گسترش روابط و ترویج آموزه‌های وهابیت در دیگر کشورها از راهبردهای اساسی سیاست خارجی آل سعود است.

عربستان افزون بر چهار نیروی زمینی، هوایی، دریایی و دفاع هوایی، دارای گارد ملی (حرس وطنی) و نیروهای شبه نظامی است.

سیستم اقتصادی عربستان بر اساس تجارت آزاد بنا شده است و خصوصی سازی را دنبال می‌کند. اقتصاد این کشور تاکنون تک محصولی و متکی به نفت بوده و دولت که توانسته است در مدت سه سال اخیر، ۱۲ میلیارد دلار سرمایه خارجی جذب نماید، در حال اجرای هشتمین برنامه اقتصادی است. عربستان با ۱۱۳ میلیارد دلار صادرات و ۲۱/ ۳۶ میلیارد واردات، از تراز مثبت بازرگانی برخوردار است.

ص:۱۳۸

پرسش‌ها

اشاره

۱. چه عواملی عربستان را از جایگاه و اهمیت سیاسی برخوردار کرده است؟

۲. عربستان در چه سازمان‌های منطقه‌ای و جهانی عضویت و نفوذ دارد؟

۳. دولت‌های منطقه شمالی و جنوبی شبه جزیره عربستان دوران باستان را نام ببرید.

۴. عامل سقوط دولت اوّل و دوم سعودی چه بود؟

۵. بنیان گذار دولت سوم سعودی که بود و تاکنون چند نفر از فرزندانش حکومت یافته‌اند؟

۶. هیأت دولت از سه دسته و گرایش تشکیل شده است، آنها را بنویسید.

۷. راهبردهای اساسی سیاست داخلی و خارجی عربستان کدام است؟

۸. ویژگی‌های سیستم اقتصادی عربستان را بنویسید.

۹. بخش‌های مختلف اقتصادی عربستان را نام ببرید و بخش جهانگردی و گردشگری آن را تشریح کنید.

۱۰. درآمد نفتی عربستان و جمهوری اسلامی را مقایسه کنید؟

ص:۱۳۹

برای مطالعه بیشتر

آشنایی با عربستان، عبدالله نصیری، نشر مشعر.

تاریخ تحلیلی اسلام، سید جعفر شهیدی.

دلیل المملکة العربیة السعودیة، وزارت الاعلام المملکة العربیة السعودیة.

شناخت عربستان، علی محمدی آشنانی، حوزه نمایندگی ولی فقیه در امور حج و زیارت.

عربستان، محمد فخری، موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.

عربستان سعودی، ویلیام گودوین، ترجمه فاطمه شاداب.

عربستان سعودی، محمد رضا برازش.

ص:۱۴۰

ص:۱۴۱

ص:۱۴۲

ص:۱۴۳

فصل سوم: وهابیت و عربستان

وهابیت و عربستان

اشاره

برخی، وهابیت را به دلیل ارائه نکات بدون سابقه، یک آیین ابداعی و ذوقی از سوی محمد بن عبدالوهاب و گروهی آن را نوعی پیشینه گرایی «سلفی گری» و احیای افراطی و خشن مذهب حنبلی دانسته‌اند. به گفته آنان، محمد بن عبدالوهاب خیال می کرد که با مذهب خود، توحید خالص و بیزاری از شرک را به وجود آورده است و گمان می کرد مردم از شش‌صد سال پیش در ضلالت بوده‌اند و او، دین حقیقی را تجدید کرده است!! (۱)در برابر، گروهی، وهابیت را پدیده‌ای سیاسی برخاسته از اهداف استعمار انگلستان برای شکستن اقتدار و از بین بردن گستردگی و وسعت امپراتوری عثمانی و تجزیه آن، همچنین برای بر هم زدن یکپارچگی امت اسلامی و ایجاد تفرقه مداوم در آن معرفی کرده‌اند؛ صاحبان این نگرش برای اثبات دیدگاه خود، به دلایل و شواهدی همچون تضاد شدید میان وحدت امت اسلامی و قدرت و گستردگی جمعیت و دولت بزرگ عثمانی از یک سو با منافع نامشروع انگلستان از سوی دیگر، تماس‌های مستر همفر با محمد بن عبدالوهاب و تشویق‌های مکرر وی برای آشکار سازی مذهب خود، حمایت انگلستان از حکومت آل‌سعود و فریب دادن شرفای حجاز، درگیری‌های آغازین حکومت وهابی با دولت عثمانی،

۱- دحلان، احمد بن زینی؛ سرگذشت وهابیت، ترجمه ابراهیم وحید دامغانی، دوم، نشر گلستان کوثر، ۱۳۷۸، تهران، ص ۱۶.

ص:۱۴۴

برخوردهـای خشن و تفرقه‌افکنانه وهابیت با دیگر مـذاهب اسـلامی اسـتناد جسـته‌اند. (۱)در این فصـل به پیشـینه تاریخی، زمینه‌های فکری، معرفی بنیانگـذار، آموزه‌هـای اعتقـادی، آرای فقهی و روش، تاکتیـک و ابزارهـای نـوین ترویـج وهـابیت اشـاره و در پایـان پیشنهادهایی برای مقابله ارائه می‌شود.

۱. پیشینه تاریخی و زمینه‌های فکری

پیامبر گرامی اسـلام (ص) بعـد از آن که اسـلام را بنیان نهاد، با فراخواندن مسـلمانان به وحدت، جامعه اسـلامی را متحد و یکپارچه ساخت؛ اما پس از رحلت آن حضـرت، مسائل سیاسـی و سپس آموزه‌های اعتقادی و فقهی موجب پیدایش مذاهب مختلف گردید؛ نخست در مورد جانشینی پیامبر (ص) دو رأی و اندیشه شکل گرفت:

۱. گروهی از بزرگان صحابه همچون ابن عباس، سلمان، ابوذر و مقداد و عده‌ای از مردم با استناد به واقعه غدیر خم و تصریح پیامبر (ص) در مواضع متعدد، حضـرت علی (ع) را خلیفه و جانشـین پیامبر می‌دانستند. صاحبان این اندیشه، «شیعه» نامیده شدند، البته واژه «شـیعه» به معنای «پیرو» در روایاتی از سوی رسول خـدا (ص) پیش از آن به کار رفته بود و این نامگـذاری از آن احادیث سرچشـمه گرفته است.

۲. در برابر، عده‌ای با اسـتناد به شورای سقیفه و بیعت مردم؛ ابابکر، عمر، عثمان و امام علی (ع) را خلیفه پیامبر (ص) معرفی نمودند. دارندگان این رأی بعدها خود را «اهل سنت و جماعت» نامیدند.

۱- برای اطلاعات بیشتر ر. ک. خاطرات مستر همفر، عمـده الاسـتعمار، خیری حماد، تاریـخ نجد، سـنت جون فیلبی، خاطرات حاییم وایزمن، وهابیت، نقد و تحلیل، همایون همتی.

ص:۱۴۵

پذیرش حکمیت از سوی امام علی (ع) در جنگ با معاویه موجب مخالفت، کفر دانستن و شکل‌گیری گروه دیگری به نام «خوارج» شد که اینک جز اندکی از فرقه اعتدال یافته آن یعنی «اباضیه»، منقرض شده‌اند. (۱)افزون بر عوامل سیاسی پیش گفته، از نیمه دوم قرن اوّل هجری، مسائلی چون جبر و اختیار، قضا و قدر، حادث یا قدیم بودن کلام الهی و صفات خداوند مورد بحث و گفتگو واقع شد؛ در این گونه مباحث، شیعیان از سخن و هدایت اهل‌بیت پیامبر (ع) پیروی می‌نمودند ولی در میان اهل سنت، مذاهب کلامی متفاوتی پدید آمد؛ ابتدا طرز تفکر عقل‌مدارانه‌ای به وجود آمد که با تأمل و تفکر در مسائل اعتقادی به بحث و اظهار نظر می‌پرداختند. دارندگان این طرز تفکّر بعدها «معتزله» نامیده شدند. در خلال این مباحثات، گروه‌های دیگر کلامی مانند جهمیه و .... نیز به وجود آمدند.

در برابر گفتگوهای کلامی و روش عقل‌مدارانه فوق، عده‌ای از محدِّثان که به «اهل حدیث» معروف گشتند، به مخالفت برخاسته، پرسش را بدعت و هر گونه اندیشه و تفکر و بحث کلامی در مورد عقاید را ناروا دانسته، تنها معیار شناخت حق را «حدیث» معرفی نمودند.

در رأس این محدِّثان می‌توان از عثمان بن سعید دارمی و احمد بن حنبل نام برد که در ردّ فرقه‌های کلامی معتزله و جهمیه دست به قلم برده، با تأکید بر لزوم حدیث‌گرایی و تکیه بر ظاهر متون روایی، هر گونه تحلیل و تأمل عقلانی و خردورزی در احادیث را ممنوع اعلام نمودند.

گفتنی است در میان خلفای عباسی، تنها مدافع حنبلیان، متوکل عباسی بود که هدایایی برای احمد بن حنبل فرستاد و با اهل حدیث، همدلی و همراهی بسیاری نمود.

۱- مطهری، مرتضی؛ آشنایی با علوم اسلامی، کلام و عرفان، ص ۲۵

ص:۱۴۶

بعدها ابوالحسن اشعری از معتزله جدا شد و مکتب کلامی «اشاعره» را بنیان نهاد. از آن پس اهل حدیث به دو گروه تقسیم شدند:

۱- حنبلیان که همچنان هر گونه مباحثه و گفتگوی کلامی در زمینه اعتقادات را حرام و ناروا می‌دانستند.

۲- اشعریان که گفتگوهای کلامی را جایز می‌دانستند، ولی بر پیروی از ظواهر روایات در مسائل اعتقادی تأکید می ورزیدند. (۱)اهل حدیث به تدریج، گستره کار خود را توسعه دادند و در زمینه فقه نیز بسیاری از مردم به احمد بن حنبل گرویدند. از سوی دیگر در کنار مکتب فقهی حنابله، سه مکتب فقهی؛ حنفی، مالکی و شافعی نیز پدید آمد. مالک بن انس، همچون حنابله بحث‌های عقلی در اصول دین را ناروا و ممنوع اعلام نمود، ولی ابوحنیفه در مکتب فقهی خود با تکیه بر قیاس و رأی، به استنباط احکام فقهی می‌پرداخت. بدین روی مورد شدیدترین حملات اهل حدیث قرار گرفت.

به تدریج «اشعریان» به ویژه با حمایت حاکمان عباسی، از نظر کلامی بر اندیشه‌های دیگر غلبه یافتند و حنبلیان به ضعف و سستی گراییدند و کم کم از نظر فقهی نیز طرفداران خود را از دست دادند.

در اواخر قرن چهارم هجری قمری «بربهاری» رئیس حنبلیان بغداد با تکیه بر ظواهر آیات و روایات، بار دگر عقاید تجسم گرایانه‌ای چون استقرار خداوند بر فراز کرسی و دیده شدن در روز قیامت را زنده ساخت و از نظر فقهی، زیارت قبور را منع کرد و نوحه‌گری بر امام حسین (ع) را ناروا خواند. (۲)اظهار چنین مطالبی، خشم علما و مردم را برانگیخت و موجب صدور اطلاعیه‌ای از سوی خلیفه «الراضی» در نادرستی عقاید و توبیخ یاران او گردید.

برابر نوشته ابن الجوزی از آن پس، وی در خانه زنی پنهان شد و در همان جا مرد

۱- همان، ص ۵۶ نیز عدل الهی شهید مطهری، ص ۱۰- ۲۵

۲- ابن اثیر، الکامل فی التاریخ، ج ۶، ص ۲۴۸.

ص:۱۴۷

و بـدون اطلاع مردمان او را در همان مکان غسل دادنـد و به خاک سپردنـد. (۱)حنبلیان به تدریـج از میان رفتنـد تا آن که در اواخر قرن هفتم و اوایل قرن هشـتم «ابن تیمیه» (۲)و سپس شاگردش «ابن قیم جوزیه» (۳)، آرا و نظریات بربهاری را احیا کردنـد و مجدداً عقاید اهل حدیث را با شدت بیشتری ترویج دادند.

ابن تیمیه همچون پیشینیان خود با جمود بر ظواهر متون دینی در مورد صفات خداوند، تجسم‌گرایانه سخن می‌گفت. به همین جهت با مخالفت سـختی از سوی دیگر عالمان مسلمان مواجه گردید و در جلسه‌ای در حضور علما و پس از شنیدن استدلال ایشان، حرف خود را پس گرفت و توبه نمود. ولی پس از چنـدی، رأی فقهی او که زیـارت را امری ناپسـند اعلام کرد، بار دیگر خشم همگان را برانگیخت و به دلیل مخالفت عمومی و شـکایت فرقه‌های مختلف اسـلامی، به دسـتور ملک ناصر به زندان افتاد. به گفته ابن الردی: «ابـن تیمیـه بـه جهت قـول به تجسـیم زنـدانی شـد.» (۴)وی در زنـدان از دنیـا رفـت. (۵)پس از درگـذشت وی، بـار دگر نهضـت سلفی‌گرایی و رأی و انـدیشه حنبلیـان رو به افول گـذاشت تـا آن که در قرن دوازدهم هجری محمـد بن عبـد الوهاب با بنیان نهادن آیین بـدعت‌آمیز «وهـابیت»، آن افکـار را احیا نموده، شـدت بخشـید و تحقق آن در جامعه عربسـتان را پی گرفت و با شـدت عمل، زمینه تشکیل دولت وهابی- سعودی را فراهم ساخت و با بستن پیمانی با امیر درعیه محمد بن سعود

۱- ابن تیمیه، منهاج السنهٔ النبویه، ج ۶، ص ۳۲

۲- احمد بن عبدالحلیم معروف به ابن تیمیه به سال ۶۶۱ در شهر حران شام متولد شد و به سال ۷۲۸ قمری درگذشت. جمع بسیاری از اندیشـمندان اهل سـنت همچون صـفی الدین ارموی، شـهاب الدین حلبی، کمال الدین زملکانی، شـمس الدین ذهبی، یافعی، ابن حجر هیتمی، ملاعلی قاری حنفی و ... از مخالفان و منتقدان سرسخت او هستند. طبسی، نجم‌الدین؛ فرقه‌ای برای تفرقه، ص ۲۱- ۱۳

۳- محمد بن ابی‌بکر زرعی حنبلی معروف به ابن قیم متوفای ۷۵۱ ق از شاگردان و احیاگران افکار ابن تیمیه

۴- تتمهٔ المختصر، ج ۲، ص ۳۶۳

۵- رحله ابن بطوطه، ج ۱، ص ۵۷.

ص:۱۴۸

جد آل‌سعود و اعمال زور، خود رهبری مذهبی و ابن سعود، رهبری سیاسی را بر عهده گرفت.

حکومت وهابی آل‌سعود با پشت سر گذاشتن فراز و نشیب‌های بسیار و تجربه دو بار سقوط، در سومین بار تثبیت شد و هم اکنون در عربستان زمام امور را در دست دارد.

۲. بنیانگذار وهابیت

محمد بن عبدالوهاب در آغاز قرن دوازدهم هجری به سال ۱۱۱۱ هجری (۱)در شهر «عینیه» در سرزمین نجد متولد شد. پدرش عبدالوهاب از علمای مذهب حنبلی و قاضی آن شهر بود. (۲)محمد بن عبدالوهاب از کودکی نزد پدر به تحصیل و مطالعه مذهب حنبلی پرداخت و به تدریج شیفته افکار ابن تیمیه و ابن قیم جوزیه گردید و تحت تأثیر افکار آنان، خرده‌گیری‌های خود را نسبت به عقاید و اعمال مذهبی مردم آغاز نمود!

در اوان جوانی به مکّه و مدینه شتافت و توسل مردم به پیامبر (ص) در حرم نبوی را به صراحت انکار نمود. پس از بازگشت به سرزمین نجد، به بصره رفته، مدتی کوتاه در آن جا سکنی گزید و در آن شهر با مستر همفر جاسوس انگلستان که خود را در میان کشورهای اسلامی، مسلمان و با نام محمّد (ص) معرفی

۱- روحانی، حبیب؛ چهره واقعی وهابیت، ص ۷. یا سال ۱۱۱۵، سبحانی، جعفر؛ آیین وهابیت، ص ۳۴

۲- به گفته برخی از مورخان، نیاکان عبدالوهاب از یهودیان دوغی تزکیه بوده و نام جد اعلای وی شولمان قرقوزی بوده است که پس از عزیمت به شام و تغییر نام خود به سلیمان مورد شناسایی و حمله قرار گرفته و به مصر گریخته و سپس با طرد از این کشور، به مکه و سپس به نجد و شهر عینیه رفته و در آنجا سکونت گزیده و بومی شده است. داودی مهاجر تهرانی، سپیده فریبا، عربستان سعودی و جناح‌های سیاسی، به نقل از ناصر السعید.

ص:۱۴۹

می‌نمود، (۱)آشنا شد. (۲)به هر حال پسر عبدالوهاب در شهر بصره، مخالفت خود را با بسیاری از عقاید و اعمال مذهبی مردم آشکار ساخت. این اقدام باعث گردید مردم حضور وی در شهر را برنتافته، او را از دیار خود برانند.

پس از رانده شدن از بصره، عده‌ای از تاریخ‌نگاران از سفر وی به ایران به ویژه از اقامت طولانی وی در اصفهان و شیراز گزارش‌هایی ارائه نموده‌اند. (۳)مستر همفر نیز که در خاطرات خود به این سفر اشاره نموده است، مدعی است که سفر به ایران به توصیه وی صورت پذیرفته است. (۴)برخی پس از اخراج از بصره، ورود او را به شهر «زبیر» گزارش نموده‌اند که پس از آن به شهر «احسا» رهسپار گردید و به سال ۱۱۳۹ قمری به شهر حریمله که به‌تازگی پدرش بدان منتقل شده بود، عزیمت کرد و تحصیلات دینی خود را نزد پدر پی گرفت؛ در طی این دوران که او افکار خود را ابراز می‌داشت، هماره میان او و پدر و اساتید دیگرش، نزاع و جدال جریان داشت؛ زیرا وی بر انکار عقاید و اعمال مذهبی مردم اصرار داشت و پافشاری می‌نمود! و آنان بطلان نظریات وی را با استدلال، برای مردمان بازگو می‌نمودند، به همین روی، کاری از پیش نبرد.

۱- منبع این مطالب، خاطرات مستر همفر است که در ابتدا در مجله اشپیگل منتشر و سپس به عربی و هم اکنون به فارسی ترجمه شده است

۲- به گفته مستر همفر، وی جوان مغروری بود که خود را مجتهدی آگاه تر از امامان چهارگانه اهل سنت می‌دانست و برای هیچ یک از مذاهب اهل سنت و حتی دیدگاه‌های خلفای اوّلیه، اصالتی قائل نبود و زمینه بسیار مناسبی برای ایجاد مکتبی جدید داشت و من با تشویق او به احیای دوباره دین اسلام!! و جعل خوابی دروغین مبنی بر این که پیامبر تو را به آشکار ساختن عقایدت فراخوانده است، برانگیختم. خاطرات مستر همفر، ترجمه علی کاظمی، کانون نشر اندیشه اسلامی، ص ۶۸- ۴۰

۳- عبدالمطلب ششتری در پایان کتاب «تحفه العالم» تألیف ۱۲۱۶ قمری، عبدالرزاق دنبلی در کتاب «مآثر سلطانیه» از ص ۸۲ به بعد، محمد تقی سپهر در «ناسخ التواریخ» ج ۱، ص ۱۴۰- ۱۱۹، میرزا ابوطالب اصفهانی در «سفرنامه» و لوتروپ استودارد آمریکایی به سفر وی به ایران اشاره کرده‌اند. فقهی، وهابیان، ص ۱۱۸- ۱۱۹

۴- خاطرات مسترهمفر، ص ۸۰.

ص:۱۵۰

در سال ۱۱۵۳ ه ق پـدرش عبـدالوهاب چشم از جهـان فرو بست و بـا از میان رفتن این مانع بزرگ، وی دعوت و فراخوانی به عقاید خویش را علنی‌تر ساخت!

پس از پـدر، برادرش سـلیمان بن عبدالوهاب به مخالفت برخاست و دو کتاب به نام «الصواعق الالهیه فی الرد علی الوهابیه» و «فصـل الخطاب فی الرد علی محمـد بن عبـد الوهاب» در نقـد وی نگاشت و در مقـدمه کتاب نخستین، ضـمن برشـمردن صـفات کسـی که رهبری دینی را بر عهده می گیرد، چنین نوشت:

«امروز مردم به کسـی مبتلا شده‌اند که خود را به قرآن و سـنت منتسب نموده و از دانش‌های آن اسـتنباط می کند و به مخالفان خود نیز اعتنا نمی کند و وقتی از او خواسـته می‌شود که سـخنانش را به اهل علم عرضه کند، سر باز می‌زند؛ بلکه بر مردم واجب می‌سازد کـه سـخن او را بپذیرنـد. هر کس مخـالفت بـورزد، نزد او کـافر شـمرده می‌شـود. ایـن در حـالی اسـت کـه در او یـک ویژگی از ویژگی‌های اهل اجتهاد نیست، نه! قسم به خداوند یک دهم آن صفات را نیز واجد نیست در عین آن که بسیاری از نادانان، کلام او را پذیرفته‌انـد. پس «إِنَّا لِلّهِ و إِنّا إِلَیهِ رَاجِعُونَ» ... خـدایا! آن گمراه را هـدایت کن و او را به حق بازگردان.» (۱)افزون بر برادر، دیگر اندیشـمندان و علمای اهل سـنت نیز با وی مخالفت کرده و در نقد وی، کتاب‌هایی منتشـر ساختند. (۲)محمد بن عبدالوهاب با تبلیغ گسترده آیین خود، جمعی از مردم حریمله را با خود همراه ساخت و کم‌کم در سرزمین نجد شهرت یافت! و برای گسترش افکارش با برخی از طرفدارانش به زادگاه خود شـهر «عینیه» رهسـپار گردید؛ عثمان بن حمد حاکم آن روز شـهر عینیه در ابتدا وی را گرامی داشت و حتی به

دستور او، مقبره زید بن خطاب برادر عمر بن خطاب از شهدای جنگ یمامه را

۱- شیخ سلیمان بن عبدالوهاب، الصواعق الالهیه فی الرد علی الوهابیه، چاپ سوم، مکتبه ایشیق، استانبول، ترکیه، ۱۹۷۹ میلادی، ص ۴

۲- سرگذشت وهابیت، ص ۱۴- ۱۵.

ص:۱۵۱

تخریب نمود، (۱)ولی پس از دریافت نامه‌ای توبیخ‌آمیز از امیر «احسا» که فعالیت و اقدامات محمد بن عبد الوهاب را ناروا دانسته بود، وی را نزد خود خواند تا عذر وی را از اقامت در شهر بخواهد.

محمد بن عبد الوهاب در سخنانی طمع برانگیز، او را به یاری خود دعوت نمود، اما سخنانش سودمند نیفتاد. به ناچار به سال ۱۱۶۰ هجری قمری از شهر عینیه خارج و به شهر «درعیه» رهسپار گردید؛ امیر درعیه محمد بن سعود جدّ آل‌سعود به توصیه همسرش به دیدار وی شتافت و در پایان مذاکرات، توافق شد محمد بن عبدالوهاب رهبری مذهبی و محمد بن سعود، رهبری سیاسی و حکومت را بر عهده گیرد.

پس از آن محمد بن عبدالوهاب با نگارش نامه به رؤسا و قضات سرزمین نجد، همگان را به اطاعت از خود فراخواند و محمد بن سعود را به تجهیز سپاهی گران تشویق نمود. هر کس به او می‌گروید باید سرش را می‌تراشید (۲)و هر کس عقاید او را نمی‌پذیرفت و از پیروی وی سر باز می‌زد، همانند کافران محارب به قتل رسیده، اموالش تصاحب می‌شد و به عنوان غنیمت جنگی محسوب می‌گردید. (۳)شهرهای اطراف به تدریج مورد حمله قرار گرفت و تصرف آنها در دستور کار قرار گرفت. بدین سان سرزمین نجد، یمن و حجاز، مورد یورش قرار گرفت و تصرف شد.

اگر چه محمد بن عبدالوهاب در سال ۱۲۰۶ هجری قمری در اواخر امارت عبدالعزیز، در سن ۹۱ یا ۹۸ سالگی چشم از جهان فرو بست، اما حاکمان آل سعود با استناد به اندیشه و فتوای وی، در سالروز خجسته عید غدیر در هجدهم ذی حجه سال ۱۲۱۶ هجری قمری، با سپاهی متشکل از بیست و پنج هزار نفر به

۱- وهابیان، ص ۱۲۱

۲- وهابیان، ص ۱۲۷، سرگذشت وهابیت، ص ۳۳

۳- سبحانی، جعفر؛ مع الوهابیین، ص ۱۶.

ص:۱۵۲

شهر کربلاـ حمله نموده و بسیاری از مشتاقان زیارت قبر سالار شهیدان را که از ایران، ترکیه و سرزمین‌های عربی به آنجا عزیمت نموده بودند، به قتل رسانده، به غارت نمودن حرم امام حسین (ع) و سوزاندن صندوق قبر حبیب بن مظاهر پرداختند.

حملات مکرر به نجف اشرف به دلیل عنایات الهی و آمادگی و مسلح شدن مردم به دستور آیت‌الله کاشف‌الغطا، ناکام ماند.

در سال ۱۲۱۸ هجری قمری پس از تصرف مکه، گنبد و بارگاه‌هایی که در جنهٔالمعلی و ... وجود داشت، تخریب گردید و در سال ۱۳۴۴ ضریح امامان بقیع (ع) در شهر مدینهٔا منهدم شد و جز حرم پیامبر گرامی اسلام (ص)، مقبره‌ای پا بر جا نماند!

۳. آموزه‌های اعتقادی وهابیت

اشاره

وهابیون، نه تنها فقط خود را، موحد کامل و بر کنار از هرگونه شرک دانسته!! بلکه خود را تنها منادی توحید در جهان و اساس مسلک خود را نشر توحید به ویژه توحید الوهیت (توحید عبادی) معرفی می‌کنند!! آنان دیگر فرقه‌های اسلامی را نسبت به توحید الوهیت، یا اساساً جاهل دانسته یا عقایدشان را آمیخته به شرک معرفی می‌کنند و به طور خاص و ویژه، بر اساس تعصب و عناد، بدون مراجعه به مطالب و شنیدن و فهم افکار ناب شیعی، شیعه را تکفیر و مورد هجوم انواع اتهامات قرار می‌دهند.

آن چه موجب تأسف شدید است و رسالت پیروان مکتب اهل بیت (ع) را بسیار سنگین ساخته، نشر عقاید غلط و تجسم گرایانه در مورد خداوند متعال و صفات متعالی اوست که تحت عنوان دیدگاه اصیل توحید اسلامی معرفی و به دلیل اشتیاق فطری و جهل ناآشنایان نسبت به توحید ناب اسلامی، پذیرفته می‌شود و یا با ترس از تکفیر و یا با جبر و خشونت بر آنها تحمیل می‌گردد!!

ص:۱۵۳

الف. توحید

خدایی که وهابیت و رهبران فکری آن، به گمان خود پرچم توحید او را برافراشته‌اند، دارای جسم و جهت و قابل اشاره است و از اعضا و جوارح و دست و صورت برخوردار می‌باشد و هم اکنون بر روی عرش استقرار یافته و در روز قیامت نیز با چشم سر دیده می‌شود!!

بنیانگذار این تجسیم و تشبیه در اصول اعتقادی، احمد بن حنبل است که خدا را دارای جهت و بر روی عرش خود مستقر دانسته و انکار این عقیده را در حد ارتداد معرفی می‌کند. (۱)حتی فرزند او عبدالله بن احمد بن حنبل نیز به سندش از عمر بن خطاب نقل می‌کند: «هر گاه خداوند بر کرسی خود می‌نشیند، صدایی همانند صدای زین شتر هنگام سوار شدن شخص سنگین بر آن شنیده می‌شود!!!» (۲)ابن تیمیه نیز می‌گوید: «بسیاری از اهل اسلام درباره خالق معتقدند: او جسمی است که شبیه سایر اجسام نیست و حنابله و تابعین آنها بر این اعتقادند.» (۳)ابن تیمیه در کتاب الفتاوی می‌گوید: «آنچه که در قرآن و سنت ثابت شده و اجماع و اتفاق پیشینیان بر آن است، حق می‌باشد. حال اگر از این امر لازم آید که خداوند متصف به جسم بودن شود، اشکالی ندارد؛ زیرا لازمه حق نیز حق است.» (۴)ابن تیمیه تصریح می‌کند: اکثر اهل سنت بر اثبات رؤیت خدا اتفاق دارند و اجماع گذشتگان بر آن است که ذات احدیت را در آخرت می‌توان با چشم دید

ولی در دنیا نمی‌توان دید، ولی درباره پیامبر (ص) اختلاف است که آیا او، خدا را

۱- طبسی، نجم الدین؛ رویکرد عقلانی بر باورهای وهابیت، انتشارات امیر العلم، ج ۱، ص ۲۲

۲- کتاب السنة، ص ۷۹

۳- بیان تلبیس الجهمیة، ج ۱، ص ۲۵

۴- الفتاوی، ج ۵، ص ۱۹۲.

ص:۱۵۴

در این دنیا دیده است یا خیر؟ (۱)ابن تیمیه در برابر آیه شریفه سوره انعام که به صراحت، دیدن خداوند را به طور کلی نفی نموده، می‌فرماید: «لَاتُدرِکُهُ الابصَار وَ هُوَ یُدرِکُ الابصَارَ، دیدگان او را ادراک نمی‌کنند ولی او دیدگان را ادراک می‌کند.» (۲)به توجیهی شگفت‌آور دست یازیده می‌گوید: «ممکن است رؤیت باشد، بدون آن که ادراک صورت گیرد.» (۳)ابن تیمیه آشکارا خداوند را دارای جهت و قابل اشاره می‌داند و در این اعتقاد، به ظاهر آیات و اخبار بسیاری استدلال می‌کند. (۴)وی کتاب رساله حمویه را برای اثبات این مطلب نوشته که خداوند در روی عرش و بالای آسمان‌ها است و می‌توان با انگشتان دست به او اشاره نمود و گاه نیز می‌خندد!! به اعتقاد وی هر کس معتقد نباشد خدا بر فراز عرش و در بالای آسمان‌هاست، باید او را توبه داد و اگر توبه نکرد، باید او را کشت! (۵)او گام را فراتر نهاده، به استناد برخی از آیات، خداوند را دارای اعضا و جوارحی همچون دست و صورت می‌داند، ولی به استناد آیه شریفه: «لَیسَ کَمِثلِهِ شَیءٌ وَ هُوَ السَّمِیعُ البَصِیرُ، چیزی مانند او نیست و اوست شنوای بینا.» (۶)لطف کرده، می‌گوید: اعضا و جوارح یا بالای عرش بودن خداوند، مثل دست و پا و صورت و بالای صندلی بودن مخلوقات نیست!! او تأویل این گونه آیات و جستجوی فهم مقصود آنها را کار متکلّمین و متأثّر از بیگانگان و ناپسند می‌داند! (۷)

۱- منهاج المنتظم السنهٔ النبویهٔ، ج ۲، ص ۲۵۰

۲- انعام: ۱۰۳

۳- منهاج المنتظم السنهٔ النبویهٔ، ج ۲، ص ۲۴۰- ۲۷۸

۴- منهاج المنتظم السنهٔ النبویهٔ، ج ۲، ص ۲۴۰، الفتاوی الکبری، ج ۵، ص ۵۴

۵- مجموعه الرسائل، رساله عقیدهٔ الحمویه، ج ۱، ص ۴۲۹

۶- شوری: ۱۱

۷- همان، ص ۴۲۹.

ص:۱۵۵

ابن قیم جوزیه شاگرد وی، نیز می گوید: «قرآن و سنت متواتر و اجماع صحابه و ائمه اسلام و اهل حدیث و ... بر این عقیده‌اند که خداوند متعال در روز قیامت با چشم سر به طور عیان رؤیت می‌شود؛ همان گونه که ماه شب چهارده و خورشیدِ هنگام ظهر را می‌توان دید.» (۱)شگفت‌انگیزتر این که نماد تبلیغی وهابیت، دکتر قفاری به فرافکنی پرداخته و شیعه را متهم به تجسّم نموده، می گوید: «اصل افکار تجسّم و مذهب آن از شیعه سرچشمه گرفته است. ابن تیمیه اوّلین کسی است که این را به اثبات رسانده و گفته: اوّل کسی که در اسلام قائل به جسمانیت خداوند شده، هشام بن حکم می‌باشد.» (۲)

ب. نبوت

ابن تیمیه، انبیا را پس از مبعوث شدن به نبوت آن هم فقط در موارد تبلیغِ احکام، معصوم می‌داند. (۳)وی احادیث بسیاری را که در مورد زیارت قبر پیامبر (ص) وارد شده، تضعیف و تخطئه نموده، به صراحت می گوید: «هر کس معتقد باشد، وجود پیامبر پس از وفات همانند وجود او در زمان حیات است، اشتباه عظیمی مرتکب شده است.» (۴)وی سیره صحابه را در زیارت قبور و به ویژه نزدیک شدن به قبر پیامبر را کافی نمی‌داند! وی حتی مشاهده قبر پیامبر را ممنوع دانسته، می گوید: دلیل دیگری لازم است. (۵)به نظر ابن تیمیه، اگر کسی از زیارت قبر پیامبر، قصد دعا و سلام نداشته

۱- هادی الارواح الی بلاد الارواح، ص ۳۰۵

۲- اصول مذهب الشیعه، ج ۱، ص ۵۲۹؛ منهاج المنتظم السنهٔ النبویهٔ، ج ۱، ص ۲۰

۳- ابن شاکر، ج ۱، ص ۷۹

۴- الرد علی الاخنائی، ص ۵۴

۵- الرد علی الاخنائی، ص ۱۱۴- ۹۹.

ص:۱۵۶

باشد، بلکه منظور او طلب حاجت از پیامبر باشد و برای این منظور در نزد قبر مطهر، صدای خود را بلند کند، چنین کسی رسول خدا را اذیت کرده و به خدا شرک آورده و به خود ستم روا داشته است. (۱)و اگر کسی بگوید: یا رسول الله! و یا نام‌های دیگر از این قبیل را بر زبان جاری سازد و قصد او از این خطاب‌ها، دفع شر یا جلب خیر باشد و اموری را در نظر بگیرد که جز خداوند کس دیگری قدرت انجام آن را ندارد، چنین کسی مشرک و ریختن خونش جایز و تصرف در اموال او مباح می‌باشد. (۲)ابن تیمیه هر روایتی را که مخالف عقاید اوست، مجعول معرفی می‌کند ولی برای اثبات آرای خود به هر حدیث و نوشته‌ای تمسک می‌جوید. وی تمام احادیث بیانگر اسباب نزول در مورد آیاتی که در فضایل اهل بیت وارد شده‌اند، همچنین روایات نبوی در این مورد را رد می‌کند، ولی به گونه‌ای مداوم از دشمنان آنها تمجید کرده و برای فضایل معاویه و عدم جواز سب و لعن یزید، دست به قلم می‌برد و کتاب می‌نویسد و در آنها یزید را از اتهام حمل سر مقدس امام حسین به شام و زدن چوب بر لب و دندان مبارک حضرتش تبرئه می‌کند. (۳)گفتنی است در مورد صحابه، وهابیون به تناقض عجیبی گرفتار آمده‌اند؛ از یک سو برخی از صحابه را کافر می‌دانند؛ بر اساس نوشته محمد بن عبد الوهاب: «گروهی از صحابه با آن که نماز می‌گزاردند و در رکاب پیامبر جهاد نموده زکات می‌دادند و روزه می‌گرفتند، در عین حال کافر و از اسلام دور بودند.» (۴)

۱- الجواب الباهر، ص ۵۰

۲- جزیرة العرب فی قرن العشرین، ص ۳۳۹

۳- رأس الحسین، ص ۲۰۷ و الوصیه الکبری، ص ۵۳ به نقل از ابن تیمیه فی صورته الحقیقه، ص ۲۰- ۲۴

۴- ر. ک. الرسائل العملیه التسع و رسالة کشف الشبهات، ص ۱۲۰.

ص:۱۵۷

و از سوی دیگر، عـایشه، طلحه، زبیر و معـاویه را در جنـگ بـا امـام علی، تـبرئه کرده و کسـانی چون یزیـد بن معـاویه را بـا آن همه جنایت بی‌سابقه می‌ستایند. (۱)وهابیون از رهبران فکری گذشـته خود همچون احمـد بن حنبل و ابن تیمیه نیز پیشـی گرفته‌اند. شـیخ رضوان العـدل شـافعی مصـری می‌گویـد: «بعـد از ابن تیمیه، محمـد بن عبـدالوهاب در قرن دوازدهم ظهور کرد، او خط ابن تیمیه را دنبال کرد و بر آن، حرف‌های سـخیف و قبیحی را اضافه نمود. او رئیس طایفه وهابیه است، خداونـد آنان را قبیـح گرداند ...» (۲)به عنوان نمونه، در حالی که احمـد بن حنبل هیچ یک از اهل قبله را به دلیل انجام گناه کبیره و صـغیره کافر نمی‌داند، مگر تارک نماز را! ابن تیمیه نیز می‌گوید: کسـی که موافقان خود را دوست بدارد و با مخالفان خود دشمن باشد و در جماعت مسلمین، تفرقه ایجاد کنـد و کسانی را که در مسائل فکری و اجتهادی با او مخالفند، کافر و فاسق شـمارد و جنگ با آنان را مباح داند، خود از اهل تفرقه و اختلاـف است (۳)، بن باز مفتی پیشـین آل سـعود می‌گویـد: «کسـی که منکر رؤیت خداوند متعال در آخرت است، پشت سـرش نمی‌توان نمـاز گزارد و او نزد اهـل سـنت و جمـاعت، کـافر است.» (۴)بیـان دیگر آموزه‌های اعتقادی و نقـد و بررسـی مطالب پیش گفته، نیازمند تألیف کتاب مستقلی است و فرصت و مجال دیگری می‌طلبد. (۵)

۱- ر. ک، وهابیت در ترازوی نقد

۲- روضهٔ المحتاجین لمعرفهٔ قواعد الدین، ص ۳۸۴

۳- مجموعه فتاوای ابن تیمیه، ج ۳، ص ۳۴۹

۴- فتاوی بن باز، رقم ۲۸۸۷

۵- برای اطلاعات بیشتر رجوع شود به الـذریعه، ج ۱۰، ص ۲۳۵ و ۲۳۶ و آیت الله سـبحانی، آیین وهابیت و محمدی آشنانی، علی؛ وهابیت در ترازوی نقد، ابراهیمی، محمد حسـین؛ تحلیلی نو بر عقاید وهابیان، قزوینی، علامه سـید محمد حسن؛ فرقه وهابی و پاسخ شبهات آنها، فقیهی، وهابیان و ...

ص:۱۵۸

۴. آرای فقهی وهابیت

اشاره

وهابیون چنین می‌پندارند که بناسازی، تعمیر و زیارت قبور، برگزاری نماز در کنار قبور، توسل و تبرک جستن، طلب شفاعت، نذر و برگزاری مجلس بزرگداشت انبیا و اولیای الهی، پرستش آنها محسوب شده و شرک و حرام است و مسلمانان به خاطر انجام این گونه اعمال، مشرک و در صورت عدم توبه مستحق قتل هستند!!

الف. تحریم بناسازی و تعمیر و ترمیم قبور

از دیدگاه ابن تیمیه و وهابیون، ساختن بنا بر فراز قبر پیامبران و اولیای الهی و تعمیر قبور آنان حرام و تخریب آن واجب است! دلیل آنان برخی از روایاتی است که «تسویه» قبور را مطلوب می‌داند و یا ساختن بنا بر آن را مکروه معرفی می‌کند! (۱)

ب. تحریم ساختن مسجد، روشن نمودن چراغ، برگزاری نماز و دعا نزد قبور

در دیدگاه فقهی آنها، روشن نمودن چراغ، ساختن مسجد برای نماز و خواندن دعا در کنار مزار اولیای الهی حرام است! دلیل آنان پاره‌ای از روایات است که در آنها توصیه شده، قبور انبیا و صالحان را مسجد قرار ندهید. (۲)

۱- ابن قیم الجوزیه، زاد المعاد الی هدی خیر العباد، ص ۶۶۱

۲- صحیح مسلم، ج ۲، ص ۶۶ و ۶۸، سنن نسائی، ج ۳، ص ۷۷.

ص:۱۵۹

ج. تحریم سفر برای زیارت قبور وممنوعیت زیارت قبور برای زنان

وهابیون زیارت قبور را عبادت قبور نامیده، سفر نمودن برای زیارت قبور انبیا و اولیای الهی را حرام می‌دانند و در این فتوا به روایاتی از ابو هریره که سفر را تنها
به سه مسجد توصیه می کند، تمسک جسته‌اند. آنان اعتقاد به همانندی وجود پیامبر در زمان حیات و پس از وفات را خطایی بزرگ معرفی می کنند. (۱)

د. تحریم توسل و تبرک جستن به آثار اولیای الهی

نزد وهابیون، توسل به انبیا و اولیای الهی، عملی شرک‌آمیز و حرام است. آنان گاه توسل به ذات اولیا را ممنوع ولی توسل به مقام، دعا و شفاعت آنها را جایز و گاه توسل در حال حیات را مجاز می دانند و بعد از وفات را منع می کنند!! (۲)

ه. تحریم ندا، استمداد و درخواست حاجت از غیر خدا

از دیدگاه مذهب وهابیت، هر گونه ندا، استمداد، استغاثه و کمک خواستن از غیر خداوند، عبادت کردن آنان و در نتیجه حرام و موجب شرک است!

و. تحریم درخواست شفاعت از اولیای خداوند

آنان گرچه اصل شفاعت را پذیرفته‌اند، ولی شفاعت خواستن از انبیا و اولیای الهی را شرک و حرام می‌دانند.

ز. تحریم سوگند به غیر خداوند

وهابیون سوگند به غیر خداوند را پرستش و عملی شرک‌آمیز و حرام می‌دانند!

۱- ر ک: الرد علی الاخنائی، ابن تیمیه

۲- مکارم شیرازی، ناصر؛ شیعه پاسخ می گوید، هشتم، ناصر مدرسهٔ الامام علی بن ابی طالب، ۱۳۸۶، قم، ص ۲۴۴.

ص:۱۶۰

ح. تحریم مجالس بزرگداشت یاد اولیای الهی

وهابیون برگزاری هر گونه مجلس بزرگداشت میلاد یا مجالس سالگرد رحلت و سوگواری پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) و اهل بیت (ع) و گریه بر مصائب
آنان و اطعام مردم در این مجالس را بدعت و حرام می‌دانند!

ط. تحریم نذر برای غیر خداوند

نزد وهابیون نذر و ذبح گوسفند برای غیر خداوند، عملی شرک‌گونه و حرام است!

۵. وهابیت در دوران معاصر

اشاره

وهابیت در دوران معاصر با تکیه بر درآمدهای کلان نفتی و مجهز شدن به مراکز علمی پژوهشی نوین و با برخورداری از پیشرفته‌ترین امکانات چاپ و نشر و با بهره‌برداری از فناوری و تکنولوژی‌های اطلاعات، طرح و برنامه و تاکتیک‌های جدیدی در پیش گرفته که بدان اشاره می‌شود:

الف. حوزه‌های دینی

حوزه‌های علمیه وهابیت، به تدریج به شکل دانشگاه درآمده است که مهم ترین آنها عبارتند از:
دانشگاه اسلامی مدینه منوّره: این دانشگاه که اکنون به یک مرکز اسلامی جهانی تبدیل شده، دارای پنج دانشکده شریعت، تبلیغ و اصول دین، قرآن و مطالعات سیاسی، روایات شریفه و مطالعات اسلامی و زبان عربی است.
دانشگاه ام القرای مکه؛ این مرکز علمی، دارای دانشکده‌های تعلیم و تربیت، مطالعات و کتابداری است و کتابخانه مجهز آن بیش از ۵۰ /۰۰۰ جلد

ص:۱۶۱

کتاب دارد و بیش از ۲۰ /۰۰۰ دانشجو از سراسر جهان در آن به تحصیل اشتغال دارند.

گفتنی است در این دو دانشگاه، دانشجویان خارجی همراه دانشجویان داخلی، با هزینه دولت عربستان و با دریافت کمک هزینه تحصیلی، به تحصیل، اشتغال

دارند و پس از بازگشت به کشورشان، به تبلیغ وهابیت می‌پردازند.

البته دانشگاه ملک سعود ریاض، با ایجاد دانشکده آداب و دانشگاه ملک عبدالعزیز جده با ایجاد دانشکده تربیت در مدینه نیز به گونه‌ای در این امر سهیم هستند.

ب. رهبران مذهبی

اشاره

رهبران مذهبی وهابیت، نقش مهمی در مسائل مختلف این کشور دارند. در دوران معاصر، آنان دارای گرایشات گوناگون بوده‌اند و بر یک گونه و یک نظر نیستند؛ قشر سنتی آنها، تندرو و مدافع سیاست و عملکرد حکومت است. در کنار آنان، روحانیون جوان و بنیادگرایی به وجود آمده‌اند که به عنوان جناح غیر رسمی، خود را احیاگر واقعی سلفی‌گری و وهابیت می‌دانند و از سیاست‌های دولت به ویژه در مورد ارتباط با جهان غرب انتقاد می‌کنند. عبدالله العبیکان، سفر الحوالی، سلمان العودهٔ، الشعیبی، شیخ طریری و ... نماد این طرز تفکر هستند. آنان پس از جنگ دوم خلیج فارس، نامه سرگشاده موسوم به «مُذکّرهٔ النصیحهٔ» را به پادشاه نگاشته و منتشر ساختند.

افزون بر آن، اخیراً گرایشات اعتدالی در میان روحانیون وهابی، رو به افزایش نهاده است و برخی از آنان بدفهمی نسبت به آموزه‌های اعتقادی و فقهی دیگر مذاهب اسلامی و تکفیر و مشرک خواندن آنها را برنتافته، به انتقاد از تندروی‌های مذهبی وهابیت پرداخته‌اند.

ص:۱۶۲

به عنوان نمونه می‌توان از «یوسف بن علوی» با نگارش کتاب «مفاهیم یجب ان تصحح؛ مفاهیمی که باید بازنگری و تصحیح شود» (۱)و شیخ حسن بن فرحان مالکی با نگارش کتاب «داعیهٔ و لیس نبیاً؛ محمد بن عبدالوهاب اصلاح طلب بود نه پیامبر!» نام برد. هر چند این کتب و صاحبان آن توسط قشر سنتی، مورد هجوم قرار گرفته و تکفیر شدند.

نمونه دیگر دکتر حمزه المزینی از متفکران معاصر سعودی است که با انتقاد و تفرقه‌افکنانه، خواندن نوشته اخیر شیخ سلمان العوده در روزنامه «الجزیره»، تکفیر شیعیان را اقدامی بر خلاف خواسته ملک عبدالله مبنی بر ایجاد همبستگی میان گروه‌های مختلف دانسته و از وی و دیگران خواسته که از به کار بردن واژه «الرافضی» برای شیعیان خودداری کنند. (۲)رهبری دینی عربستان در سازمان‌های ذیل، نهادینه شده است:

۱ خاندان آل شیخ

بر اساس توافق نخستین، رهبری مذهبی و اداره وزارت و سازمان‌های آموزشی، مذهبی و فرهنگی و قضایی در اختیار شیخ محمد بن عبدالوهاب، فرزندان و نوادگان وی می‌باشد؛ بدین رو طایفه آل شیخ دارای موقعیت و جایگاه خاصی در رهبری دینی وهابیت و عربستان می‌باشند.

۲ هیأت علمای بزرگ هیئت کبار العلما (س)

در رأس مؤسسه‌های دینی عربستان، «هیأت علمای بزرگ» قرار دارد. این سازمان که در سال ۱۳۷۳ قمری در زمان ملک فصیل تأسیس شد و اکنون

۱- برای اطلاعات بیشتر به میقات حج، فصلنامه فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، تاریخی، شماره ۵۷، پاییز ۱۳۵۸، ص ۱۵۱- ۱۷۴

۲- میقات حج، شماره ۶۱، پاییز ۸۶، ص ۱۷۵.

ص:۱۶۳

مرکب از ۲۱ تن از علمای برجسته عربستان می‌باشد.

وظیفه اصلی این سازمان صدور فتوی در مسائل مذهبی و سیاسی است. ریاست این سازمان که به حکم پادشاه منصوب می گردد، مفتی کل کشور «مفتی المملکهٔ» نامیده می‌شود.

اکنون مفتی کل و رئیس این سازمان، شیخ عبدالعزیز بن عبداله آل الشیخ

است که از سال ۱۳۲۰ پس از مرگ بن باز، توسط ملک فهد به این سمت منصوب شده است.

۳ امامان جمعه و جماعت و مبلغان

در عربستان، بیش از ۶ هزار نماز جمعه و در اغلب ۳۰ هزار باب مسجد جامع و معمولی آن، نماز جماعت برگزار می گردد. در این مساجد، حدود ۹۰ هزار امام جماعت و مؤذن به انجام وظیفه مشغول هستند.

افزون بر امامان جمعه و جماعت، پژوهشگران و مبلّغان وهابیت نیز برای تعمیق فضای دینی کشور از کلیه وسایل و امکانات اطلاع رسانی بهره‌برداری نموده و به ترویج وهابیت در کشورهای مختلف می‌پردازند.

۶. مراکز و سازمان‌های وابسته

اشاره

در تشکیلات حکومتی عربستان، سازمان‌هایی همچون وزارت حج، اوقاف و ... برای انجام امور مذهبی تأسیس شده و به انجام امور دینی می‌پردازند که به برخی از آنها اشاره می‌شود:

الف. وزارت حج

وزارت حج عربستان که مسؤول تنظیم و هماهنگی مسائل حج است، برای اداره امور مختلف حجاج، چندین اداره تأسیس نموده که انتخاب و تغییر رؤسای

ص:۱۶۴

آنها از اختیارات وزیر حج می‌باشد:

۱. مؤسسه مطوّفین: این مؤسسه در سال ۱۴۰۵ ه. ق برای ادامه خدمات رفاهی به حجاج به فرمان ملک فهد و تصویب هیأت وزیران، تأسیس شد. وظایف این مؤسسه، مدیریت امور استقبال، اسکان، نظم، ستاد هدایت گمشدگان، اداره درمان بیماران، بعثه‌ها، گذرنامه، حمل و نقل حاجیان برای رفتن به منا و عرفات،

نظافت و مفروش کردن چادرها، تأمین آب آشامیدنی و جمع آوری زباله است.

۲. مکتب اهلیهٔ الادلاء: این دفتر کلیه وظایف مؤسسه مطوفین در شهر مدینه منوره را بر عهده دارد. (۱)۳. النقابه العامه للسیارات/ سندیکای ماشین‌داران زمان حج: تأمین وسایل نقلیه حجاج و حمل و نقل حاجیان را انجام می‌دهد.

۴. مکتب الوکلاء الموحد: ایجاد رابطه بین حجاج و بعثه‌های حج با سه مؤسسه مطوفین، مؤسسه راهنمایان و سندیکای ماشین‌داران و هماهنگی برنامه‌های رفت و برگشت حجاج به کشورهای خود و نقل و انتقالات بین شهری حجاج و حلّ و فصل مشکلات بعثه‌ها و حجاج و دریافت حق خدمات مؤسسه مطوفین و سندیکای اتوبوس داران و پرداخت آن به مؤسسات فوق بر عهده این دفتر می‌باشد.

۵. معهد خادم الحرمین الشریفین لَابحاث الحج: این تشکیلات که برابر تصویب هیأت وزیران در سال ۱۴۰۱ ه. ق برای جمع‌آوری اطلاعات، پژوهش، حفظ محیط زیست و ارائه مشاوره فنی به شورای عالی حج تأسیس گردید، زیر نظر وزیر کشور و رئیس شورای عالی حج اداره می‌شود و دارای بخش‌های عمران و مهندسی، بهداشت و محیط زیست، امور اداری و انسانی، اطلاعات و خدمات علمی، امور تبلیغات و امور مالی می‌باشد.

۱- آشنایی با مقررات عربستان، ص ۲۲- ۳۱.

ص:۱۶۵

مراسم و جشن‌های رسمی در زمان حج

در زمان حج، مراسم رسمی گوناگونی صورت می‌پذیرد:

۱. در سال‌های گذشته روز یکم ذی‌حجه و در چند سال اخیر چند روز جلوتر یعنی در ۲۵ یا ۲۶ ذی‌حجه هر سال به دعوت امیر مکه مکرمه و با حضور

دو نفر از هر کشور اسلامی، بعد از طلوع آفتاب، مراسم شستشوی کعبه مقدسه با

گلاب، توسط امیر مکه به نیابت از پادشاه، انجام می‌پذیرد.

۲. عصر روز پنجم ذی‌حجه، پادشاه به منظور گستراندن محبت در میان نمایندگان کشورهای اسلامی، رؤسای کشورها و رؤسای بعثه‌های حج، آنها را برای صرف شام به دیوان ملکی قصرالسلام در جده دعوت می‌کند.

۳. روز یازدهم ذی‌حجه بعد از نماز مغرب، وزیر حج، رؤسای بعثه‌ها را تحت عنوان «الندوة الاسلامیه السنویة الکبری» جهت صرف شام، به قصر دیوان ملکی در منا دعوت می‌کند.

۴. روز چهاردهم ذی‌حجه، وزیر حج ساعت ۲۱ رؤسای بعثه‌ها را تحت عنوان «الحفل السنوی» برای گزارش خدمات و تسهیلات عربستان برای حجاج دعوت می‌کند. در این مراسم، رؤسای بعثه‌ها از خدمات دولت عربستان و نیز از شخص وزیر حج تشکر می‌کنند. (۱)

ب. سازمان رابطهٔ العالم الاسلامی

این سازمان با پذیرش عضویت نمایندگی از بیشتر کشورهای اسلامی در ریاض با بودجه سالانه‌ای بالغ بر دویست میلیون ریال سعودی تشکیل گردید و در بیشتر کشورهای جهان، شعبه دارد.

ارائه آموزش‌های اسلامی، توزیع کتب اسلامی و قرآن، آموزش زبان عربی،

۱- طالقانی، دکتر سید عبدالوهاب؛ مقررات عربستان، نشر مشعر، ص ۳۶ ۳۴.

ص:۱۶۶

کمک به مؤسسات اسلامی و مبارزه با کمونیسم، مهم ترین وظایف این سازمان است و مبارزه فکری و عقیدتی با تشیع و ستیز با جریان‌های اسلامی- انقلابی همچون جهاد اسلامی و حزب‌الله، استراتژی تبلیغی این سازمان است.

مجمع فقه اسلامی، شورای عالی جهانی مساجد، سمینار زیربنایی تربیت اسلامی، مجالس قاریةالمساجد و سازمان جوانان اسلامی از مؤسسات وابسته به

این سازمان هستند.

این سازمان در دهه اخیر، مبالغ هنگفتی صرف ترویج اسلام وهابی، نشر و حفظ قرآن، کمک به مؤسسه‌های ارشاد و سازمان‌های خیریه، ایجاد بیمارستان، درمانگاه، احداث هزاران مسجد و صدها مرکز اسلامی، مدرسه و دانشگاه در جهان کرده است و هزینه ایجاد انستیتوی جهان عرب در پاریس را پرداخت نموده است.

ج. سازمان امر به معروف و نهی از منکر

سازمان امر به معروف و نهی از منکر به منظور دعوت مردم برای برگزاری نمازهای جماعت و جمعه، نظارت بر رعایت شؤون اسلامی و حجاب بانوان و جلوگیری از فعالیت مراکز غیر شرعی تشکیل شده است.

این سازمان نقش پلیس منکرات را ایفا می‌کند و با گشت‌زنی مأموران خود که به «مطوع» شهرت دارند، با موارد غیر مشروع برخورد می‌کند. افراد این سازمان به دلیل برخوردهای تند و عملکرد خشن، مقبولیت اجتماعی ندارند و عامه مردم از آنان ناخرسند هستند.

د. مجتمع چاپ قرآن ملک فهد

این مجتمع که زیر نظر وزارت اوقاف است، در سال ۱۴۰۵ ه. ق در زمینی بالغ بر ۲۵۰ /۰۰۰ متر مربع افتتاح شد و به چاپ متن، ترجمه و تفسیر قرآن، نشر سیره نبوی و مجموعه آثار ابن تیمیه و محمد بن عبدالوهاب و تکثیر نوار قرائت قرآن می‌پردازد.

ص:۱۶۷

این مرکز، قرآن کریم را در بیست نوع مختلف در انـدازه‌های بزرگ، متوسـط و کوچـک چاپ می‌کنـد و متوسط تولیـد سالیانه آن ۱۰ /۰۰۰ /۰۰۰ نسـخه است. همچنین این مرکز نوار شـش قرائت را تکثیر کرده و تفاسـیری در سه حجم و ترجمه‌هـایی به زبان‌هـای زنده دنیا و کتب سیره نبوی و مجموع فتاوای ابن تیمیه

را به چاپ رسانده است.

افزون بر آن، این مرکز به برگزاری دوره‌های تجوید نیز می‌پردازد.

ه. کارگاه بافت پرده کعبه

این کارخانه که برای هر سال یک پرده از حریر خالص طبیعی می‌بافـد و با نـخ‌های نقره طلا فام آن را تزیین می‌کند، در سال ۱۳۴۶ ه. ق به فرمان ملک عبدالعزیز بن عبدالرحمن ایجاد گردید و در سال ۱۳۹۷ ه. ق برای بار دوم تجدید بنا شد و توسعه یافت و ماشین آلات نساجی آن نوسازی و مدرن گردید.

و. نهادهای دیگر

افزون بر سازمان‌های پیش گفته، اداره تحقیقات علمی و مـذهبی و صدور فتاوی و دعوت و ارشاد، جمعیت حفظ قرآن، ریاست عام امـور حرم مکی و حرم نبـوی، سازمـان رسـیدگی به وضع اقلیت‌هـای اسـلامی در کشورهـای غیر اسـلامی نیز به انجـام امور مـذهبی می‌پردازند و زیر نظر دستگاه مذهبی وهابیت، اداره می‌شوند.

۷. هدف، روش، تاکتیک و ابزارهای تبلیغی وهابیت

هدف

وهابی‌سازی امت اسلامی و ترویج مذهب حنبلی.

ص:۱۶۸

پیش فرض‌ها

الف. برداشت‌های خود در اصول و فروع را عین اسلام و قرآن پنداشتن و اعتقاد تجسم‌گرایانه خود را ملاک ارزیابی اعتقادات دیگر مسلمانان قراردادن.

ب. هر گونه مخالفت با وهابیت را عین کفر و شرک و ضلالت و بدعت و

مستحق قتل دانستن! البته ضعف منطق و خطا و اشتباه و برداشت نادرست وهابیون از واژه‌هایی همچون شرک، مشرک، اله، شفاعت، دعا و بدعت در قرآن و

روایات سبب شده که همه مسلمین را به جز پیروان عقاید خود مشرک بشمرند و حکم کفر آنها را صادر کنند. (۱)ج. کافر و مشرک پنداشتن تشیع و لازم دانستن مبارزه گسترده و ابراز دشمنی صریح و مخدوش جلوه دادن آموزه‌های اصیل و مترقی آن.

پیشینه

نشر آموزه‌های وهابیت از ابتدای شکل‌گیری آغاز شد. ولی پیشینه ترویج آن در ایران و در میان شیعیان این سرزمین، به سال‌های پس از شهریور ۱۳۲۰ برمی‌گردد که دست نشاندگانی همانند حکمی زاده، جزوه‌ای به نام «اسرار هزار ساله» را که گزیده‌ای از افکار وهابی‌ها بود، در ایران منتشر ساختند. بلافاصله کتاب «کشف الاسرار» در ردّ آن به رشته تحریر درآمد. پس از وی احمد کسروی، کتاب «شیعی‌گری» را با همین هدف شوم نوشت که مرحوم حاج سراج انصاری کتاب «شیعه چه می‌گوید؟» را در پاسخ آن نگاشت.

در سالیان اخیر وهابی‌ها فعالیت‌های بسیاری را در مناطق جنوبی ایران به خصوص در استان های خوزستان، سیستان و بلوچستان و کردستان برای گسترش آیین خویش دنبال می‌کنند که به لطف خداوند تاکنون ناکام بوده است.

۱- وهابیت بر سر دو راهی، ص ۱۲۱- ۸۳.

ص:۱۶۹

برآیند و پیامد آموزه‌ها

اقدامات طالبان در افغانستان، ترورهای سپاه صحابه و ملت اسلامیه در پاکستان و حملات تروریستی در عراق و عربستان و دیگر مناطق جهان که به مخدوش کردن چهره تابناک اسلام انجامیده است، برآیند و پیامد آموزه‌های این مکتب است.

تشدید این گونه فعالیت‌های تروریستی، کار را به جایی رساند که هیأت کبار

العلما را مجبور ساخت تا در تاریخ ۲/ ۴/ ۱۴۱۹ با صدور بیانیه‌ای، افراد را از تکفیر و کشتن دیگران، تحت این عنوان منع نموده و اسلام را دین محبت و دوستی، گفتگوی منطقی و حکیمانه و به دور از خشونت گرایی معرفی کنند. (۱)

زمینه گسترش

نیاز و شوق فطری انسان نسبت به توحید و جذابیت آن برای مسلمانان و تکیه فریبکارانه وهابیت بر برآوردن این نیاز از یک سو و عدم تولید سخنرانی، کتب و نوشته‌های توحیدی متناسب با طیف گسترده و سطوح مختلف مخاطبان از سوی حوزه‌های علمیه شیعه از سوی دیگر، زمینه جولان دادن و فعالیت جریان وهابیت را فراهم آورده است، به گونه‌ای که افزون بر استفاده از دلارهای نفتی، کمک مالی بسیاری از دیگر مسلمانان را تحت عنوان «کمک به گسترش توحید» جمع‌آوری و هزینه می‌کنند!!

روش‌ها

وهابیت برای رسیدن به هدف خود از روش، تکنیک و ابزارهای کهن و نوین بسیاری استفاده می‌کند که به مهم ترین آنها اشاره می‌شود:

۱- وهابیت بر سر دو راهی، ص ۱۶۹- ۱۸۰.

ص:۱۷۰

الف. در فهم قرآن و روایات: ۱. جمود بر ظواهر آیات و روایات ۲. برداشت نادرست از برخی از واژه‌های قرآنی و روایی همچون عبادت، بدعت، توسل و شرک و ... ۳. گسترش و تعمیم یا محدود و تضییق نمودن محتوا و مصادیق آیات و روایات بدون استناد به هیچ دلیل.

ب. در تبیین مطالب: ۱. قیافه حق به جانب گرفتن ۲. برای منفعل ساختن مخالفان، با حالت تهاجمی، طلبکارانه و از موضع اسلام با دیگران سخن گفتن.

ج. در برخورد با مخالفان: ۱. تحقیر و توهین و مخالفان خود را با الفاظی همچون جاهل، اعداء الله، اعداء التوحید خواندن ۲. تهمت زدن و متهم ساختن به امور مختلف مثل تهمت به شیعه در عقیده به تحریف قرآن، پرستش و عبادت اهل بیت (ع)، تخلف گسترده از سنت و سیره رسول خدا (ص)، تقیه در اظهار مکنونات قلبی، لاابالی بودن و ... ۳. تکفیر و اهل بدعت و ضلالت شمردن دیگر مسلمانان ۴. فتوای صریح به جواز قتل دیگران.

د. در اقدامات عملی: ۱. عدم پذیرفتن مناظرات و گفتگوهای منطقی و مباحثات خردورزانه و استدلالی ۲. اعمال خشونت مذهبی و انجام اقدامات تروریستی و قتل و ترور مخالفان.

تاکتیک‌ها

۱. تکیه بر توحید برای ذبح نبوت و امامت: در اندیشه ناب توحیدی اسلامی، هیچ چیز و هیچ کس، از هیچ گونه اختیار و اراده استقلالی در برابر خداوند برخوردار نیست. (۱)بر این اساس، تمام شئون معجزه و کرامت انبیا و اولیای الهی، تجلّی اراده خداوند و یکی از مجاری فیض و رحمت و نشانه‌ای از نشانه‌های

۱- انسان: ۳۰.

ص:۱۷۱

اوست، (۱)به همین جهت قرآن کریم، به هیـچ وجه جدا ساختن پیامبران از خداوند را بر نمی‌تابد: «إِنَّ الَّذِینَ یَکفُرُونَ بِاللهِ وَ رُسُـلِهِ وَ یُرِیـدُونَ أَن یُفَرِّقُوا بَینَ اللهِ وَ رُسُـلِهِ وَ یَقُولُونَ نُؤمِنُ بِبَعض وَ نَکفُرُ بِبَعض وَ یُرِیـدُونَ أَن یَتَّخِـذُوا بَینَ ذلِـکَ سَبِیلًا؛ کسانی که به خـدا و پیامبرانش کفر می‌ورزند و می‌خواهند میان خدا و پیامبران او جدایی اندازند و می گویند؛ ما به بعضـی ایمان داریم و بعضی را انکار می کنیم، می‌خواهند

میـان این دو، راهی برای خود اختیار کننـد.» (۲)قرآن کریم، رفتن نزد پیامبر و اسـتغفار آن حضـرت را موجب برخورداری حتمی از مغفرت الهی می‌داند (۳)و سـر بر تافتن از آن را نشانه نفاق معرفی می کند؛ «وَ إِذَا قِیلَ لَهُم تَعَالَوا یَستَغفِر لَکُم رَسُولُ اللهِ لَوَّوا رُؤُوسَهُم وَ رَأَیتَهُم یَصُـدُّونَ وَ هُم مُستَکبِرُونَ؛ و آن گـاه که به آنان گفته می‌شود به نزد رسول خـدا بیاییـد تا پیامبر برای شـما اسـتغفار کنـد، سرهای خویش را برگردانده استکبار می‌ورزند.» (۴)آری باید توجه داشت که ولایت تکوینی انسان کامل که بر اثر بندگی خداوند حاصـل می‌شـود، یکی از مسائـل مربـوط بـه انسـان و اسـتعدادهای ویژه انسـانی است که فقـط به اذن و اراده خداونـد ظهـور و بروز می‌یابد. (۵)در قرآن نمونه‌هایی از آن، همچون زنـده ساختن مردگان، شـفای بیماران بـدون علاج، ایجاد صورت پرندگان و دمیدن جان در آن به اذن خداونـد در مورد حضـرت عیسـی (۶)و انجـام اعمـال خارق العاده بر اساس اطلاع از حقایق امور توسط حضـرت خضر بیان شده است. (۷)بر اساس این پیوند ناگسستنی است که انکار فرو فرستادن وحی به انسان،

۱- هود: ۶۴ و ...

۲- نساء: ۱۵۰

۳- نساء: ۶۴

۴- منافقون: ۵

۵- مطهری، مرتضی؛ ولاء و ولایت‌ها، ص ۶۸

۶- مائده: ۱۱۰

۷- کهف: ۷۱ ۸۲.

ص:۱۷۲

تنها انکار نبوت نیست؛ بلکه قدر ناشناسی از خداوند است: «وَ مَا قَدَرُوا اللهَ حَقَّ قَدرِهِ إِذ قَالُوا مَا أَنزَلَ اللهُ عَلَی بَشَر مِن شَیءٍ؛ و آن گاه که گفتند: «خدا چیزی بر بشری نازل نکرده»، بزرگی خدا را چنان که باید نشناختند.» (۱)همچنان که نپذیرفتن رسالت پیامبران، انکار آیات الهی است: «فَإِنَّهُم لَا یُکَذِّبُونَکَ وَ لکِنَّ الظَّالِمِینَ بِآیَاتِ اللهِ یَجحَدُونَ؛ در واقع آنان تو را تکذیب نمی‌کنند، ولی ستمکاران،

آیات خدا را انکار می‌کنند.» (۲)در برابر این آموزه‌های اساسی قرآنی، وهابیت نه تنها بین خدا و پیامبران و اولیای الهی جدایی افکنده، بلکه آنها را در مقابل خدا قرار داده، به اسم نشر توحید، توجه به جایگاه انسان کامل و ولایت تکوینی او بر نظام الهی را، شرک و پرستش معرفی می‌کند! آنها معجزه و کرامت پیامبران و اولیای الهی را دقیقاً بسط و تجّلی قدرت الهی ندانسته، گویا میان آثار آنها و تجلّی اراده خداوند، نوعی جدایی و تفکیک وجود دارد و نافهمیده، اعتقاد به ولایت مأذون پیامبران و اولیای الهی را شرک و خرافه می‌خوانند! آنان ندانسته با جدا پنداشتن علل و اسباب و مجاری فیض الهی، خود به نوعی شرک خفی مبتلا هستند! به راستی آیا آنها نمی‌دانند نه تنها هیچ آدم عاقلی، پیامبر یا امامان را پرستش نمی‌کند و اصلا به فکر هیچ مسلمانی چنین مطلبی خطور نمی‌کند، بلکه در نگاه همه مذاهب اسلامی به ویژه شیعه، اولیای الهی، بندگان محض و مخلَص خداوند هستند که به اذن او، گاه تجلی اراده و مجرای ارائه فیض الهی می‌شوند و به هیچ وجه، هیچ اراده استقلالی در آنها فرض ندارد.

به فرموده شهید مطهری، اگر چه وجود وسائط و نسبت دادن تدبیر و امور به غیر خداوند ولی به اذن و اراده خداوند، مانعی ندارد: «فَالمُدَبِّرَاتِ أَمراً؛ و

۱- انعام: ۹۱

۲- انعام: ۳۳.

ص:۱۷۳

(فرشتگانی) که کار (بندگان) را تدبیر کنند.» (۱)ولی «ادب اسلامی اقتضا می‌کند که ما خَلق و رزق و احیاء و اماته و امثال اینها را به غیر خدا نسبت ندهیم؛ زیرا قرآن می‌کوشد که ما از اسباب و وسائط عبور کنیم و به منبع اصلی اینها دست یابیم و توجهمان به کارگزار کل جهان باشد که وسائط نیز آفریده او و مُجری امر او و مَظهر حکمت او می‌باشند.» (۲)بدین سان باید با فهم شمول و گسترش اراده الهی بر همه نظام هستی،

معجزات انبیا و کرامات اولیای الهی را یکی از مجاری فیض و یکی از مصادیق

اراده الهی دانست نه آن که یا راه افراط را پیش گرفت و اولیای الهی را دارای استقلال دانست و یا آن که چون وهابیون راه تفریط را پیمود و حتی توجه غیر استقلالی به آنان را شرک نامید.

۲. فریفتن مسلمانان با استناد آموزه‌های خود به آیات گزینشی و برداشت نادرست و مغالطه‌آمیز از آنها بدون توجه به مفاد آیات دیگر و یا تطبیق نابجای این آیات و روایات: وهابیون کلیه آرای کلامی و فقهی خود را به یک آیه یا روایت استناد می‌دهند، بدون آن که دلالت آن آیه را بر مدعای خود اثبات کنند. آنان حتی از اشاره به آیات و روایات دیگر که به صراحت یا به ظاهر بر ضد رأی آنها دلالت می‌کند، چشم می‌پوشند!!

تطبیق آیات، به طور نا به جا هم یکی از تاکتیک‌های آنها است. مثلا تطبیق آیه شریفه: «إِنَّکَ لَا تُسمِعُ المَوتَی؛ البته تو مردگان را شنوا نمی‌گردانی.» (۳)بر رسول خدا و اهل بیت پیامبر، برای اثبات این که آنها پس از مرگ دیگر صدایی را نمی‌شنوند!! (۴)یا تطبیق آیات بسیاری که در مورد بت پرستان و مشرکان نازل شده

۱- نازعات: ۵

۲- مطهری، ولاء و ولایت‌ها، ص ۶۴- ۶۵

۳- نمل: ۸۰

۴- وهابیت بر سر دو راهی، ص ۱۰۵.

ص:۱۷۴

بر مسلمانان! بلکه آنها گام را فراتر گذاشته، چنین می گویند:

«مشرکان زمان ما از مشرکان عصر پیامبر (ص) که آن حضرت با آنها جنگید، بدترند! به دو دلیل: اولا مشرکان زمان پیامبر، تنها در حال آرامش به غیر خدا متوسل می‌شدند ولی هنگامی که گرفتار بلا، مثلا گرفتار امواج خروشان دریا می‌شدند، خالصانه خدا را می‌خواندند: «فَإِذَا رَکِبُوا فِی الْفُلْکِ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِینَ لَهُ الدِّینَ فَلَمَّا نَجَّاهُم إِلَی الْبَرِّ إِذَا هُم یُشْرِکُونَ؛ و هنگامی که بر کشتی سوار می‌شوند، خدا را پاکدلانه می‌خوانند، ولی چون به سوی خشکی رساند و نجاتشان داد به ناگاه شرک می‌ورزند.» (۱)ولی مشرکان زمان ما در هر دو حال به غیر خدا متوسل

می‌شوند، هم در رفاه و هم در بلا! ثانیاً: مشرکان جاهلیت، سنگ و چوبی را می‌پرستیدند که مخلوق و مطیع خدا است! ولی مشرکان عصر ما، افراد فاسق را می‌پرستند. (۲)به این ترتیب خون و مال و ناموس آنها مباح‌تر است!» (۳)۳. جاانداختن رهبران فکری خود: جا انداختن رهبران فکری خود همچون ابن تیمیه، ابن قیم و محمد بن عبدالوهاب به عنوان شیخ الاسلام و شیخ حدیث در میان اهل سنت، یکی از شگردهای جدید وهابیون است.

این تلاش که با چاپ و احیای کتب و ترویج آثار و عقاید آنان همراه است، در حالی صورت می‌پذیرد که این رهبران، همواره هدف انتقاد علمای بزرگ اهل سنت واقع شده‌اند، ذهبی، آرای ابن تیمیه را غلط و بدعت اعلام‌آمیز دانسته و شوکانی از بخاری نقل می‌کند که او را تکفیر کرده و گفته است: هر کس ابن

۱- عنکبوت: ۶۵

۲- ظاهراً مقصود آنها بعضی از سران صوفیه هستند

۳- شرح کشف الشبهات، ص ۱۰۰.

ص:۱۷۵

تیمیه را شیخ الاسلام بخواند، کافر است!» (۱)ابن بطوطه او را دارای اختلال عقلانی و سفیه شناسانده (۲)و معاصرانش به خاطر عقیده به تجسم او را به زندان افکنده‌اند.

۴. احیا، چاپ و نشر ده‌ها میلیون کتاب علیه عقاید و روش فقهی تشیع و توزیع گسترده و رایگان آنها با هدف بدبین نمودن دیگران و به تردید افکندن شیعیان و زدن تهمت‌های آشکار به زبان‌های مختلف به ویژه اخیراً که کتب بسیار زیادی به زبان فارسی و با به کار گرفتن روش‌های ملایم‌تر و استفاده از گفتمان رایج و ارجاع به کتب شیعی، به ترویج و تبلیغ دیدگاه‌های وهابی می‌پردازند.

۵. تأکید بر اجتهاد برای تحمیل دیدگاه‌های خود بر دیگر اهل سنت:

یکی از تاکتیک‌های جدید وهابیت برای ترویج تعصبات اهل حدیث و تحمیل دیدگاه‌های حنابله و خودشان بر دیگران و مبارزه با اعتقادات و فتاوای دیگر عالمان و اندیشمندان اسلامی از شیعه و سنی، آن است که می‌گویند: ما نباید مقلّد دیگران، بلکه باید پیرو دلیل باشیم و خود به اجتهاد بپردازیم، آن گاه مقلدانه رأی ابن تیمیه را ارائه و تحمیل می‌کنند!!

۶. گرفتن ژست روشنفکری برای پوشاندن نقاط ضعف و چالش‌های اساسی خود: بدون تردید، خشونت فوق‌العاده، تحمیل عقیده، تعصب شدید و افراطی، عدم آشنایی به ارزش‌های فرهنگی، جمود و مخالفت با هر پدیده نوین، ضعف منطق و برداشت‌های مغالطه‌آمیز آنان از آموزه‌های اسلامی و تضاد شعارها با عملکرد، یعنی ادعای مبارزه با شرک از یک سو و دوستی بلکه صمیمیت هر چه بیشتر حکومت وهابیت با مشرکان جهان از سوی دیگر، وهابیت را به پایان عمر و

۱- صرح محمد البخاری الحنفی المتوفی ۸۴۳ بتبدیعه ثم تکفیره ثم صار یصرح فی مجلسه: ان من اطلق القول علی ابن تیمیه انه شیخ الاسلام فهو بهذا الاطلاق کافر، الغدیر، ج ۱، ص ۲۴۷

۲- وکان فی عقله شی؛ الرحله، ص ۹۵.

ص:۱۷۶

راه خویش نزدیک کرده است. (۱)اما تاکتیک جدید آنها این است که با گرفتن ژست‌های روشنفکر مآبانه همچون مبارزه با خرافات، پرهیز از تقلید پیشینیان و پرهیز از مرده پرستی و ... بر ضعف‌های اساسی خود سرپوش نهند!

ابزارها

۱. مباحثات مغالطه‌آمیز کوتاه برای القای مطالب خود.

۲. تدوین، چاپ و نشر کتب و مقالات؛ اخیراً ایجاد و القای شبهه در میان حاجیان به وسیله نشر کتب و جزوات فارسی مورد توجه خاصی قرار گرفته است و با موضوعات و عناوینی همچون «دیدگاه اهل سنت در مورد اصحاب»، «عقیده اهل سنت و جماعت»، «آموزش نماز»، «پناهگاه توحید»، «درس‌های عقیدتی بر گرفته از حج»، «خویشاوندی بین ابوبکر صدیق و امام صادق»، «ماجرای غدیر خم

و رابطه آن با اصل امامت»، «گفتگویی آرام و دوستانه» و «ازدواج مجدد» در تیراژ بسیار زیادی چاپ و توزیع می‌شود.

۳. تولید و توزیع و استفاده گسترده از نوار کاست، سی‌دی و فیلم‌های آموزشی و اینترنت برای گسترش افکار خود.

۴. تشکیل و نفوذ در سازمان‌های بین‌المللی اسلامی همچون رابطه العالم الاسلامی و ...

۸. راهکارهای مقابله

اشاره

برای مقابله اساسی با تبلیغات گسترده و برنامه‌ریزی‌شده وهابیت باید امور ذیل را مورد توجه و عمل قرار داد:

۱- وهابیت، بر سر دو راهی، ص ۱۵.

ص:۱۷۷

الف. گرفتن پرچم گسترش و آموزش توحید از دست وهابیون

گرفتن پرچم گسترش و آموزش توحید از دست وهابیون با نمایان ساختن و تأکید بیشتر بر چهره توحیدی تشیع از طریق شناساندن توحید ناب اهل بیت (ع) به جهانیان. با توجه به تشدید فضای تکفیر و مشرک خواندن مخالفان، باید استراتژی شیعه از گفتمان دفاع از توسّل، تبرّک، شفاعت، زیارت و عزاداری به گفتمان تهاجمی در مورد توحید و شناساندن دیدگاه ناب اهل بیت (ع) در زمینه توحید، تغییر یابد.

اکنون حوزه‌های علمیه و فرزندان و تربیت‌شدگان شایسته آن در ایفای رسالت بزرگ خود، باید با استفاده از منابع غنی شیعه، معارف ناب توحیدی نبوی و ولوی تشیع را به جهانیان معرفی کنند و آموزه‌های صحیح پیامبر و اهل بیت او در این زمینه را به همگان بشناسانند. آری باید برای گوش‌ها، سخنرانی و برای عقل‌ها، خوراک فکری و برای دل‌ها، خوراک معرفتی مناسبی در زمینه معرفی توحید ناب شیعی فراهم و تقدیم کرد و گرنه دشمنان، از این عرصه‌های خالی، سوء استفاده کرده و می‌کنند.

بدون شک این استراتژی، بهترین راه مبارزه بنیادین با وهابیت است؛ زیرا مشت آنان را باز کرده و توخالی و ناصحیح بودن عقاید جمود گرایانه آنان در مورد توحید را ثابت می‌کند و حربه و پرچم «مبارزه برای توحید» را از دست آنان خواهد گرفت.

ب. چاپ و نشر گسترده قرآن با آرم جمهوری اسلامی

چاپ و نشر گسترده قرآن با آرم جمهوری اسلامی و ارسال و اهدای آن به کشورهای اسلامی، اعتقاد تشیع و اهتمام جمهوری اسلامی به ایمان و عمل به قرآن کریم را اثبات می‌کند و تبلیغات سوءِ متهم سازی تشیع به تحریف قرآن را خنثی می‌کند.

ص:۱۷۸

ج. چاپ و نشر و توزیع گسترده و رایگان جزوه‌های کوچک

چاپ و نشر و توزیع گسترده و رایگان جزوه‌های کوچک به زبان‌های مختلف، مشتمل بر بیان آموزه‌های توحیدی و دعاهای مأثور از اهل بیت و اهدای آن به برادران اهل سنت و توده عمومی وهابیت، مقابله فرهنگی مناسبی است که باید در دستور کار قرار گیرد.

د. برعهده‌گرفتن مسؤولیت شناساندن، ترویج و تبلیغ سنت نبوی

یکی از راهکارهای مقابله، بر عهده گرفتن مسؤولیت شناساندن، ترویج و تبلیغ سنت نبوی و طلب کردن پیروی از سنت آن حضرت از همه مسلمانان است؛ متأسفانه اکنون سنت نبوی از طریق امامان چهارگانه اهل سنت و افرادی چون ابن تیمیه و ابن قیم در میان مسلمانان اهل سنت ارائه می‌گردد و با کمال تأسف در طول زمان در برخی از موارد که سنت خلفای راشدین، خلفای اموی و عباسی، به جای سنت نبوی، جایگزین و تثبیت شده است و هم اکنون به نام سنت نبوی
یا سنت صحابه و تابعین، تقدیس می شود و مورد عمل قرار می‌گیرد و هر گونه تخلّف از آنها، بدعت معرفی می‌شود، در حالی که خود آنها بدعت است!!
بدون شک مسؤولیت جداسازی سنت نبوی از سنت‌های اموی و عباسی که
جایگزین سنت نبوی شده‌اند و معرفی سنت صحیح نبوی از بیان اهل بیت آن حضرت، بر دوش شاگردان مکتب امام صادق (ع) است. بی‌گمان، اگر روحانیت تشیع، گفتمان تبیین سنت نبوی را در پیش گیرد، یکی از امتیازات و برجستگی‌های بی‌بدیل شیعه را روشن خواهد ساخت و سخنانش نزد حقیقت جویان اهل سنت، مسموع و مطلوب بوده و از بهترین راه‌های مقابله با اتهامات وهابیت است.

ه. برجسته وفرهنگ‌سازی آیات مورد استناد در آموزه‌های شیعی

برجسته و فرهنگ‌سازی آیات مورد استناد در آموزه‌های شیعی و نشر آنها به

ص:۱۷۹

طرق مختلف و مستند ساختن دیدگاه اعتقادی و فقهی شیعی به منابع معتبر اهل سنت با گردآوری، تلخیص برخی از کتب پیشین و تدوین جزواتی نوین با این روش، یکی از راه‌های مقابله است.

و. برگزاری نشست‌های مشترک با علمای اهل سنت داخل و خارج کشور

برگزاری نشست‌های مشترک با علمای اهل سنت داخل و خارج کشور و باز کردن باب مراوده علمی و پاسخ گویی به شبهه افکنی‌های وهابیت برای تنویر افکار و مصون سازی آنها در برابر پروژه وهابی‌سازی، راهی است که باید مورد توجه جدی قرار بگیرد.

ز. دعوت رسمی و برگزاری نشست‌های مشترک با وهابیون داخل و خارج کشور برای معرفی حقیقت شیعه به آنها

دکتر عصام العماد در نشست «بررسی ریشه‌های انحراف وهابیت در شناخت شیعه»، شناساندن مذهب شیعه به وهابیت را بر اساس ساختمان فکری و
متناسب با ساختار عقیدتی آنان نسبت به شیعه دانست؛ به گفته وی، «اوّل باید توحید از دیدگاه شیعه را برای وهابیون تبیین کنیم و ثابت کنیم که مفاهیم توحیدی شیعه از قرآن گرفته شده، سپس ثابت کنیم که احکام دینی ما از قرآن و سنت است؛ بعد ثابت کنیم که اهداف ما اهداف اسلامی است، بعد ثابت کنیم که
منابع مذهب شیعه، همین کتاب و سنت است. سپس بیان کنیم که امامت به مفهوم شیعه، همان مفهوم قرآنی آن است و بعد از این مرحله بیان کنیم که هویت ما هویت اسلامی است و اگر این روند صورت گیرد، ثابت می‌شود که پیدایش شیعه از زمان رسول خدا (ص) بوده و در این هنگام است که هدایت وهابی‌ها بر اساس ساختار فکری خود آنها صورت می گیرد.» (۱)

۱- افق حوزه، چهارشنبه ۱۵ اسفند ۱۳۸۶، شماره ۱۸۲، ص ۵.

ص:۱۸۰

ح. سامان‌دهی تبلیغ داخل و خارج کشور

سامان‌دهی تبلیغ داخل و خارج کشور برای آموزش آموزه‌های قرآن، سنت نبوی و معارف اهل بیت و فراخواندن مردم کشور به آن، یکی از راه‌های اساسی مقابله با وهابیت است.

ط. روشنگری منطقی و مبارزه عملی

روشنگری منطقی و مبارزه عملی سنجیده با کارهایی که بهانه به دست وهابیون و جریان‌های مشابه آن می‌دهد، همانند مداحی‌های غلوگرایانه و کاربرد تعابیر غلوآمیز، اظهار بندگی نسبت به اهل بیت، نخ بستن به مزارها و ارشاد کردن افراطی گرایان و بازگرداندن آنها به راه صحیح و تبدیل توسّل به یک مکتب انسان ساز و تربیت کننده (۱)و هدایت و راهنمایی حجاج و معتمران به طور خاص و بازداشتن آنان از اعمالی همچون طلبیدن و برداشتن خاک بقیع، بستن نخ و پارچه به شبکه‌های آن، نماز زیارت گزاردن در کنار بقیع با امکان اقامه آن در مسجد نبوی، راهی است که وهابیون را از بهانه‌جویی بازداشته، خلع سلاح می کند.

۹. تذکر اساسی

با عنایت به آن که هدف، استراتژی، شیوه و تاکتیک شیعه و روحانیون و
مبلّغان فرهیخته آن، ابراز دشمنی، غلبه بر حریف، مقابله به مثل و تندخویی و خشونت در برابر مخالفان و دشمنان نیست؛ بلکه هدف، انجام خالصانه رسالت الهی، یعنی تعلیم صحیح دین الهی، تبیین آموزه‌های قرآنی، آموزش سنت و سیره نبوی و شناساندن معارف ناب اهل بیت مکرم آن حضرت و مبارزه با بدعت‌ها و پیراستن چهره تابناک اسلام از آرایه‌هایی است که در اثر مرور زمان پدید آمده‌اند

۱- حسینی نسب، سید رضا؛ شیعه پاسخ می‌دهد، نشر مشعر، نهم، ۱۳۸۲، قم، ص ۲۴۸.

ص:۱۸۱

و روش این پرچم داران، هـدایت مردم، ارائه حقیقت البته بـا گفتمـان تهاجمی در مسأله توحیـد و سـنت و از موضع دعوت و مطالبه نسبت به توحیـد و پیروی سـنت، بـا اخلاقی نیکو و گفتاری نرم و مسـتدل و منطقی است، برای موفقیّت در عرصه مقابله با وهابیت، روحانیون عزیز باید خود را برای این رسالت الهی آماده سازند و اقدامات ذیل را در دستور کار خود قرار دهند:

الف. شـناخت دقیق مبانی و آموزه‌های وهابیت و کژی و انحرافات آن به طور مسـتند و شـناساندن چالش‌های آن به جامعه اسـلامی اعم از سنی و شیعه.

ب. بازشناسـی فراینـد متهم سـاختن تفکر نـاب شـیعی و مجهزشـدن افراد و گروه‌هـایی برای پاسـخ‌گویی فوری به کتب و جزوات و اشکالات جدید آنان در عرصه مطبوعات، سخنرانی و سایت‌های اینترنتی.

ج. حفـظ آیـات مورد نیـاز، توسـط روحـانیون، برجسـته و فرهنـگ سـازی آیـاتی که مطالب مورد اختلاف را به صورت جامع ارائه می‌کند و از استنادهای گزینشی و یک سو نگری وهابیون باز می‌دارد.

د. تسلط یافتن روحانیون بر سنت و سیره نبوی بر اساس بیان اهل بیت و فرا گرفتن مستندات آن در کتب معتبر اهل سنت.

ص:۱۸۲

چکیده فصل

وهابیت، پدیده‌ای سیاسی یا نوعی پیشینه‌گرایی و یا مذهبی ابداعی در قرن دوازدهم است که تفکر اشعری، آموزه‌های اهل حدیث به ویژه مذهب حنبلی و سلفی‌گرایی متعصبانه افرادی همچون بربهاری، ابن تیمیه و ابن قیم جوزیه، پیشینیه تاریخی و زمینه فکری آن را شکل داده است. محمد بن عبدالوهاب بنیان گذار آن علی رغم مخالفت پدر، برادر و عالمان سنی و حنبلی، با پیمان بستن و اتحاد با آل سعود در پرتو شمشیر، حکومت وهابیت را پی افکند.

تجسم‌گرایی در مورد خداوند متعال به دلیل جمود بر ظاهر آیات و روایات و دوری از هر گونه جستجوی معنای حقیقی، مرده و بدون حیات برزخی پنداشتن پیامبر و اولیا، منحصر دانستن عصمت انبیا به بعد از بعثت، آن هم فقط در مورد تبلیغ دین، از آموزه‌های اعتقادی وهابیت است و عبادت و پرستش پنداشتن هر گونه زیارت، ترمیم قبور و نمازخواندن کنار آن، توسل، استمداد، شفاعت خواهی، تبرک، نذر، سوگند و برگزاری مجالس بزرگداشت انبیا و اولیای الهی و شرک خواندن و تحریم آنها از آرای فقهی وهابیون می‌باشد.

فرافکنی و نسبت دادن مطالب دروغ به مخالفان، جعلی خواندن روایت مخالف عقیده خود و کنار نهادن گفتار و فتاوای بزرگان اهل سنت تحت عنوان اجتهاد، انکار فضایل اهل بیت و فضیلت تراشی برای افرادی همچون معاویه و فتوا به عدم جواز لعنت یزید از روش‌های وهابیون در طرح مباحث علمی و مناظرات است. چنان که اهدای قرآن و توزیع بسته‌های آموزشی به زبان‌های گوناگون در میان

ص:۱۸۳

حاجیان و معتمران، برپا ساختن مراکز ارشاد و صدور فتوا، بهره‌برداری رهبران مذهبی از سایت‌های اینترنتی به طور فعال و روز آمد، از اقدامات عملی است که برای گسترش افکار وهابیت از آن استفاده می‌شود.

جمود بر ظواهر آیات و روایات، برداشت نادرست از برخی از واژه‌های قرآنی و روایی، گسترش افکار و تعمیم یا محدود و تضییق نمودن بدون دلیل محتوا و مصادیق آیات و روایات، حالت تهاجمی، قیافه حق به جانب گرفتن، از موضع اسلام با دیگران سخن گفتن، تحقیر و توهین و تهمت به مخالفان و تکفیر و فتوای صریح به جواز قتل آنها و عدم پذیرفتن مناظرات و گفتگوهای منطقی و اعمال خشونت مذهبی و قتل و ترور مخالفان از شیوه‌های وهابیون است.

تکیه بر توحید برای ذبح نبوت و امامت، فریفتن مسلمانان به وسیله استناد به آیات گزینشی و برداشت نادرست و تطبیق نا به جای آیات و روایات، جا انداختن رهبران فکری خود همچون ابن تیمیه، محمد بن عبدالوهاب به عنوان شیخ الاسلام و شیخ حدیث، احیا، چاپ و نشر ده‌ها میلیون کتاب علیه عقاید و روش فقهی تشیع و توزیع گسترده و رایگان آنها، تأکید بر اجتهاد برای تحمیل دیدگاه‌های خود بر دیگر فرقه‌های اهل سنت، گرفتن ژست روشنفکری برای پوشاندن نقاط ضعف و چالش‌های اساسی خود، از تاکتیک‌های وهابیت معاصر است.

انجام مباحثات مغالطه‌آمیز کوتاه، تدوین، چاپ و نشر کتب و مقالات به ویژه به زبان فارسی، تولید و توزیع و استفاده گسترده از نوار کاست، سی دی و فیلم‌های آموزشی و اینترنت برای گسترش، تشکیل و نفوذ در سازمان‌های بین‌المللی اسلامی از ابزارهای تبلیغی آنان است.

در برابر، گرفتن پرچم گسترش و آموزش توحید از دست وهابیون و شناساندن توحید ناب اهل بیت به جهانیان، چاپ و نشر گسترده قرآن با آرم جمهوری اسلامی و تدوین جزوه‌های کوچک به زبان‌های مختلف مشتمل بر بیان

ص:۱۸۴

آموزه‌های توحیدی و دعاهای مأثور اهل بیت، بر عهده گرفتن مسؤولیت شناساندن، ترویج و تبلیغ سنت نبوی، برجسته و فرهنگ سازی آیات مورد استناد در آموزه‌های شیعی، سامان دهی تبلیغ داخل و خارج کشور برای آموزش آموزه‌های اساسی قرآن، سنت و معارف اهل بیت، روشنگری منطقی و مبارزه عملی سنجیده با کارهایی که بهانه به دست وهابیون می‌دهد، راه‌های مقابله با وهابیت هستند.

مبلغان دینی برای انجام رسالت الهی خویش باید به دور از تندی و ابراز دشمنی، با اخلاقی نیکو و گفتاری مستدل، با حفظ آیات مورد نیاز در استدلال و با شناخت دقیق سنت نبوی بر اساس بیان اهل بیت و آگاهی از مستندات آن در کتب اهل سنت خویش را برای مقابله آماده سازند.

ص:۱۸۵

پرسش‌ها

اشاره

۱. آیا وهابیت یک پدیده سیاسی است یا احیای جنبش اهل حدیث و حنبلی گرایی یا مذهب ساختگی و ابداعی؟ استدلال کنید.

۲. زمینه‌های فکری و پیشینه تاریخی وهابیت را بنویسید.

۳. بنیان گذار وهابیت کیست؟ نخستین مخالفان وی چه کسانی بودند؟

۴. آموزه‌های اعتقادی وهابیت پیرامون توحید، نبوت و صحابه را بنویسید.

۵. آرای فقهی وهابیت را نام ببرید.

۶. هدف اساسی، تاکتیک و ترفندهای ترویجی وهابیت را بنویسید.

۷. راه‌های مقابله با وهابیت را بنویسید.

۸. برای موفقیت در عرصه مقابله، چه اقداماتی باید توسط خود روحانیون صورت پذیرد؟

ص:۱۸۶

برای مطالعه بیشتر

آیت‌الله سبحانی، جعفر؛ آیین وهابیت.

آیت‌الله مکارم شیرازی، ناصر؛ شیعه پاسخ می گوید و وهابیت بر سر دو راهی.

ابراهیمی، محمد حسین؛ تحلیلی نو بر عقاید وهابیان.

اسداللهی، سید محمد؛ وهابیت توطئه استکبار.

دحلان، احمد بن زینی؛ سرگذشت وهابیت، ترجمه ابراهیم وحید دامغانی.

رضوانی، علی اصغر؛ خدا از دیدگاه وهابیان.

سلیمان بن عبدالوهاب النجدی، الصواعق الالهیهٔ الرد علی الوهابیهٔ، سوم.

طبسی، شیخ نجم الدین؛ رویکرد عقلانی بر باورهای وهابیت و روافد الایمان الی عقاید الاسلام و فرقه‌ای برای تفرقه.

فقیهی، علی اصغر، وهابیان.

قزوینی، علامه سید محمد حسن؛ فرقه وهابی و پاسخ شبهات آنها.

مستر همفر، خاطرات، ترجمه علی کاظمی.

محمدی آشنانی، علی؛ وهابیت در ترازوی نقد.

مرکز الغدیر للدراسات الاسلامیه، ابن تیمیه فی صورته الحقیقیه.

ص:۱۸۷

منابع و مآخذ

قرآن کریم.

ابراهیمی، محمد حسین؛ تحلیلی نو بر عقاید وهابیان.

ابن اثیر، الکامل فی التاریخ، دار صادر، بی تا، بیروت.

ابن بطوطه، رحله؛ تحفهٔ النظار فی غرائب الامصار و عجائب الاسفار، مؤسسهٔ الرسالهٔ، بیروت، بی تا.

ابن تیمیه فی صورته الحقیقیه، گروه مؤلفان، مرکز الغدیر للدراسات الاسلامیه، چاپ اول، ۱۹۹۴ م.

ابن تیمیه، الرد علی‌الاخنائی، مطبعه سلفیه، مصر، بی تا.

ابن تیمیه، منهاج السنهٔ النبویهٔ، تحقیق: دکتر محمد رشاد سالم، جامعه امام محمد بن سعود الاسلامیه، مکتبهٔ جامعهٔ عربستان، سال ۱۴۰۶ ق، ۱۹۸۶ م.

ابن حجر عسقلانی، تهذیب التهذیب.

tابن ندیم بغدادی، محمد بن اسحاق، الفهرست، تحقیق: رضا تجدد، مکتبهٔ اسدی و جعفری تبریزی، بی تا، تهران. ابو عیسی محمد بن عیسی، سنن ترمذی، دار الفکر، بی تا، بیروت.

اخنائی، قاضی؛ المقاله المرضیه الرد علی الوهابیه، بی تا، بی جا.

ازرقی، محمد بن عبدالله بن احمد؛ اخبار مکه و ما جاء فیها من الاثار، ترجمه دکتر محمود مهدوی دامغانی، چاپ و نشر بنیاد، چاپ اول، تهران، ۱۳۶۸.

ص:۱۸۸

tاسداللهی، سید محمد؛ وهابیت توطئه استکبار. آغابزرگ طهرانی، ملامحسن، الذریعهٔ الی تصانیف الشیعهٔ، مؤسسه اسماعیلیان، چاپ دوم، بی تا، قم.

امینی، محمد هادی؛ تاریخ مکه، ترجمه محسن آخوندی، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، دوم، ۱۳۷۶، تهران.

البتنونی، محمد لبیب، الرحلهٔ الحجازیه، مکتبه الثقافهٔ الدینیه، ۱۳۲۸، ۱۹۱۰، قاهره. (ترجمه شده: هادی انصاری، سفرنامه حجاز، مشعر، ۱۳۸۱، تهران.)

البدر، عبدالرزاق، عبدالمحسن، درسهای عقیدتی بر گرفته از حج، ترجمه عبدالله حیدری، اوّل، ۱۳۸۱، مدینه منوره.

برازش، محمد رضا؛ عربستان سعودی، آفتاب هشتم، اوّل، ۱۳۸۵، مشهد.

البلادی، عاتق بن غیث، قلب الحجاز، دار مکه للنشر و التوزیع، مکه مکرمه، چاپ اول، ۱۴۰۵/ ۱۹۸۵.

جغرافیای تاریخی کشورهای اسلامی، وزارت آموزش و پرورش، تهران، ۱۳۶۶.

جمعی از اساتید ملک سعود، دراسارت تاریخ الجزیرهٔ العربیهٔ، ۱۴۰۴/ ۱۹۸۴.

حافظ وهبه، جزیرهٔ العرب القرن العشرین، چاپ مصر، سوم، ۱۳۷۵/ ۱۹۵۶.

حجازی، صادق علی، البعثات الخارجیه للمملکهٔ العربیهٔ السعودیهٔ، مطبوعات نادی مکهٔ الثقا، اوّل، ۱۴۰۳ ه. ق

حسینی نسب، سید رضا؛ شیعه پاسخ می‌دهد، نشر مشعر، نهم، ۱۳۸۲، قم.

دحلان، احمد بن زینی؛ سرگذشت وهابیت، ترجمه ابراهیم وحید دامغانی، نشر گلستان کوثر، دوم، ۱۳۷۸.

دشتی، محمد؛ ترجمه نهج البلاغه، اوّل، میراث ماندگار، ۱۳۸۶.

دلیل الفنادق، معهد خادم الحرمین الشریفین لأبحاث الحج، مکه مکرمه، چاپ اول، ۱۴۲۲/ ۲۰۰۱.

tدلیل المملکهٔ العربیهٔ السعودیه، وزارت اعلام عربستان سعودی، ۱۹۹۶ م.

ص:۱۸۹

tدولت آبادی، حسن؛ فرهنگ محیط زیست، اوّل، مؤسسه فرهنگ معاصر، ۱۳۸۲، تهران. رضوانی، علی اصغر؛ خدا از دیدگاه وهابیان، مسجد مقدس جمکران، اوّل، ۱۳۸۵، قم.

الریحانی، امین؛ ملوک العرب، بیروت ۱۹۲۴.

زرکلی، خیرالدین، الاعلام (قاموس تراجم لاشهر الرجال و النساء)، دارالعلم للملایین، بیروت، چاپ نهم، ۱۹۹۰ م.

سبحانی، جعفر؛ آیین وهابیت، مؤسسه دارالقرآن الکریم، اول، ۱۳۶۴، قم.

سبحانی، جعفر؛ فرازهایی از زندگی پیامبراسلام، نشر مشعر، ۱۳۸۱.

سلیمان بن عبدالوهاب النجدی، الصواعق الالهیه فی الرد علی الوهابیه، مکتبه ایشیق، استانبول، ترکیه، ۱۹۷۹ میلادی، سوم.

شاکر، محمود؛ شبه جزیرهٔ العرب، المکتب الاسلامی، بیروت، ۱۴۰۶ ه. ق

شرف الدین، احمدحسین؛ المدن و الاماکن الأثریه شمال و جنوب الجزیرهٔ العربیه، ریاض، مطابع الفرزدق التجاریه، ۱۴۰۴ ه. ق

شهیدی، سید جعفر؛ تاریخ تحلیلی اسلام، هشتم، نشر دانشگاهی تهران، ۱۳۶۷.

شیخ صدوق، علل الشرایع، ج ۱- ۲، مکتبهٔ الداور، ۱۹۶۶ م، قم.

طالقانی، سید عبدالوهاب؛ مقررات عربستان، نشر مشعر، دهم، ۱۳۸۴.

طبسی، حاج شیخ نجم‌الدین؛ رویکرد عقلانی بر باورهای وهابیت، جلد اوّل، دوم و سوم، امیرالعلم، دوم، قم.

طبسی، شیخ نجم الدین؛ روافد الایمان الی عقاید الاسلام، دلیل ما، اوّل، ۱۴۲۶ ه. ق، قم.

عبدالعزیز بن عبداللطیف آل الشیخ و السید بن البشری محمد و عبدالله

بن ناصر الولیعی، دراسارت جغرافیهٔ العربیهٔ السعودیهٔ، ناشر مکتبهٔ العبیکان،

ص:۱۹۰

چاپ اول، ۲۰۰۰ م.

عبدالله بن محمدبن خمیس، معجم ادویهٔ الجزیره، اوّل، ۱۴۲۵ ه. ق ریاض مطابع الفرزدق التجاریه.

عبده، دکتر طلعت احمد محمد؛ الجغرافیا التاریخیه لشبه الجزیرهٔ العر عصور ماقبل التاریخ، دانشگاه الازهر، دار المعرفهٔ الجامعیهٔ، جامعه اسکندریه، مصر، چاپ اول، ۱۹۸۸.

العجلانی، منیر؛ تاریخ البلاد العربیهٔ السعودیه، دارالشبل للنشر والتوزیع، ریاض، دوم، ۱۴۱۳ ه. ق.

عظیمی سادات، رقیه؛ عربستان سعودی، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه، سوم، ۱۳۸۰.

عوض خطیب، احمد؛ صفحات من تاریخ جزیرهٔ العرب الحدیث، مرکز الغدیر للدراسات الاسلامیه، چاپ دوم، ۱۴۱۶/ ۱۹۹۶.

غیاثی کرمانی، سید محمد رضا؛ واژه‌ها و اصطلاحات روز، نسیم کوثر، اوّل، ۱۳۸۶، قم.

الفارسی، فؤاد عبدالسلام؛ الأصالهٔ و المعاصرهٔ، شرکهٔ المدینهٔ المنورهٔ للطباعهٔ و النشر، ۱۴۱۲ ه. ق

فاسیلیف، الیکسی، تاریخ العربیهٔ السعودیه من القرن الثامن عشر حتی نهایهٔ القرن العشرین، شرکهٔ المطبوعات للتوزیع و النشر بیروت لبنان، چاپ اول، ۱۹۹۵ م.

فتحی صفوه، نجده؛ الجزیرهٔ العربیه الوثائق البریطانیه، دارالساقی، بیروت، لبنان، اوّل، ۱۹۹۶ م.

فخری، محمد؛ عربستان، مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی، ویرایش دوم، اوّل، ۱۳۷۲، تهران.

فقیهی، علی اصغر؛ وهابیان، سبأ.

ص:۱۹۱

tقاضی عسکر، سید علی؛ حج و حرمین شریفین در تفسیر نمونه، دوم، نشر مشعر، ۱۳۸۴. قزوینی، علامه سید محمد حسن؛ فرقه وهابی و پاسخ به شبهات آنها، ترجمه: علی دوانی، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ سوم، ۱۳۶۸، تهران.

کاشف الغطاء، علامه محمد حسین؛ نشر الایات البینات، دار المرتضی، بی تا، بیروت.

کردی مکی، محمد طاهر؛ کعبه و مسجدالحرام در گذر تاریخ، ترجمه هادی انصاری، دوم، نشر مشعر، ۱۳۸۴.

گودوین، ویلیام؛ عربستان سعودی، ترجمه فاطمه شاداب، ققنوس، اوّل، ۱۳۸۳، تهران.

مجلسی، محمد تقی؛ بحار الانوار الجامعه لدرر الاخبار الائمه الاطهار، مؤسسه الوفاء، بیروت، ۱۴۰۳/ ۱۹۸۳.

محسن امین، اعیان الشیعه، مطبعه ابن زیدون دمشق، دوم، ۱۹۴۴ م.

محمد بن عبدالوهاب، الهدیهٔ السنیهٔ، بی تا، بی جا.

محمد بن عبدالوهاب، کشف الشبهات، الریاسهٔ العامه للادارات البحوث العلمیه، بی تا، ریاض.

محمد بن عبدالوهاب، مسند ابی شیبه، بی تا، بی جا.

محمدی آشنانی، علی؛ شناخت عربستان، حوزه نمایندگی ولی فقیه در امور حج و زیارت، نشر مشعر، اوّل، ۱۳۸۱، قم.

محمدی آشنانی، علی؛ وهابیت در ترازوی نقد، نشر مشعر، اوّل، ۱۳۸۰، قم.

محمدی ری شهری، محمد؛ الحج و العمرهٔ الکتاب و السنهٔ، مرکز

دارالحدیث، چهارم، ۱۳۸۴، قم.

ص:۱۹۲

tمختار، صلاح الدین؛ تاریخ المملکة العربیة السعودیه، دار مکتبة الحیاة، بی تا، بیروت. مخدوم، مجید؛ شالوده آمایش سرزمین، ششم، دانشگاه تهران، ۱۳۸۴، تهران.

مرکز فرهنگی و معارف قرآن، دائرة المعارف قرآن کریم، بوستان کتاب قم، اوّل، ۱۳۸۳.

مستر همفر، خاطرات مستر همفر جاسوس انگلیس در کشورهای اسلامی، ترجمه علی کاظمی، کانون نشر اندیشه‌های اسلامی، چهارم، ۱۳۷۰.

مسعودی، مروج الذهب، دار الفکر، بیروت، ۱۴۰۹.

مسلم بن حجاج، صحیح مسلم، مکتبه محمد بن صحیح، بی تا، قاهره.

مطهری، مرتضی؛ آشنایی با علوم اسلامی، کلام و عرفان، صدرا، ۱۳۵۸، تهران.

مطهری، مرتضی؛ حج، صدرا، اوّل، ۱۳۸۰.

مطهری، مرتضی؛ عدل الهی، صدرا، دهم، ۱۳۵۷، قم.

مطهری، مرتضی؛ ولاءها و ولایت‌ها، صدرا، اوّل، ۱۳۵۹، قم.

مکارم شیرازی، ناصر؛ شیعه پاسخ می گوید، هشتم، مدرسة الامام بن اطالب، ۱۳۸۶، قم.

مکارم شیرازی، ناصر؛ وهابیت بر سر دو راهی، اوّل، مدرسة الامام بن اطالب، ۱۳۸۴، قم.

میقات حج، فصلنامه فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، تاریخی، حوزه نمایندگی ولی فقیه در امور حج و زیارت، شماره ۵۷، پاییز ۱۳۸۵.

ناصر السعید، تاریخ آل سعود، اتحاد شعب الجزیرة العربیة، بی تا، مصر.

نصیری، عبدالله؛ آشنایی با عربستان، اول، نشر مشعر، ۱۳۸۶.

هاشمی رفسنجانی، اکبر؛ تفسیر راهنما، چهارم، بوستان کتاب، ۱۳۸۵، قم.

درباره مرکز

بسم الله الرحمن الرحیم

جاهِدُوا بِأَمْوالِکُمْ وَ أَنْفُسِکُمْ فی سَبیلِ اللَّهِ ذلِکُمْ خَیْرٌ لَکُمْ إِنْ کُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (سوره توبه آیه ۴۱)

با اموال و جانهای خود، در راه خدا جهاد نمایید؛ این برای شما بهتر است اگر بدانید حضرت رضا (علیه السّلام): خدا رحم نماید بنده‌ای که امر ما را زنده (و برپا) دارد ... علوم و دانشهای ما را یاد گیرد و به مردم یاد دهد، زیرا مردم اگر سخنان نیکوی ما را (بی آنکه چیزی از آن کاسته و یا بر آن بیافزایند) بدانند هر آینه از ما پیروی (و طبق آن عمل) می کنند

بنادر البحار-ترجمه و شرح خلاصه دو جلد بحار الانوار ص ۱۵۹

بنیانگذار مجتمع فرهنگی مذهبی قائمیه اصفهان شهید آیت الله شمس آبادی (ره) یکی از علمای برجسته شهر اصفهان بودند که در دلدادگی به اهلبیت (علیهم السلام) بخصوص حضرت علی بن موسی الرضا (علیه السلام) و امام عصر (عجل الله تعالی فرجه الشریف) شهره بوده و لذا با نظر و درایت خود در سال ۱۳۴۰ هجری شمسی بنیانگذار مرکز و راهی شد که هیچ وقت چراغ آن خاموش نشد و هر روز قوی تر و بهتر راهش را ادامه می دهند.

مرکز تحقیقات قائمیه اصفهان از سال ۱۳۸۵ هجری شمسی تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن امامی (قدس سره الشریف) و با فعالیت خالصانه و شبانه روزی تیمی مرکب از فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مختلف مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

اهداف :دفاع از حریم شیعه و بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام) تقویت انگیزه جوانان و عامه مردم نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی، جایگزین کردن مطالب سودمند به جای بلوتوث های بی محتوا در تلفن های همراه و رایانه ها ایجاد بستر جامع مطالعاتی بر اساس معارف قرآن کریم و اهل بیت علیهم السّلام با انگیزه نشر معارف، سرویس دهی به محققین و طلاب، گسترش فرهنگ مطالعه و غنی کردن اوقات فراغت علاقمندان به نرم افزار های علوم اسلامی، در دسترس بودن منابع لازم جهت سهولت رفع ابهام و شبهات منتشره در جامعه عدالت اجتماعی: با استفاده از ابزار نو می توان بصورت تصاعدی در نشر و پخش آن همت گمارد و از طرفی عدالت اجتماعی در تزریق امکانات را در سطح کشور و باز از جهتی نشر فرهنگ اسلامی ایرانی را در سطح جهان سرعت بخشید.

از جمله فعالیتهای گسترده مرکز :

الف)چاپ و نشر ده ها عنوان کتاب، جزوه و ماهنامه همراه با برگزاری مسابقه کتابخوانی

ب)تولید صدها نرم افزار تحقیقاتی و کتابخانه ای قابل اجرا در رایانه و گوشی تلفن سهمراه

ج)تولید نمایشگاه های سه بعدی، پانوراما ، انیمیشن ، بازیهای رایانه ای و ... اماکن مذهبی، گردشگری و...

د)ایجاد سایت اینترنتی قائمیه www.ghaemiyeh.com جهت دانلود رایگان نرم افزار های تلفن همراه و چندین سایت مذهبی دیگر

ه)تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و ... جهت نمایش در شبکه های ماهواره ای

و)راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی (خط ۲۳۵۰۵۲۴)

ز)طراحی سیستم های حسابداری ، رسانه ساز ، موبایل ساز ، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک ، SMS و...

ح)همکاری افتخاری با دهها مرکز حقیقی و حقوقی از جمله بیوت آیات عظام، حوزه های علمیه، دانشگاهها، اماکن مذهبی مانند مسجد جمکران و ...

ط)برگزاری همایش ها، و اجرای طرح مهد، ویژه کودکان و نوجوانان شرکت کننده در جلسه

ی)برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم و دوره های تربیت مربی (حضوری و مجازی) در طول سال

دفتر مرکزی: اصفهان/خ مسجد سید/ حد فاصل خیابان پنج رمضان و چهارراه وفائی / مجتمع فرهنگی مذهبی قائمیه اصفهان

تاریخ تأسیس: ۱۳۸۵ شماره ثبت : ۲۳۷۳ شناسه ملی : ۱۰۸۶۰۱۵۲۰۲۶

وب سایت: www.ghaemiyeh.com ایمیل: Info@ghaemiyeh.com فروشگاه اینترنتی: www.eslamshop.com

تلفن ۲۵-۲۳۵۷۰۲۳- (۰۳۱۱) فکس ۲۳۵۷۰۲۲ (۰۳۱۱) دفتر تهران ۸۸۳۱۸۷۲۲ (۰۲۱) بازرگانی و فروش ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹ امور کاربران ۲۳۳۳۰۴۵(۰۳۱۱)

نکته قابل توجه اینکه بودجه این مرکز؛ مردمی ، غیر دولتی و غیر انتفاعی با همت عده ای خیر اندیش اداره و تامین گردیده و لی جوابگوی حجم رو به رشد و وسیع فعالیت مذهبی و علمی حاضر و طرح های توسعه ای فرهنگی نیست، از اینرو این مرکز به فضل و کرم صاحب اصلی این خانه (قائمیه) امید داشته و امیدواریم حضرت بقیه الله الاعظم عجل الله تعالی فرجه الشریف توفیق روزافزونی را شامل همگان بنماید تا در صورت امکان در این امر مهم ما را یاری نمایندانشاالله.

شماره حساب ۶۲۱۰۶۰۹۵۳ ، شماره کارت :۶۲۷۳-۵۳۳۱-۳۰۴۵-۱۹۷۳و شماره حساب شبا : IR۹۰-۰۱۸۰-۰۰۰۰-۰۰۰۰-۰۶۲۱-۰۶۰۹-۵۳به نام مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان نزد بانک تجارت شعبه اصفهان – خیابان مسجد سید

ارزش کار فکری و عقیدتی

الاحتجاج - به سندش، از امام حسین علیه السلام -: هر کس عهده دار یتیمی از ما شود که محنتِ غیبت ما، او را از ما جدا کرده است و از علوم ما که به دستش رسیده، به او سهمی دهد تا ارشاد و هدایتش کند، خداوند به او می‌فرماید: «ای بنده بزرگوار شریک کننده برادرش! من در کَرَم کردن، از تو سزاوارترم. فرشتگان من! برای او در بهشت، به عدد هر حرفی که یاد داده است، هزار هزار، کاخ قرار دهید و از دیگر نعمت‌ها، آنچه را که لایق اوست، به آنها ضمیمه کنید».

التفسیر المنسوب إلی الإمام العسکری علیه السلام: امام حسین علیه السلام به مردی فرمود: «کدام یک را دوست‌تر می‌داری: مردی اراده کشتن بینوایی ضعیف را دارد و تو او را از دستش می‌رَهانی، یا مردی ناصبی اراده گمراه کردن مؤمنی بینوا و ضعیف از پیروان ما را دارد، امّا تو دریچه‌ای [از علم] را بر او می گشایی که آن بینوا، خود را بِدان، نگاه می‌دارد و با حجّت‌های خدای متعال، خصم خویش را ساکت می‌سازد و او را می‌شکند؟».

[سپس] فرمود: «حتماً رهاندن این مؤمن بینوا از دست آن ناصبی. بی گمان، خدای متعال می‌فرماید: «و هر که او را زنده کند، گویی همه مردم را زنده کرده است»؛ یعنی هر که او را زنده کند و از کفر به ایمان، ارشاد کند، گویی همه مردم را زنده کرده است، پیش از آن که آنان را با شمشیرهای تیز بکشد».

مسند زید: امام حسین علیه السلام فرمود: «هر کس انسانی را از گمراهی به معرفت حق، فرا بخواند و او اجابت کند، اجری مانند آزاد کردن بنده دارد».

مرکز تحقیقات رایانه‌ای
قائمیه
اصفهان
www
برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی
www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.ir
مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.
۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹